

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL

AJALOO-KEELE TEADUSKOND

ÜLDAJALOO KATEEDER

VILLU PÕLDMA

KUŠAANI RIIK

J A T E M A O S A

M A A I L M A A J A L O O S

VÕISTLUSTÖÖ

Juhendaja v.-õp. L. MÄLL

1971

S I S S E J U H A T U S

Käesolev töö on ülevaade Kušaani riigi¹ ajaloo-
loost, aga ühtlasi ka osast kirjandusest, mis on
ilmunud selle riigi kohta. Lisaks sellele saab lu-
geja ülevaate ajalooallikatest, probleemide uurimi-
se tasemest ja astmest.

Kušaani riik on paljudele tundmatu isegi täna-
päeval, aga see ei tähenda, et ta oli tundmatu tol
ajal. Selle riigi ajaloo uurimisega on tegeldud ju-
ba üle saja aasta, aga põhilised probleemid on la-
hendamata. J.V.Zeimali arvates on põhjus selles, et
Kušaani riigi daatumite ja nn. "Kaniška daatumi"²
kindlaksmääramiseks ei ole tähtis mitte faktide arv
vaid nende usaldusväärsus³. Selliseid allikaid, nagu
me võime leida Kreeka ja Rooma ajaloo kohta, ei ole.
Vaatamata sellele, et ta on vähem tuntud, oli ka
Kušaani riik suurriik. B.G.Gafurov märgib teadet va-
na-aja ajaloos, milles märgitakse, et Kušaani riik
oli sama suur ja võimas nagu Rooma, Hiina ja Partia.
B.J.Staviski viitab samasugusele teatele Hiina aja-
loost aastatest 245 - 250 m.a.j., mis ütleb, et
maailm oli jaotatud kolme suurriigi vahel ja nimelt -
- Hiina, Kušaani ja Rooma⁴. See teade on hilisemast
ajast ja neid kahte võrreldes jõuame järeldusele, et
Partia oli kaotanud oma endise positsiooni. Nendest
teadetest järeldub tõepoolest, et Partia riigi ase-
mel oli tekkinud uus suurriik, mida lihtsalt tuntak-
se vähem.

Selle riigi ajaloo üks suuremaid probleeme on
daatumid. B.G.Gafurov märgib oma ülevaatlikus töös,
et antud küsimusega on tegelenud mitme põlvkonna
teadlased, aga harva on suudetud midagi täpselt
dateerida⁵. Raskemaks peab ta "DK" kindlaksmäära-
mist kaasaja ajaarvamise suhtes, mis lubaks otsus-

tada lisaks sellele paljude teiste aastaarvude üle⁶. Lahenemisele lähemal on kušaani valitsejate järjekord, mis algab Kadfizes I-ga ja lõpeb Vasudevaga. Sellega on kronoloogiline probleem jaotatud kahte ossa, millest üks on absoluutne ja teine suhteline.

J.V.Zeimal peab esmaseks ülesandeks piirdaatumite kindlaksmääramist meie ajaarvamise suhtes, enne millist ja pärast millist aastat ei saanud Kušaani riik eksisteerida⁷. Kušaani kronoloogiat on arutatud kolmel diskussioonil. Kaks esimest toimusid Londonis, esimene 1913.⁸ a. ja teine 1960.⁹ a. ja viimane 1968. a. Dušanbes¹⁰. Ükski neist ei lahendanud lõplikult Kušaani riigi daatumeid.

Raskeks probleemiks on ka Kušaani riigi piiride tolleaegne kulgemine. Piiride kindlaksmääramiseks on tarvis samuti selliseid allikaid, milleid saab ainult ühtviisi tõlgitseda.

On selgusetu riigi rajajate päritolu ja seal kasutatud keeled. Kindlaks on tehtud Kušaani aja järgu linnad, lossid, templid, kindlustused ja kunstitooted, aga ka nende juures on palju hüpoteetilist.

Seega, nagu juba eelnevalt rõhutatud, on Kušaani ajaloo enamik seisukohti hüpoteeside tasemel ja hüpoteesides esitatud tulemused sõltuvad allikmaterjali interpreteerimisest.

Nõukogude teadlased on ka osa võtnud Kušaani riigi ajaloo uurimisest, sest suur osa Kušaani riigi kunagisest territooriumist on Nõukogude Liidu koosseisus¹¹. Esimene ekspeditsioon sellese piirkonda organiseeriti Moskva Idamaade Kultuuri Muuseumi poolt aastatel 1926 - 1928. Esmalt kaevati Kara-Tepes¹² ja Termez'is¹³. Kaevamisi alustati ka Põhja-Baktrias, Horezmi ja Sogdiana piirkonnas sama ekspeditsiooni poolt M.J.Massoni juhtimisel. Aastatel 1932 - 1937 jätkusid kaevamised Aiartamis, Tali-Barzu's jm. Alates 1937.- 1939.aastani toimusid suuremad väljakaevamised Horezmis

S.P.Tolstovi juhtimisel. Katta-Kurgan kaevati välja 1940. a.. Horezmi ekspeditsioon jätkas väljakaevamisi 1945.a.Torpak-Kalas, mis kestsid 1950. aastani. Sogdianas juhtis ekspeditsiooni A.I.Terenozškin, see ekspeditsioon töötas 1945. - 1949. aastani. Peale sõda alustasid väljakaevamisi ka Uzbeki NSV TA ekspeditsioon, mida juhtis V.A.Šiškin ja hiljem I.E.Guljamov, Tadžiki NSV TA ekspeditsioon ja Riikliku Ermitaazi ekspeditsioon. Eriti laiaulatuslik oli väljakaevamistöo Zeravšani orus. Kalai-Mir ja Kei-Kobad-Sah ning Muntšuk-Tepe kaevati välja 1951.a. M.M.Djakonovi ja A.U.Mandelštami juhtimisel. Hissari ja Vakhasi orus teostasid väljakaevamisi B.A.Litvinski, J.A.Davidovitš, E.Guljamova, T.I.Zeimal, J.V.Zeimal ja A.M.Muhtaras. Alates 1948.a. töötas ka arheoloogide grupp Surkhan-Darja piirkonnas L.S.Albarmi juhtimisel. Uzbeki NSV TA Kunstiinstituudi ekspeditsioon G.A.Pugatsenkova juhtimisel jätkas seal väljakaevamisi 1959.a. ja töötas 1963.a.. Kõrvuti sellega töötas ka Riikliku Ermitaazi, Riikliku Idamaade Ajaloo Muuseumi ja NSVL TA Aasia Rahvaste Instituudi ühendatud ekspeditsioon, mida juhtis B.S.Staviski.

Ekspeditsioonide juhid tegelevad ka tavaliselt teoreetiliste probleemidega.

Esimesed uurimused kuuluvad siin aga välisautoritele. A.Gunningham ja M.W.Simson olid esimeste seas, kes kirjeldasid kušaani münte, mis on leitud Ahin-Posh-Tope' st aastal 1879¹⁴. Mathurā kohta ilmus kirjutis F.S.Growselt aastal 1880¹⁵, Järgnevad leiud ja teoreetilised arutlused andsid esialgu ülevaate üksikküsimustest, mis aga nüüd on viinud ajaloo kui terviku taastamiseni.

Kušaani riigi põhilised ajalooallikad on pealkirjad. Neid on leitud ehitistelt, kaljudelt ja muudelt esemetelt. Esimesena leiti pealkirju

Mathurast¹⁶. Esimesed pealkirjade publitseerijad olid F.S.Growse ja G.B.Bühler, kelledele kuuluvad enamike varasemate pealkirjade kirjeldused¹⁷. Pealkirjad on olnud aluseks Kušaani riigi ajaloo dateerimisel, need sisaldavad teateid valitsejate, nende tegude, tiitlite, sugulusvahekordade jms. kohta. Need on ka heaks vahendiks selles riigis kasutusel olnud kirja tundmaõppimiseks. Pealkirjad on jaotatud kahte gruppi vastavalt nendes sisalduva ajaarvamise süsteemi järgi. Ühe grupi moodustavad pealkirjad, mis on dateeritud nn. "tundmatu ajaarvamise" järgi, ja teise grupi pealkirjad, mis on dateeritud nn. "Kaniška ajaarvamise" järgi¹⁸. Esimeses grupis on umbes 40 pealkirja ja teises umbes 130¹⁹. Täpset arvu ei saa määrata, sest osade pealkirjade selliselt paigutamise õigsus on küsitav.

Teine suur grupp ajalooallikaid on mündid, mis olid esimesteks teadeteks Kušaani riigist²⁰. Tänapäevaks on leitud neid mitu tuhat. Kuldmünste on tuhande ja vaskmünste kolme tuhande ümber. Täpse arvu kindlaksmääramine on raskendatud, sest mõnede müntide omistamine Kušaani valitsejatele on jällegi küsitav.

Nõukogude Liidus hoitakse münte Riiklikus Ermitaažis, Riiklikus Ajaloo Muuseumis, Puškini-nimelises Riiklikus Kujutava Kunsti Muuseumis, Samargandi Muuseumis jm. Välismaa mündikogudest on tuntud Briti Muuseumi, USA Numismaatika Ühingu Muuseumi, Berliini Muuseumi jt. muuseumide kogud.

Mündid annavad küllaltki hea ülevaate riigi ajaloost²¹. Nende järgi saab otsustada daatumite, valitsejate nimede, kirja, tiitlite jms. üle. Mündid on süstematiseeritud tüüpide järgi ja võrreldud müntide muutusi ja sarnasusi.

Suure rühma ajalooallikatest moodustavad üle-

jäänud arheoloogilised leiud, väljakaevatud ehitused ja linnad²². On täheldatud, et just Kušaani riigi ajal oli linnade õitseng ja veidi aega peale riigi langust jäid ka linnad tühjaks.

Kušaani riigist ei ole kirjalikke ajaloolikaid leitud. On olemas kaudseid allikaid, milledest moodustab suure grupi budistlik kirjandus. Need budistlikud tekstid on India, Hiina ja Tii-beti päritoluga ning on koostatud peale V sajandit. Osa tekste jutustab budistlikest munkadest, teine osa meenutab Kušaani valitsejaid²³.

Hiina kirjalikest allikatest väärivad esma-joones märkimist hiina kroonikad²⁴. Need viitavad Kušaani riigi tekkimisele ja ta suhetele Hiinaga. Suhetest Hiinaga räägib ka Ban-Chao kirjavahetus keisriga²⁵. Lisaks nendele on veel üksikuid teateid Hiina ajaloost. Ehkki need teated on pealiskaudsed, saame siiski nende põhjal mingi ettekujutuse Kušaani riigist.

Järgmise suure rühma moodustavad Iraani allikad, mis annavad ülevaate Kušaani riigi langusest. Sellesse rühma kuuluvad ajalookirjutused, pealkirjad ja mündid²⁶.

Viimase suure grupina võib nimetada Rooma allikaid. Kirjalikest teadetest mainitakse kõigepealt apostel Foma teadet Kušaani riigist²⁷. Roomaga puutus Kušaani riik kokku ainult diplomaatia ja kaubanduse kaudu, seetõttu Rooma allikates sisalduvad teated on napisõnalised ja pealiskaudsed. Rooma kunstis ja mündinduses nähakse teatud eeskujusid, mis olid mõjustanud kušaani kunsti ja mündindust.

See oleks lühike ülevaade ajalooallikatest, nende sisust ja kasutamisevõimalustest. Aga lõpuks tahaksin peatuda kirjandusel.

Kirjanduses käsitleti Kušaani riiki seoses India, Rooma ja Hiinaga. Samuti esimesed tööd, mis käsitlesid Kušaani kui omaette riigi ajaloo üksikuid küsimusi, olid müntide publigatsioonid, neile

järgnesid üksikute pealkirjade interpretatsioonid ja esimesed kokkuvõtted²⁸. Üks esimesi küsimusi, mis üles kerkis oli Kušaani kronoloogia²⁹. Selle kõrval on käsitletud ka kunsti eri liike ja aspekte. On ilmunud täielikke ülevaateid nii müntidest, kronoloogiast kui ka kunstist³⁰. On aga vähe ilmunud töid, mis käsitlevad Kušaani riigi ajalugu kui tervikut. Siinkohal võib nimetada B.N.Puri tööd "India kušaanide võimu all"³¹. Seda tööd on hinnanud Robert P.Goldman³². Ta heidab teistele kušanoloogidele ette, et need ei ole käsitleanud Kušaani riigi ajalugu tervikuna, vaid on kirjutanud töid selle riigi ajaloo üksikute küsimustest. B.N.Puri kohta lisab ta seejuures, et viimane on kirjutanud dünastiatest, poliitikast, usust, majandusest, kaubandusest, meditsiinist, soengutest jne..Tööpoolest, 268 leheküljeline töö sisaldab lisaks poliitilisele ajaloole ka etnograafilisi andmeid. Robert P.Goldman märgib B.N.Puri kohta, et autor tõstab esile Kušaani perioodi eraldatuse, aga eitab erilist Kušaani riigi kultuuris. Retsensent heidab autorile ette võrdluste puudumist ja liiga lihtsate tõdede esiletoomist. Eriti hindab ta aga autori märkmeid Kušaani numismaatika kohta ja pealkirjade nimekirja teose lõpus.

Et Kušaani riigi ajalugu on lahendamata probleemidest rikas, on autorid hõivatud üksikfaktide kindlakstegemisega ja isegi nõukogude autoritel ei ole olnud küllalt andmeid, et kirjutada Kušaani riigi marksistlik ajalookäsitlus. Seda küsimust on püüdnud lahendada J.G.Guljamov³³. Kuna ma seda küsimust puudutan veel edaspidi, siis pikemat ülevaadet ma siinkohal ei anna.

I P E A T Ü K K

K U Š A A N I D E P Ä R I T O L U

NSV Liidu ajaloo õpik nimetab tohaare e. kušaane nomaadideks ¹. V.Struve idamaade ajaloo õpik ütleb, et need nomaadi hõimud olid sakid-sküüdid. Suur Nõukogude Entsüklopeedia nimetab neid iraani-keelseteks yue-zhi ² hõimudeks, kes asusid Huane e. Dun-Huano ja Qi-lion'i mäeahelike vahel, kes umbes aastal 160 e.m.a. aeti sealt hunnide poolt ära Sogdianasse ja Baktriasse. V.G.Gafurov peab ebaselgeks hõimude päritolu, kes rajasid Kušaani riigi. Ta nimetab riigi rajajatena paikseks muutunud rändhõime, kes olid pärit yue-zhi, wu-suni või saki-sküüdi hõimude hulgast ³. Kušaani riigi rajajate päritolu uurimisel on kõige rohkem tuginetud Hiina kroonikatele ⁴. Hiina kroonika andmetel on yue-zhi hõimude ränne selline: Nende algne elukoht oli Dun-Huano ja Qi-lioni mäeahelike vahel Hiina Gang-Shu provintsis. Sealt olid nad sunnitud lahkuma hunnide survele, sest hunnid olid saavutanud võidu nende üle. Yue-zhi hõimud liikusid läände. See sündmus on dateeritud aastasse 165 e.m.a. Nende teekond suundus Takla-Makani kõrbe. Teel oli neil kokkupõrkeid wu-suni hõimudega. Osa nendest rändhõimudest nn. "väike-yue-zhi" hõim siirdus lõuna poole ja teine osa nn. "suur-yue-zhi" hõim jäi põhja poole Sör-Darja jõe orgu, kus olid saki e. sse e. sai e. sak või saka hõimud, kes sunniti taanduma lääne ja lõuna poole. Lõpliku peatuspaigana nimetab kroonika Amu-Darja orgu e. Põhja Baktriat. B.N. Puri järgi on see "mongoliidse päritolu teooria" ⁵. Sellise mongoliidse päritolu poolt on paljud autorid ⁶. Edaspidine sündmuste käik oli järgmine: Yue-zhi hõimud jagunesid viide harru ⁷.

Nendest ühte nimetati Kušaani haruks ja kohta Kušana. Hiljem ühendasud kušaanid enda alla neli ülejäänut ja moodustus hõimuliit, mida tunti Kušaani riigina. Rooma allikatest ilmneb, et Baktria vallutajad olid asiad, pasianid, sakaraulid ja tohaarid⁸. Justinianus nimetab rändhõime sakaraulideks ja asiandeks, aga hiljem jälle tohhaarideks. Tolstovi arvates olid yue-zhi hõimud massageetide idaharuks⁹. Nõukogude teadlaste enamik pooldab seisukohta, et need olid iseseisvad hõimud, J.E.van Lohuizen -de Leeuw peab neid üheks sküüdi hõimu haruks¹⁰, W.N.Tarn asiadeks¹¹. B.N. Puri vaatleb pikemalt Kušaani riigi rajajate päritolu. Ta analüüsib paljusid seisukohti ja annab neile oma hinnangu¹².

1. "Türgi päritolu teooria". Selle seisukoha pooldajad analüüsivad keelelisest küljest kušaani valitsejate tiitleid¹³. Osa autoreid aga jälgib kušaani müntidel esinevaid portreid ja leiab, et need sarnanevad etniliste joonte poolest türklastele, aga mitte rändrahvastele¹⁴. Seega on selle teooria aluseks tiitlite lugemine türgi tiitliteks ja etniliste joonte sarnasus türklastega. B.N.Puri arvates see seisukoht ei ole õige, sest türgi element selles piirkonnas ilmus peale Kušaani riigi eksisteerimist¹⁵.

2. "Iraani päritolu teooria". Selle teooria alusepanija oli F.W. Thomas¹⁶. Tema seisukoht tugineb kušaani nimede lugemisele, milles nimede "Kadphises" või "Kaneski" (Kaniška) või "Ooeski" (Huviška) lõpp on "es" või "i" nagu "Maues", "Azes" jt. iraani nimed, mis tähendaks kohalikku päritolu, sest nende lõpud on sarnased.

3. Iraani-Saki päritolu on tõestanud S.Konow, kes tugines terminitele, mida kasutati Hiina Turkestanis ja millised olevat pärit Iraani keel-

test¹⁷.

4. India allikatest on kasutatud selle küsimuse lahendamisel Purān'ide dünastilist nimekirja¹⁸. Selles märgitakse nime "Tushāra", mis tähistab kuninga dünastiat. Nende järgi olevat seal valitsetud Yavana dünastia kuningad. Sama nime märgib ka vana budistlik tekst "Rāmāyana Mahabhārata"¹⁹. Selles märgitakse, et turkārādolid puhast tõe ja elasid omal maal Tukharas (Tokharastan). Nende kohta märgitakse selles tekstis veel, et tukhara kuningas vallutas India kreeklastelt ja 14 nende kuningat valitsesid üle 100 aasta. Nendest teooriatest kokkuvõtteid tehes märgib B.N.Puri, et kõige tõenäolisemalt on järgmised neli asjaolu²⁰:

1. Võimalik, et kušaanid elasid Baktrias või ka veidi lõunapool, aga nad võisid olla endise saki hõimu haru. 2. Indias tunti neid tohhaaridena ja ei kasutatud hõimu nime. 3. "Yabgou" tiitel on pärit vist yue-zhi'delt, kes vallutasid Baktria. 4. Sakid tõrjusid hiljem yue-zhi hõimud välja.

M.Rosenfield peab kušaani nime dünastia nimeks ta tõlgendab tiitli kušaani mündilt "shaonanoshao Kaneski Koshano" kui "kunigate kuningas kušaani (dünastia) kuningas"²¹. Koha nimi, kus kušaani elasid, tuletatakse Mathurā lähedal asuva künka nimest "Tōkri-Tilā", mis tõlkes on "Tukhāri kuningas", seega M. Rosenfieldi järgi Toharistan on maa-ala, mis on Hindukušist põhja pool. Hiina allikates esineb "tohhaari" nimi kui "tu-ho-lo". Nagu me näeme on Toharistani elanikke nimetatud tohhaarideks, seega kõik tõestused viivad selleni, et tohhaarid on tuntud elukoha järgi. Samuti keel, mida nad kasutasid, on saanud nime "tokharian" e. "tohhaari", M.Rosenfieldi järgi kuulub see indo-euroopa keelte rühma²².

A.N. Bernštam lähtub terminist "tochri", millega uiguurid nimetasid kogu iraani keeltega elanikkonda Ida- ja Lääne-Turkestanis ja Sogdianas²³. Uiguurid nimetasid nelja tochri e. iraani hõimu. 1. Lõuna-Toharistanis. 2. Lääne-Toharistanis. 3. Sogde. 4. Sogde Põhja- ja Lõuna-Tjan-Sanis. Selle põhjal oleksid tohhaari hõimud kõik need eelpoolnimetatud. Seega autori järgi on tohhaarid samad yue-zhi hõimudega, kes olid segunenud usunnidega. A.N. Bernštam tõetsab, et tohhaarid ja kušaanid olid samad hõimud. Ta viitab sellele, et enamik uurijaid samastavad antiikautorite asiad kušaanide ning usunni segunenud hõimudega ja et idas tunti usunne tohhaaridena. Nagu me nägime samastab autor kušaanide e. tohhaari hõimud yue-zhi'dega, keda läänes tunti veel teiste nimede all. A.N. Bernštami keelelise uurimuse põhjal on vormid "Kushana", "Kushen", "kusān", "gusāna" ja "gushan" tohhaaripäraseid muutused vormist "usun". Tiitel "jabgu" aga hiina päritoluga, mis oli tuntud usunnidele ja mis võeti hiljem omaks kušaanide e. tohhaaride poolt. A.N. Bernštam'i kokkuvõte:

Transkriptsioon

Hiina	Antiik	Vana-iraani
ta - yue -zhi	massageedid	tohhaarid
usunnid	{ isseoonlased	kušaanid
	{ asiad	

V.A. Livšitsi keelelise analüüsi põhjal on kušaanid üle võtnud baktria keele, aga ka omalt poolt seda mõjutanud, mis uue keele ja kirja tekkimisele kaasa aitas²⁴.

Artikkel, hiljuti ilmunud nõukogude autorite teoses "Vana India", kušaanide kohta võtab aluseks tohhaari keelte "A" ja "B" uurimise ja väidab, et rändhõimud andsid Kesk-Aasia rahvastele

oma nime, aga aja jooksul segunesid kohaliku elanikkonnaga ja kaotasid pikapeale ka oma keele²⁵. Artikli autor tugineb F.W.K. Müllerile oma otsustustes, et Baktriat hüüti Toharistan ja elanikkonda tohhaarideks²⁶. Ta on nõus H.Bailey seisukohaga, et "tohhaari" nime kasutati teiste poolt, sest ükski kušaani pealkiri ei sisalda seda nime²⁷. Autor peab müntidel esinevat keelt iraani keeleks, mis Henning'i järgi oli Baktrias enne kušaane²⁸. Seega kohalik keel ja kiri võeti rändhõimude poolt üle. Kirjas kasutati Xuan-Zang'i järgi 24 kreeka tähte ja lisaks veel ühte, mis tähistas Baktria "š" häälikut.

On ilmne, et II saj. e.m.a. toimus Kesk-Aasias ulatuslik rahvaste liikumine, mille juures rändhõimud muutusid paikseteks ja võtsid üle kohaliku kultuuri. V.A.Zadneprovski jaotab Kesk-Aasia rahvad kolme gruppi. 1. Hõimud Kesk-Aasia päritoluga (yue-zhi ja wu-sun). 2. Kohalikud hõimud (sakid, kang-kiu jt.). 3. Kirde osast pärit hõimud (šarmaadid)²⁹. Ta tugineb kurgaanide uurimisele, mis asuvad yue-zhi hõimu teel. Ta võrdleb neid Baktria ja Tjan-Šani kurgaanidega ja leiab nende sarnasuse. Mõnedes detailides kurgaanid erinevad aga osades detailides sarnanevad need saki kohaliku populatsiooni kurgaanidega. Nagu näha saab siit järelda sisserändajate ja kohalike hõimude segunemist.

V.J.Zezenkova järgi Kušaani riigis olid segunenud mitmed etnilised tüübid, milledest põhilise tüübi moodustab europiidne. Eristatud on veel mitu vahemere tüüpi, kohalikku kesk-aasia tüüpi ja mongoliidset elementi, samuti andronovo, lääne-aasia, armeenia ja ekvatoriaalse tüübi jooni. Ise-

loomulikuks kušaani ajal peetakse antiikset vahemere tüüpi. Lõplikult otsustab autor, et võrreldes kušaani mündi ja heftaliidi mündi tüüpe ning antropoloogilisi andmeid võib öelda, et yue-zhi hõimud, kes olid osa kušaanidest ja heftaliitidest, olid europiidsed ja omavahel tihedalt seotud ³⁰.

T.P.Kijatkina järgi, kes tugineb Tadžikistani lõunaosas olevate matusepaikade uurimisele (ta mõttis sealt leitud koljusid), on Põhja-Baktriasse tunginud hõimud mitme antropoloogilise tüübi segu ³¹. Sellisele uurimisele pani aluse 19.saj. lõpul Ch.de Ujfalvy. Ehkki on juba üle poole sajandi püütud yue-zhi põhitüüpi täpselt kindlaks määrata, ei ole veel vähese uurimismaterjali tõttu lõpliku otsuseni jõutud.

Müntidel esineva portree järgi on kindlaks tehtud, et neil oli nõo ülaosa kaalukam kui alaosa. Selline kolju on aga iseloomulik Lääne-Aasia ja Taga-Kaukaasia rahvastele s.o. lõuna-europiidsele rassile. Neil portreedel aga on pea tagakülg selline nagu põhja-europiidsetel rassil kuid esileulatuv nina kuulub lääne-aasia tüübile. A.N. Zelinski ja I.G.Rjškovi järgi sellist koljut omavad tihti Pamiiri elanikud, autorid esitavad järgmise kokkuvõtte ³². 1. Varase kušaani tüüp vastab kõige rohkem põhja-europiidsele rassile ja on lähedane yue-zhi tüübile. 2. Heftaliidi tüüp on aga kõige lähedasem Pamiiri rahvaste rassilisele tüübile. 3. Rassilise tüübi muutus kušaanidest heftaliitideni on sujuv. Kahe äärmise, varase kušaani ja heftaliitide vahel ei ole suurt erinevust. Nad mõlemad on ida-iraani antropoloogilist tüüpi. Kokkuvõtte nendest oleks selline, et a. 130 e.m.a. yue-zhi'd

või eelkušanaid töid Kesk-Aasiasse antropoloogilise tüübi, mis kuulus põhja-euroopiidsesse rassi, aga kohalik keskmine tüüp ei olnud uustulnukatest palju erinev. Kušanai tüübist leiame aga pamiiri elementide mõju.

Segunemist näitab ka keeleline uurimine.

I.M.Oranski järgi oli see territoorium intensiivse keelelise kokkupuute kohaks, kus segunesid indo-aaria ja iraani keeled. Seda näitab häälikute, sõnade ja grammatilise struktuuri tihe sugulus³³.

Nagu nägime valmistab palju raskusi kušanaide päritolu kindlakstegemine. Selleks on kasutatud kirjalike teadete analüüsi, nimede ja tiitlite, keele ja kultuuri uurimiste ning antropoloogiliste mõõtmiste tulemusi.

Kindlaks on suudetud teha ligikaudselt, et Kušanai riik ühendas endas paljude etniliste, keeleliste ja kultuuriliste elementide kogumikke. Täpsem otsustus aga sõltub juba allikate tõlgitsemisest.³⁴ Nii võib olla "Kušanai" nimi samahästi hõimul kui ka dünasti al, nad võivad olla pärit nii rändhõimude kui ka kohalike elanike hulgast. See küsimus jääb detailides seni selgusetuks kuni ei leita kindlat ja usaldusväärset allikat, mida saab ainult ühtviisi tõlgitseda. Siin läbivaadatud võimalused on üheväärsed ja ei ole alust neist ühtki eelistada³⁵.

Täie kindlusega võib aga öelda, et esialgne riiklik moodustis tekkis Baktrias. Hiina kroonika järgi olid seal yue-zhi hõimud jagunenud viide harru³⁶, milledest kerkis esile kušanai haru ja moodustas Kušanai riigi³⁷. Tolle riigi täpse asukoha määramine on sama keerukas nagu teisedki küsimused Kušanai ajaloos. Ka siin on takistuseks ainuõigete allikate puudumine.

Seega viie haru ühendaja oli Kudžula Kadfizes³⁸. Tema vallutustest nimetatakse Partiat, Kabuli, Kašmiiri ja Arahosiat. Riigi pealinn oli põhjaosas ja hiina allikate järgi oli see Lan-shi, mida samastatakse Baktria Aleksandriaga.

Teise valitsejana nimetavad hiina allikad Wima Kadfizes'i, kes oli Kudžula Kadfizes'i poeg³⁹. Tema vallutustest on teada hiina pärimuste järgi Põhja-India. Kaugemale Indiasse tungis kõige populaarsem valitseja Kaniška⁴⁰, kelle vallutused ulatusid Kesk-Indiasse. Kaniška viis pealinna üle Purusapurasse (Pešavar Indias). Täpseid Kušaani riigi piire pole suudetud kindlaks teha. B.G.Gafurov toob ära väga umbkaudsed piirid viidates Indiale, Afganistanile ja Nöukogude Liidu territooriumile⁴¹ (vaata kaart lisa 2). Täpsemad piirid määrab B.J. Staviski⁴². Tema järgi hõlmab Kušaani riik Horezmi, Sogdiana, Baktria ja Sör-Darja ülemjooksu, Gandhara ja Pandžaabi ning Kesk-India Narmadā jõeni lõunas.

Kušaani riigi piiride küsimust on vaadeldud kušaani valitsejate vallutuste järgi alates Kadfizes I-st. Hiina kroonika ütleb, et ta vallutas Partia, Kabuli Arahosia ja Kašmiiri, aga Kadfizes II vallutas suure osa Indiast. Pealkirjade "K-2", "K-3^a", "K-4", "K-11^a" ja "K-11^b" ning "K-18^a" alusel ulatusid vallutused idas Vāranāsi'ni (Varanashi e. Benares) ja loodes Bahawalpur'ini⁴³ (valitseja Kaniška ajal). Kirjalike allikate järgi valitses Kaniška Khotanis, Kašmiiris, Tung-li's ja Pan-chi's. Müntide leiu järgi võib arvata, et ka Bihar'is⁴⁴. Kušaani riigi piirid ulatusid kõige kaugemale Kaniška ajal ja Kušaani riik oli siis kõige suurem. A.Banerji järgi Kušaani riigi alla

kuulusid maad tänapäeva Afganistani ja Lääne-Pakistani all ja samuti territoorium, mis on Kesk-, Põhja ja Loode-India all kuni Bihara'ni idas ja Narmadā jõeni lõunas⁴⁵. Põhjapoolsete piiride küsimus pole veel lahendatud. Osa uurijaid arvab, et põhjapiiriks oli Hissari joon, teised arvavad, et ka Sogdiana, Horezm ja Fergana kuulusid Kušaani riigi alla.

Hiina allikate järgi oli Fergana (Ta-Yüan, Po-lona või Bohan) autonoomne piirkond. Aga et Ta-Yüan'i pealinna nimetati Gui-shen ("Tsianhang-shu" järgi) enne Kušaani riigi moodustamist ja hilisemad keskaegsed pärimused räägivad ka Fergana valitsejate päritolust kui endistest yue-zhi'dest võib arvata, et Kušaani riigi ja Fergana vahel oli mingi side. N.G.Gorbunova, analüüsinud kirjalikke allikaid ja arheoloogilisi andmeid teeb järelduse, et nende põhjal veel ei saa öelda, et Fergana oleks osa Kušaani riigist. Kultuur aga näitab sidemeid Kušaani aladega⁴⁶.

S.P.Tolstovi ja B.J.Staviski arvates kuulus Horezm Kušaani riigi koosseisu. S.P.Tolstov toetub Horezmi mündileidudele. Tema järgi olid kušaani mündid Horezmist kohalikud mündid teatud ajaks välja törjunud, ning kinnitavat Horezmi kuulumist Kušaani riigi alla⁴⁷. V.M.Massoni vastuväide on, et horezmi münt oma tüübilt on vahetult järgnev Kreeka-Baktria riigi müntidele ja on arvata, et nad ka ajalisel vahetult teineteisele järgnesid. V.M.Massoni arvates ei ole kušaani münt isegi horezmi münti mõjutanud, vaid suurem mõju on olnud partia mündil ja kušaani müntide leiud Horezmist on juhusliku iseloomuga. Oma sõnade kinnituseks lisab

ta, et arheoloogiline materjal räägib ka Horezmi sõltumatuse kasuks⁴⁸. B.J. Staviski tugineb ühele stupa mudelile, mis leiti Horezmi territooriumilt⁴⁹. V.M. Masson aga ei pea seda leitud tähelepanuväärseks budistlikuks mälestusmärgiks selline juhuslik leid ei tõestavat veel sugugi Horezmi kuulumist Kušaani riigi koosseisu⁵⁰.

M. Sprengling'i, E. Honigmani, A. Maricg'i ja A.M. Mandelštami arvates kuulusid Sogdiana ja Tšats (Tšatsstan) Kušaani riigi koosseisu⁵¹. Sellele viitab ka "Sutralamkari" tekst⁵². B.J. Staviski arvates kinnitavad seda ka kaks linna, mille nimed on mõlemal juhul "Kušan". Müntide puudumist seletab ta vähese rahamajandusega selles piirkonnas. B.J. Staviski arvates oli põhjapiir Kudžula Kadfizesi ajal kas piki Amu-Darjat või ka võimalik, et piki tegelikku Baktria põhjapiiri mööda (Hissari joon). Kaniška aegse riigi piir aga läks põhjas piki Araali mere kallast ja kirdes piki Tšatsi põhja piiri. Tema kokkuvõtte on järgmine: 1. Kudžula Kadfizesi ajal ei olnud keskus Sogdianas vaid Baktrias, võimalik isegi et paremkalda-Baktrias. 2. Sogdiana, Horezm ja Tšats läksid üheaegselt Kušaani riigi koosseisu ja nimelt Kušaani riigi õitseajal, s.o. kas Wima Kadfizesi valitsemisaja lõpul või Kaniška võimuloleku algaastatel. 3. Põhilised Kang-Kiu alad ei olnud Kušaani riigi võimu all. 4. Fergana kohta on vähe andmeid⁵³.

M.E. Masson kirjeldab piiride kulgu järgmiselt: 1. Läänepiir kulges piki Karabili kõrgustikku, haaras kogu Karakumi, suundus Pakistani

II PEATÜKK

ABSOLUUTNE KRONOLOOGIA

haaras paremkalda Murgabi jõest kuni Margiana Antioccuseni (Vana Merv), siis pöördus järsult läände ja suundus edelasse kuni Araali mereni. Seega Kušaani riik hõlmas Kesk-Karakumi, suure osa Zaunguski Karakumist, Tamauiski oblasti ja Amu-Darja delta. 2. Põhjapiir kulges pikki Araali idakallast, suundus itta läbi Arōsi ja Tsimkenti piki Talassi Alatau kõrgustikku, Susamār-Taud ja Moldot-Taud kuni Napōnini. 3. Idapiir algas Isōk-Kuli järve juurest, pöördus kagusse, möödus läänepoolt Kaškaariast ja Jarkendist ning suundus Benareseni ⁵⁴.

A B S O L U U T N E K R O N O L O O G I A

S.P.Tolstov jaotab antiikse perioodi Kesk-Aasias nelja etappi, millest esimene oli arhailine ja kestis XIII saj. kuni IV saj.e.m.a. teine oli hellenistlik ajajärk alates IV kuni I saj. m.a.j., kolmas oli kušaani ajajärk ja kestis I kuni III saj. m.a.j. ja viimane kušaani-heftaliidi periood kestusega IV-VI sajandini¹. See jaotus on tinglik ja ei pretendeeri täpsusele ehkki määrab Kušaani riigi asukohta ajaskaalal. Kušaani riigi sisepoliitilist ajalugu on periodiseerinud B.J.Staviski. Ta jaotab selle: 1. Kušaani-Baktria ajajärguks, millal Afganistani alad olid eraldi poliitilise üksusena, II ja I saj. e.m.a. 2. Kušaani riigi tõusu aeg I kuni III saj. m.a.j. Sel ajal liideti Afganistani ja India alad. 3. Languse aeg III - IV saj. m.a.j., mil üksikud piirkonnad eraldusid iseseisvateks poliitilisteks ühendusteks². A.M.Bernštam soovib jaotada sama aja kahte perioodi: 1. Kogu riigi ajalugu kuni Vasudevani, s.o. II saj viimase veerandini, mis tähistab riigi majanduslikku ja poliitilist tõusu. 2. Languse ajajärk, mil ta piirid hakkasid koomale tõmbuma. Esimest etappi nimetab ta kušaani-tohhaari ajajärguks³.

Hiina kroonika andmetel aeti yue-zhi hõimud Gang-Shu provintist ära aastal 165 e.m.a.. Nende jõudmist Baktriasse dateeritakse hiina saadiku teadete järgi aastasse 125 e.m.a. või veidi varem⁴. "Hou-hang-shu" teadetel veidi rohkem kui saja aasta pärast kušaani alistasid endi naabrid⁵. Seda teadet kasutatakse Kušaani riigi

algdaatumi kindlaksmääramisel. "Hou-hang-shu" käsitleb sündmusi alates aastast 25 m.a.j. kuni aastani 220. Varasem kroonika, milles sündmused kestavad aastani 25, ei räägi sellest. Siit on tehtud järeldus, et enne aastat 25 ei saanud Kušaani riik eksisteerida⁶. J.V.Zeimal lisab selgituseks veel, et seda otsust ei saa mingi muu teatega kontrollida, sest igasugused muud teated sellest sündmusest puuduvad.

Mis sellesse puutub, siis võib öelda, et selline otsustus ei saa pretendeerida absoluutsele kindlusele, sest sündmused ei juhtunud Hiinas ja vaevalt, et varasema kroonika (Hang-shu) kirjutaja oleks pidanud neid sündmusi nimetama. Aga "Hou-hang-shu" kirjutaja teatas sellest võib-olla seetõttu, et Kušaani riik oli juba küllalt võimas. Eriti umbmäärane teade "mõned aastad peale saja" lubab oletada, et need sündmused olid kaua aega enne aset leidnud ja täpsemad andmed võisid puududa.

Piirdaatum, millest hiljem Kušaani riik ei saa eksisteerida, on ka määratud kaudsete andmete põhjal⁷. Ida aladel võttis võimust India Gupta riik, millisest kõige varasem teade on pealkiri Mathurāst aastast 61 Gupta aja järgi (380/381 a. m.a.j.). Lääne alade kaotust dateeritakse Kušaani-sassaniidi müntide järgi, millel veel kuninga tiitlis on nimi "kušaani kuningas". Sealt on saadud aastaarvud 325 kuni 380 m.a.j. . Esimene valitseja, kes kandis tiitlit "Sakastani India ja Turkestani kuningas" oli V.G.Lukonini andmetel Varaharan II aastast 276 ja selline tiitel säilis 367.aastani m. a.j. . See näitab, et need alad olid veel ühendatud 367. aastal⁸.

Kronoloogia taastamine absoluutarvudes ei ole tänini veel õnnestunud. 1913.aastal toimus esimene rahvusvaheline diskussioon sellel teemal. Siis käsitleti ainult ühte hüpoteesi, kusjuures ilmnes, et lõplikuks otsustuseks on vähe andmeid⁹. Järgmine diskussioon toimus 1960.aastal. See algas dr. A.K.Naraini sõnavõtuga, milles viimane ütles, et nad on ikka veel selle sama takistuse ees, mille ees nad olid juba 1913.aastal, s.t. ei ole usaldusväärseid tõendeid ja ei saa kindlalt "Kaniška daatumit" nimetada. Dr. A.K.Narain tõstis päevakorda hüpoteeside "DK-87" ja "DK-144" lahendamise. Tema arvates ei ole need daatumid töepärased vaid "DK" on kusagil aa. 100 ja 127 vahel. Argumentideks esitab ta karõsti pealkirja Khalatse'st ja Torpak-Kala dokumendid. Ettekandja arvates ei ole võimalik isegi "DK-128" nagu arvavad nüü kogude teadlased ja "DK-78", mida eitavad numismaatika andmed ja hiina allikate teated. Tema oletuse kohaselt võivad olla õiged kas "DK-114" või "DK-119" kui Kaniška oli samaaegne Ch'en P'an'iga. Dr. A.K.Narain viitab oma arvamusel toestamiseks veel "Peripulusele", mille andmed ei toetavat hilisemaid daatumeid¹⁰. Ka 100 aastane ajavahemik pealkirjade dateeringutes, alates pealkirjast "TA-191" ja kuni pealkirjani "TA-303", sobivat hästi aastaga "DK-103"¹¹. Siin ei olnud dr. A.K. Narainiga nõus dr. Eggermont, dr. Maricq ja dr. MacDowall, eriti selles, mis puudutab "Peripulus"-t. Diskussiooni käigus esitati ka teiste poolt sarnaseid vastuväiteid. Järgnevalt olid päevakorras

küsimused Vikrama ja saki ajajärkude kohta. 1. Kas kušanaid olid saki hõimu haru? 2. Kas need kaks ajajärku võisid korruga esineda?

Edasi käsitleti hiina allikaid. Professor Pulleyblank märkis, et vastavalt "Hou-hang-shu"le oli Wima kuningaks aastal 120 ja võis olla võimalik ka aastal 100 m.a.j., aga see ei sobi igal juhul kokku aastaga 78. Dr. Narain, dr. Zürcher ja dr. Bivar aga tõlgendasid "Hou-hang-shu" andmeid teisiti. Erinev tõlgitsemine hakkas silma ka arheoloogiliste materjalide puhul. Professor Basham dateeriks Kaniška valitsemise alguse aastasse 78 või 125. Et dateering oli tehtud pealkirjade alusel, ilmnes ka siin, et hüpotees oleneb otseselt sellest, mis pealkirjast välja loetakse ja kuidas pealkirja dateeritakse. A. Maricq koostas tabeli, mille andmed on võetud Surkh-Kotal'ist leitud pealkirja põhjal¹².

Vana saki aeg	Vikrama aeg	Kaniška aeg
a. 158 em. a.	a. 58 e. m. a.	a. 128-129 m. a. j.

Siit $285 - 158 = 127$, milles "285" on pealkirja dateering.

Järgnevalt pöörati tähelepanu kušana müntidele ja tiibeti kirjalikele tekstidele. Niisamuti nagu nende andmete analüüs ei andnud ka paremaid tulemusi rooma ja iraani dokumentide läbivaatamine. Lõpuks esitas A. H. Dani tulemused, millised olid saadud radioaktiivse süsinikusisalduse uurimise põhjal. Puit oli võetud väljakaevamiste ajal Shaikhen-Dheris (Pakistanis). Esimene proov saadeti Michigani Riiklikku Ülikooli. Selle uurimise tulemusena saadi kaks aastaarvu, esimene a.

147 e.m.a. ja teine a. 93 m.a.j.. Et proov oli võetud majast, mis oli põlenud Kaniška ajal, siis peaks Kaniška valitsemise aeg olema selles ajavahemikus. Kaks järgmist proovi kontrolliti Washingtoni Riiklikus Muuseumis, nendest üks andis tulemuseks aastaarvud 47 e.m.a. ja 93 m.a.j. ja teine 252 e.m.a. ja 132 m.a.j.. Märkusena lisab A.H.Dani, et viimane proov oli mitme perioodi materjalide segu. Sellest katsest ilmneb, et Kaniška valitsemise ajaks sobib aasta 93, aga valitsema hakkas ta tõenäoliselt varem ja selle tulemusena võib sellisel juhul sobida aasta 78. Lõplikult aga neid andmeid ikkagi ei usaldata, sest ajavahe-
mik on küllalt pikk ¹³.

Samasuguse tulemusega lõppes 1968.aasta diskussioon Dušanbes. Seal oli päevakorras lisaks kronoloogia arutelule laiemalt kogu kušaani ajajärk Kesk-Aasia ajaloos. Põhiettekanne ja pikem töö oli esitatud J.V.Zeimali poolt ¹⁴. Tema töö põhiseisukoht ongi, et ilma usaldusväärsete andmeteta ei saa "Kaniška daatumit" kindlaks määrata. Kirjanduses käsitletakse tavaliselt seda küsimust selliselt, et tuuakse mõni populaarseim seisukoht ja lisatakse harva, eriti sissejuhatavates töödes, et see küsimus on veel lahendamata.

Suure Nõukogude Entsüklopeedia andmetel yue-zhe hõimud aeti oma algsest elupaigast ära umbes aastal 160 e.m.a., riik tekkis aastal 15 m.a.j., Kadfizes I valitses aastatel 15-45 m.a.j., Kadfizes II aa. 45-78 m.a.j. ja Kaniška aa. 78-123 m.a.j.. Sealt saame veel teada, et

aastal 99 viibis kušaani saadik Roomas ja juba III saj. hakkasid üksikud alad Kušaani riigist eralduma. Absoluutse kronoloogia kõige populaarsem seisukoht on "DK-78", seega ensüklopeedia pakub kõige populaarsema seisukoha. Tõsi küll, siin on jäetud isegi selgitused ära, et selle üle vaieldakse, aga sissejuhatuseks on see artikkel küllaldane. Õpikutes esineb tavaliselt väga väike teade Kušaani riigi kohta. Nõukogude Liidu ajalooõpikud ütlevad ainult, et Kreeka-Baktria riigi territooriumile sissetunginud nomaadid (tohhaarid e. kušaaniid) rajasid I saj.m.a.j. suure Tohhaari e. Kušaani riigi. On ka antud veel languse kohta aastaarv, et sassaniidid vallutasid omakorda Baktria aastal 226 m.a.j..

B.G.Gafurov¹⁵ oma sissejuhatavates artiklites toob ära mitu daatumit (aa.78;110;115;128;144 m.a.j.) lisades selgituseks, et küsimus on lahendamata.

B.J.Staviski esitab probleemi samuti sellisena nagu ta on lahendamata. Ta märgib olulisena, et puudu on üks daatum, s.o. Kaniška valitsemise algus, mis lubaks määrata ülejäänud daatumid vastavalt sellele¹⁶. B.J.Staviski esitab veel andmeid hiina allikatest, kus hiina saadik Zhang-Gian¹⁷ külastas Baktriat ja nägi seda alistauna aastal 128 e.m.a.. Eelmises teates aga aastast 141 e.m.a. oli Baktria iseseisev olnud. B.J. Staviski lisab märkuses, et aasta 128 on oletatav, sest mõned arvavad, et see oli hoopis aastal 126 e.m.a.. Yue-zhi hõimude lahkumise aastaarvu Hiinast märgib ta aastaga 165 e.m.a.¹⁸. Riigi alguseks loeb ta hiina kroonika andmetel

mõned aastad hiljem kui 100 aastat Baktria valutamisest. Ta ei paku siin mingit kindlat aastaarvu. Veel puudutab ta teateid Ban-Chao kohta, kellega oli kušanaidel kokkupuuteid. Ban-Chao'ga on seotud aastad 84; 91; 102 ja 107, mis kušanaid segasid vahele Kaškaaria ülestõusule. Ta aga ei lisa, et need andmed ei ole küllaldased selleks, et dateerida kušanai ajalugu ja konkretiseerida valitsejaid. Kušanai riigi languse algus on autori arvates seotud Šapura I tõusuga (aa. 241-272 m.a.j.). Sellise otsustuse teeb ta Šapura I pealkirja põhjal Kaabe Zorastralt¹⁹. Aga lõpp on autori arvates seotud Horezmi iseseisvumisega. Etterutates võib öelda, et Horezmi kuulumine Kušanai riigi koosseisu on küsitav ja selle sündmuse sidumine Kušanai riigi langusega kahtlane.

V.M.Masson kasutab ka "Hou-hang-shu" andmeid, aga peale selle kõrvutab neid müntide uurimise tulemustega²⁰. Müntide tõlgitsemises tugineb ta A.Cunninghami tööle, kes näitas, et Kudžula Kadfizes on sama, kes hiina kroonikas K'ieoutsieouk'io²¹. V.M.Masson asetab Kadfizes I-se esimese sajandi algusesse, mille tõestamiseks viitab "Hou-hang-shu"-le. Hiina kroonikast kasutab ta teadet "veidi rohkem kui saja aasta pärast" ja viitab müntidele, mis sarnanevat Rooma keisri Augustuse müntidega. Ta oletab, et rooma müntid olid eeskujuks kušanai müntidele. Siin on veel võimalus, et näidismünt võis olla näidis - seks ka sadu aastaid peale ta käibeloleku aega, sellega on määratud kindlaks ainult üks piir

ja nimelt, et näidis on koopias varasem ja koopia ei saa olla enne näidist. Aga mõned teadlased peavad kahtlaseks üldse sellise näidise olemasolu ja ütlevad, et võib-olla hoopis kušaani münt oli eeskujuks rooma mündile.

Kaniška valitsemisaja kindlaksmääramisel ta märgib ära, et on raske Kaniška ajaarvamist siduda tänapäeva ajaarvamisega. Tema arvates sobivad aastad 78-101 m.a.j.²². Seejuures viitab ta india autoritele ja J.E.van.Lohuizen de Leeuw'ile, kellega ta on ühel seisukohal. Ta esitab seejuures ka Lääne-Euroopa autorite arvamusel. Seega V.M. Masson peab aastat 78 kõige tõenäolisemaks ja tema arvates kušaani kuningas, kes pidas sõda Hiinaga aastatel 88 ja 90 oli Kaniška. Chirshman'i arvamus (DK-144) peab ta täiesti alusetuks²³. Riigi languse dateerimisel toetub ka tema Šapura I vallutuste aastatele.

"Oxfordi India Ajalugu"²⁴ esitab samuti põhiprobleemina "Kaniška daatumit". Autor esitab oma hüpoteesi (DK-78) tingimusega, et võib-olla ka veidi hiljem. Pärast autor muutis oma seisukohta ja toetas J.Marshalli ja S.Konowit (DK-120). Lisaks sellele esitab ta veel teisi seisukohti (R.Chirshman ja J.E. van Lohuizeen-de Leeuw). Yue-zhi lahkumist Gang-Shu provintist ei pea ta mitte sündmuseks, mis toimus kindlal ajamomendil, vaid terveks ajajooksul toimuvaks protsessiks. Lahkumise ajana märgib ta aastaid 174-160 e.m.a.. Tema järgi tuli Kudžula Kadfizes võimule aastate 20 ja 84 vahel, seega umbes aastal 40 m.a.j.. Hiina allikatele tuginedes, et Kadfizes I elas üle

80 aasta, asetab ta viimase surma aastasse 77 või 78. Märkusena lisab autor, et otsesed tõendid puuduvad ja teised autorid arvavad teisiti, et uue ajajärgu alustajaks oli Kaniška, Kadfizes I või hoopis Kshaharāta satraap Nahapāna. Selle ajajärgu alguse ja kindla valitseja nimetamine on küllaltki loogiline ja ahvatlev, see annaks lahenduse kogu kušaani kronoloogiale. Autori arvates on aga kindlatel alustel seisev see otsus, et selle ajajärgu alustas Kadfizes II. Pealkirjade järgi kestis see ajajärk ligikaudu 100 aastat. Kaniška valitses tema järgi aastatel 120-162. Kaniška järeltulija Huviška võimalikele dateerib autor aastasse 162 m.a.j. ja surma ligikaudu aastatesse 180-185. Viimase valitsejana mainib autor Vasudevat²⁵, kelle ajal hakkas Kušaani riik langema, languse ajana nimetab ta aastat 226. Tema kronoloogiline tabel on järgmine²⁶.

	<u>e.m.a.</u>
... "India kuningas" Demetrios	200 - 190
Taxilā kuningad Pantaleon ja Ahathokles	190 - 180
Suur yue-zhi migratsioon	174 - 160
Kabuli kuningas Menander (Milinda)	180 - 160
Taxilā kuningas Antialkiades ja viimane kreeka kuningas Baktrias Heliokles ja saki sissetung	140 - 130
Taxilā ajutine vallutamine Partia kuninga Mitridates I poolt (?)	138
Chang-K'ien'i tagasipöördumine Hiinasse	122 - 120
Saki või Indo-Partia kuningas Maues	95 - 58
Azes I Arahosias ja Pandžaabis	58 - 57
Vikrama ajajärk	57

m.a.j.

Augustus Caesar suri, Tiberius on järglane	-14
Condofares Taxilās (Azes II järglane)	20 - 48
I Han dünastia lõpp Hiinas	- 23
Kadfizes I	- 40
Claudius Roomas imperaator	- 41
Kadfizes I vallutas Taxilā	- 48
Kadfizes I suri	77/78
Kadfizes II ja saki ajajärk	- 78
Ho-Ti Hiina imperaator	80 -105
Kadfizes II kokkupõrge Pan-Chao'ga	- 87
Trajanus Roomas imperaator	- 98
Kadfizes II surm	-110
"Nimetu kuningas" Indias	110 -120
Kaniška ja tema ajajärgu algus	-120
Vasiška	144 -150
Huviška	150 -162
Huviška iseseisvumise algus	-162
Vasudeva	182 -220
Sassaniidi dünastia algus	- 226
Šapura I	-240

Nagu me näeme toetab autor seisukohta "DK-120", ehkki ta ei põhjenda seda vaid ainult viitab teiste autoritele, kelle seisukohta ta toetab.

"Bombay India ajalugu"²⁷ nihutab hiina saadiku külaskäigu aastasse 125 e.m.a. (eelnevad tööd aa.128-126). Ka seda ei põhjendata. Kadfizes I võimuletuleku alguseks peab autor I sajandi alg-aastaid, selles toetud ta aastale 125 ja liidab sellele umbmäärase "mõned aastad peale saja". Lisaks viitab ta ka müntidele, mis olevat tehtud Rooma riigi müntide eeskujul kas Augustuse (aa. 27 e.m.a. - 14 m.a.j.), Tiberiuse (aa.14 -37 m.a.j.) või Claudiuse (aa.41 -54 m.a.j.) ajal. Sellega Kadfizes

I valitses aastatel 15-65 m.a.j..Ta peab siin kahtlemata silmas aastat 14, mil Augustuse valitsemine lõppes. Eespool me vaatlesime, et eeskuju järgi on raske kindlaks määrata täpset aastaarvu, ehkki autor teeb seda.

Wima Kadfizesi suhtes on autor tagasihoidlikum, ta lisab, et ei ole tõendit, et Wima valitses aastal 78 ja oli saki ajajärgu alustaja. Ta viitab ka epigraafiliste tõendite ebakindlusele, millised /eriti pealkiri "TA-184(127)" e. "TA-187(130)"²⁸/ on kahtlaselt loetud ja ta ei ole kindel, et need kuuluvad Wima Kadfizesile.

Kokkupuutes aa.73;87;90;94 m.a.j. toimusid Hiinaga autori arvates Kaniška ajal, sest Kadfizes I poleks hiina allikaid vaikinud, sest viimane oli tuntud hiina kroonikutele, aga Kaniškat nad vist ei tundnud. Kaniška valitsemine ei võinud seega olla varem kui 75.a. m.a.j. ja Kadfizes II valitses seega aastatel 65-75. Ta peab võimalikuks, et Kaniška ajajärk on võrdne saki ajajärguga²⁹, mis algas aastal 78 m.a.j..Autor esitab järgmise tabeli:

	<u>m.a.j.</u>
Kudzula Kadfizes I	15-65
Wima Kadfizes II	65-75
Kaniška I	78-101/102
Vasiška	102-106
Huviška	106-138
Kaniška II	119
Vasudeva I	145-176
Kaniška II	?
Vasudeva II	?

Autor ei poolda J.F.Fleet'i seisukohta, et Kaniška oleks olnud Vikrama ajajärgu alustaja, sest siis oleks Kaniška olnud enne Kadfizesi, aga sel-

le vastu esitab ta hiina kroonika teated Kadfizes I kui esimest valitsejat. Saki ajajärgu alustajana tunti Indias Lääne-India valitsejat, kellenä võis olla Kaniška. Kaniška mündid on tehtud rooma soliduse (eriti Tituse ja Trajanuse mündi eeskujul) ja Kaniška ei saanud seega olla enne aastat 79. Neljas argument on, et Kaniška võttis omaks Rooma tiitli "kaisara", mis tuleneb rooma nimest "Caesar". Seega keisritiitel aga kehtis Roomas alates Augustusest. Esimene selline pealkiri tiitliga "keiser" dateeriti aastasse 41 Kaniška aja järgi. Siin on tihti silmas peetud, et see pealkiri kuulub Kaniška II-le ja Kaniška II võis valitseda samal ajal kui Augustus, aga Kaniška nihkuks sellisel juhul küllaltki ette. Autor ei poolda seisukohta, et Kaniška oleks valitsenud III sajandis (aa. 278 ja 248). Tema vastuargumentid on: 1. Nende seisukohtade vähene populaarsus. 2. Sellisel juhul valitseks Vasudeva Mathurās aastani 346, sest siis oleks Kaniška Traikutaka ajajärgu asutaja, aga Tšandragupta II pealkiri on aastast 61 Gupta aja järgi, mis vastab aastale 380, ehkki Mathurā oli vallutatud Nāga dünastia poolt ja selle ajavahemiku jooksul kušanaidest kuni Gupta vallutusteni oli seal olnud mitte vähem kui seitse Nāga dünastia kuningat. See viitavatki Vasudeva varasemale valitsemisele ja vastavalt ka Kaniška varasemale valitsemise ajale. 3. Vastavalt India traditsioonidele peetakse Kaniškat samaaegseks Khotan'i kuninga Vijayakirti'ga (II saj.m.a.j.); Huviškat budistliku filosoofi Nāgārjuna'ga (II saj.m.a.j.) ja

vastavalt hiina "Tripitakale" Anšikao oli "caplan" Kaniška ajal. Seega siis varasem Kušaani kuningas pidi valitsema kaua aega enne aastat 170. 4. Kušaani valitseja, kes saatis oma saadiku Hiinasse aastal 230 (hiina andmetel Po-t(iao, aga see olevat sanskriti Vasudeva), oli Vasudeva, ka sel juhul pidi Kaniška enne valitsema.

Autor võtab vaatluse alla aasta 130. Siin viitab ta tiibeti ja hiina dokumentidele, mis asetavad Kaniška II sajandisse ja Vasudeva, kes oli viimane kušaani valitseja, sajand hiljemaks. Sellesel juhul Po-tiao oleks siis Vasudeva. Teine argument selle kasuks on "Wei-liaost"³⁰, mis ütleb, et sel ajal olid Kašmiir, Baktria, Kabul ja India kušaanide võimu all. Ehkki see just eriti tugevalt ei rõhuta seda et "DK=78", aga see ei välistavat veel viimast seisukohta. Siin kasutab ta viidet Ara'st leitud pealkirjale³¹, mis ütleb, et Kaniška oli Vašiška poeg ja et ka aasta 119 sobib nii II sajandisse kui ka rahuldab muud tingimused. Sellega Kaniška võis valitseda aastal 78 ja olla saki ajajärgu alustaja³². Kokkuvõte³³:

	<u>e.m.a.</u>
Yue-zhi lahkumine Hiina-Turkestanist	165
Hiina saadiku külaskäik	125
Vikrama ajajärgu algus	58
Yue-zhi Amu-Darja orus	2
	<u>m.a.j.</u>
Kadfizes I	15 - 65
Kadfizes II	65 - 75
Saki ajajärgu algus	78
Kaniška	78 - 101/102
Vasiška	102 - 106

	<u>m.a.j.</u>
H_uviška	103 - 138
Kaniška II	119 - ?
Vas_udeva	145 - 176
Vasudeva (Po-t'iao)	230

Nö_ukogude autorite "Vana India" ³⁴, mida me siin vaatame, on käsitletud selle probleemi hüpoteetilist olemust ja esitab rida enamlevinud seisukohti, jättes puudutamata kõik üksikasjad.

B.N.Puri järgi saab Kadfizes II-se valitsemist dateerida ainult siis, kui lahendatakse vana saki ajajärgu küsimus. Selles ajaarvamise süsteemis on kolm Kadfizes II pealkirja. Ta pöörab tähelepanu pealkirjade dateerimisel astronoomilistele arvutustele, sest selles on viidatud päikese aastatele ³⁵. Autor märgib, et enamus on nõus pealkirja dateerimisega ja saki ajajärgu algusega aastal 58 e.m.a.. Ta teeb siit järelduse, et Kudžula Kadfizes valitses aa. 45-78 m.a.j. juhul kui viimane pealkiri aastast 136 on Kadfizes I oma. Autori arvates see daatum sobib hiina allikate teadete ja arheoloogiliste leidudega ja isegi Taxilāst leitud vaskplaadil oleva pealkirja "TA-103"-ga ³⁶, milles esineb nimi "Kapsha", kes on Kudžula Kadfizes. B.N.Puri oletuste kohaselt on Kadfizes I esitatud selles pealkirjas kui prints Indias kasutatud tiitliga "kumāra" juhul kui S.Konowi poolt tõlgitud "eryhuna dysāsana, eysānai Dzanai ezani" on õige. Siis pealkirja "TA-122" ³⁷ (a.64.m.a.j. B.N.Puri) on Kadfizes I juba "Mahārāja", aga pealkirjaks "TA-136" ³⁸ "Mahārāja"

Rājātirāja Devaputra" ³⁹. Autor lisab, et viimases pealkirjas ei esine "Kuśaani" nimi ja mõned, kes ütlevad, et Kaniška on saki ajajärgu alustaja, omistavad selle pealkirja Kadfizes II-le. Selle vastu esitab B.N.Puri järgmised argumendid: 1. Siis oleks 38 aasta jooksul alates aastast 48 kuni aastani 78 m.a.j., toimunud liiga palju sündmusi. Kadfizes I oleks olnud prints, vallutaja ja suur valitseja. 2. Khalatse pealkirjas "TA-187"⁴⁰ on tiitel ja nimi "Uwima Kavthisa" ja seega valitseks Kadfizes II liiga hilja võrreldes Kadfizes I ja Kaniškaga.

Kadfizes II dateerimisel tugineb ta "Hou-hangshu'le", milles mainitakse kaht saki vallutust Indias, üks neist oli Vikrama ajajärgu alguses ja teine 135 aastat hiljem. Võrreldes seda "Hou-hangshu" teiste andmetega, mis käsitlevad Kadfizes I ja Kadfizes II vallutusi, teeb ta järelduse, et aastal 78 valitses Kadfizes II ja valitsemise algus oli kusagil selle aastaarvu lähedal. Ta ei pea võimalikuks, et Kadfizes II oli ainult 14 aastat võimul, sest siis ei oleks ta suutnud nii suurt territooriumit vallutada. Autor esitab selle seisukoha nõrkuseks, et Kadfizes II-le omistatud pealkirjadest kasutab viimane nn. "tundmatut ajajärku" ehk "vana saki ajajärku", ta võis kasutada uut ajajärku, mille ta ise asutas, see oleks usutavam. Selline hüpotees, et Kaniška ajajärk kestis sel ajal kui nn. "tundmatu ajajärk" oli katkenud sajaks aastaks, ei ole autori arvates õige. See hüpotees on tekkinud pealkirjade uurimise põhjal. "Tundmatu ajajärgu" pealkirjad on dateeritud alates aastast 58 (selle ajaarvamise

järgi) kuni aastani 191 või 199 või 200 ja alates aastast 291 või 292 või 299 kuni aastani 399. Me nägime, et pealkirjad ei esine saja aasta jooksul, aga Kaniška ajajärgu pealkirjad on dateeritud aastast 1 või 3 (Kaniška aja järgi) kuni aastani 98⁴¹.

Autori arvates aasta 78 ei sobi, sest Jihonika oli pealkirja "TA-191"⁴² andmetel täie tiitliga vaja pealkirja "K-51"⁴³ järgi oli Huviška võimul (aa. esimesel 135 m.a.j. ja teisel 129 m.a.j.), siis pidi Jihonika olema asevalitseja, kellel oli õigus münte välja anda, aga tuntud on ainult asevalitseja Zeionise mündid. Müntide leidudest viitab ta Ahinpoš stupa leiule, mis sisaldas 10 Kadfizes II-se, 10 Kaniška, 1 Huviška münti koos 1 Domitianuse, 1 Trajanuse ja 1 Sabina mündiga. Neist kõige hilisem oli Sabina (aa.128-137) ja mündid võisid olla maetud pärast aastat 137. Kolmest kušaani valitsejast kõige viimane oli Huviška, kes sel juhul oli võimul aastal 137. Selline arutlus on küll võimalik, aga viga on jälle selles, et saab kindlaks määrata ainult, et need mündid ei maetud enne aastat 137.

Lõpuks esitab autor oma seisukoha, mis sarnaneb E.Chavannesiga, et Po-t'iao oli Vasudeva ja sel juhul valitses Kaniška aastate 139 ja 137 vahel⁴⁴ ja viimase seisukoha poolt on ka S.Konow ja R.Ghirshman⁴⁵.

Pierre H.L.Eggermont püüab kronoloogilist probleemi teisiti lahendada⁴⁶. Ta toetub Buddha ennustustele, milles viimane oli öelnud, et hea õpetus võib kaua elada, kuni tuhat aastat, aga kui naised võtavad omaks uue, siis religioos-

ne süsteem laguneb viiesaja aastaga⁴⁷. Sellele toetudes autor märgib, et Buddha ennustas 40 aastat enne surma, järelkult ennustus täitus 460 aastat pärast Buddha surma⁴⁸. Järgnevalt vaatab autor kas ennustus täitus, ta viitab "Mahāvamsale", mis märgib, et 460 a.p.B.s. valitses kuningas Vattaḡ amani, kes oma valitsemise esimestel kuudel kõrvaldati, aga aastal 454 p.B.s. sai ta võimule tagasi ja usuasjade korrastamiseks ehitas Abhayagiri kloostri, mille juhtimine anti Thera-Mahatissale⁴⁹. Sellest autor järeldab, et ennustus on täitunud, sest Buddha ennustas 40 aastat enne surma ja lahkumise usuküsimuses tekkisid 460 p.B.s.. Ta viitab ka sellele, et eelmise õpetuse kestus oli kirja pandud, mis oli täpselt 460 aastat. Teise teate järgi, mis oli kirja pandud hiina palveränduri Hsüan-Tsang'i poolt, kes rändas Indias aastatel 629-645 m.a.j., ajal mil "Mahāvamsat" kirjutati. Ta kirjutab, et Kaniška, Gandhāra kuningas tahtis lõpetada tüli Samgha's ja Pārśva nõuandel kutsus kokku nõukogu, mis pidi ühtlustama pühakirjad. See nõukogu koosnes 500-st mungast, kes Kundala-Vana kloostri Kašmiiris Vasumitra juhtimisel kirjutasid kommentaarid "Sūtra-Pitakale", "Vinaya'le" ja "Abhidharmale"⁵⁰.

Need kaks teadet on sarnased, üks on Tseiloni ja teine hiina budistlik traditsioon. Jäeb üle kindlaks määrata aastaarv meie ajaarvamise järgi ja küsimus "Kaniška daatum" kohta näib lahendatud olevat, sest isegi nimeline valitseja on teada. Ainult viimane traditsioon ei ütle midagi aja kohta nagu autor märgib, aga sündmus pidi ka selles

tekstis asetleidnud olema 460 aastat p.B.s. .
Et seda tõestada, peab ta vajalikuks teada, millal Buddha ajaarvamine kasutusel oli ja millal kutsuti kokku nõukogu. Esimesele küsimusele leiab ta vastuse Ašoka I kronoloogiast. "Ašokāvadāna"⁵¹ näitab, et Ašoka I valitses aastal 100 p.B.s., aga Tseiloni traditsioon märgib ajaks 218 aastat p.B.s.⁵². Autori arvates erinevus tuleb sellest, et Tseiloni traditsioon võtab Buddha aja kasutusele aastal 483 e.m.a., aga "Saravāstvadīn'is" on see ajaarvamine võetud kasutusele aastast 383 e.m.a.. Siit autor järeldab, et nõukogu kutsuti kokku aastal 78 m.a.j., mis on saki ajaarvamise esimene aasta ja et sellel aastal oli võimal Kaniška⁵³.

Hüpotees tugines Buddha ennustusele, materialistlik maailmavaade ei pea seda ennustust küllaldaseks argumendiks, sellepärast ei ole ka ükski materialist sellele käsitlusele tähelepanu pööranud. Kui aga minna loogiliste spekulatsioonide sfääri, siis leiame ka siin palju õrnu kohti. 1. Buddha ennustus oli ümbmäärane ja piirdus tingimusega. Arvud 1000 ja 500 tunduvad olevat ümmardatud. 2. Teade Kaniška kohta ei märgi aega ühegi ajaarvamise järgi, autor oletab kahe teate sarnasuse põhjal, et need sündmused toimusid samaaegselt. Selline tõestusviis sobib uurijale, kes ei ole materialist ja peab ennustust täisväärtuslikuks argumendiks, aga sel juhul peab kahjuks ütlema, et ennustus on igal juhul ebaäärane. See on näide veel ühest oluliselt tegurist, mis mõjustab allikate valikut, nende in-

terpreteerimist ja mõjutab vastavalt ka hüpoteesi.

Jaapani uurija Enoki Kazuo kasutab tänapäeva teadusele omast meedotit, mis selles küsimuses kaalub kõik võimalused üksikasjalikult läbi ja esitab nende hulgast tõenäolisema, mille juures autor ei piira end ühe variandiga ja ei paku ainult ühte lahendit nagu seda on teinud paljud autorid, keda me eelpool käsitlesime. Enoki Kazuo arvestab õieti, et on olemas ka selliseid ülesandeid, millised omavad mitut lahendit ⁵⁴. Tema analüüsis hiina saadiku külaskäiku ja aetas selle aastasse 139 kuni 126 e.m.a.. Yue-zhi hõimude saabumise Baktriasse dateerib ta aastasse 128 ja 129 e.m.a.. Kušaani saadiku külaskäigu Hiinasse aastasse 230 m.a.j.

Ta analüüsib kušaani valitseja tiitlit "ch'in-Wei ta-yüeh-shih-wang" (tõlgitult "Vei kuningale alluv yue-zhi kuningas"), see tiitel on pärit teatest aastast 230 ja nimetatud valitsejat samastatakse Vasudevaga. Teine sündmus, mida autor vaatab, on Ban-Chao kokkupuude kušaani dega aastal 90 m.a.j.. Selles teates on tiitel "Hsieh", kes oli fu-wang" ja teistes teates sama kušaani valitseja "Hsieh", kes oli "Wang"⁵⁵. E.Chavannes tõlkis selle tiitli kui "saadik"⁵⁶. S.Levi aga "kuningas" (sāhi), mille juures "sie" tähendab allkuningat ⁵⁷. "Fu-wang'i" tähendus pole selge, sest hiina tiitlite hulgas sellist ei ole. "Wang" tähendas algul sõltumatut valitsejat, kes hiljem allus keskvoimule, aga ei ole tiitlit "fu-wang" kui allkuningat. Kazuo Enoki ei samasta neid ka tiitlite "fu-chen" ja "fu-chu'ga". Autor viitab veel ühele tundmatule tiitlile, mis oli ka "fu-wang", aga selle tiitli

kandjast ei teata midagi. Autor peab õigeks E.Chavannes'i ja S.Levi tõlgitsusi ja lisab veel ühe hiina kommentaatori märkuse, millest selgub, et "fu-wang" võis olla sama, mis "pei-wang", aga viimane neist tähendab allkuningat või kuningas-liitlast. Kumb ta neist on, seda ei tea, aga on selge, et ta valitses aastal 90 m.a.j.

Järgnevalt vaatab autor kuidas tiitlit "Hsieh" hääldatakse ja mida see võib tähendada. 1. Kui "Hsieh" on wade transkriptsioonis ja Pekingi häälduses, siis tähendaks see "vabandama" e. tänama e. hävitama kus "h" on lõpphääliku pikendus. 2. B.Karlgren tõlgib selle häälduse kui "zia". Sellisel juhul võiks see tähendada kui "vibulaskmine e. noolega laskmine"⁵⁸. 3. Kui "Hsieh" on "shahi", siis tähendab see India valitseja tiitlit natuke enne Vikrama ajajärku⁵⁹. Siis sobib selline tõlgitsus, et "fu-wang" ja "Hsieh" tähendavad allkuningat, selliseid aga oli Indias alates Wima Kadfizesist. Autori arvates ei ole aasta 90 Wima ajal, sest siis olid Kuâaani riigi piirid väiksemad, see võis olla tema arvates üks kahest Vaîskast, kas see, kes valitses koos Kaniîkaga, või see, kes valitses koos Huviîkaga. 4. Kui "Hsien" hääldatakse "dziông" või "dziäk", siis on võimalik, et "shk, e. shka e. ishka" võib olla Kaniîska, Vasiîska või Huviîska nime lõpp, æl juhul "issthaka e. ishtha" tähendaks tõlkes "noorem e. väiksem"⁶⁰. 5. See võib veel tähendada dünastia nime, Kadfizesi või Kaniîska dünastiat.

Autori arvates oli saatkond saadetud aastal 90 m.a.j. ikkagi teisest dünastiast pärit kuningate poolt, sest saatja võis olla allkuningas, kelle nime lõppes "ishka-ga". See võis olla valitseja, kes oli võimul koos Huviška või Vasiškaga, aga saatja võis olla Kaniška või ta järeltulija kui "Hsieh" on "shami. Autor esitab ka tabeli, milles on kõik võimalikud variandid⁶¹.

"Hsieh" lugemine, hääldamine	Kui kušaani valitseja oli "fu-wang" a. 90 m.a.j.	Kui valitseja oli "wang" a. 90 m.a.j.
	1. Allkuningas	2- Uks kahest liitlaskuningast

	(1a)	(2 a)	(3 a)
d'z'(ia)	allkuningas	(Kaniška)	Kaniška
zia	Kesk-Aasias	või	või
shâhî	esimesest või teisest dünastiast	Vasiška või Huviška	Vasiška või Huviška

	(1b)	(2b)	(3b)
dziag	Allkuningas	(Kaniška)	Kaniška
dzjak	Kesk-Aasias	või	või
diag (ishka)	esimesest või teisest dünastiast	Vasiška või Huviška	Vasiška või Huviška
dicäk			

Sööris on variandi number.

Nagu näha on palju variante, siit aga ainuke järeldus, et aasta 90 kehtib kahe valitseja süsteem. On taeda veel et Huviška ja Vasiška olid sellises suhtes Kaniškaga, siis järelikult on kõige tõenäolisem, et Kaniška valitses aastal 90. Autor on arvamusel, et tema töestuse tulemusega sobivad järgmised kronoloogilised tabelid:

I R. Ghirshman, 1946⁶².

m.a.j.

I dünastia,	1. Heraüs.	
	2. Kujula Kadphises I saj. keskel	
	3. Wima Kadphises a. 130	
II dünastia,	1. Huviška	
	2. Vasiška	koos I dünastiaga
II dünastia algus	1. Kaniška	144 - 172 (?)
	2. Huviška	172 - 217 (?)
	3. Vasudeva	217(?) - 241

II R. Göbl, 1964⁶³

	Kaniška aeg		<u>m.a.j.</u>
Kaniška I	1 - 40	vanem	225-226
(Vasiška)	24 - 28	noorem	249-253
(Huviška)	29 - 40	noorem	254-265
Huviška	41 - 60	vanem	266-285
Vasudeva	61 - 98	vanem	286-323
Vasudeva II			335-356
Kaniška II			325

Autor peab oma seisukohale vastavaks eriti J.E. van Lohuizen de Leeuw' seisukohta.

III. J.E. van Lohuizen de Leeuw, 1949⁶⁴.

Kudžula Kadfizes	a.25 e.m.a. kuni	35 m.a.j.
Wima Kadfizes	35	- 62 "
Jihonika		70 "
Kaniška	78	- 101 "
Vasiška	102	- 106 "
Huviška	111	- 138 "
Kaniška II		119 "
Vasudeva I	152	- 176 "
Kaniška III		192 "
Vaskušana		200 "
Vasudeva II		III saj.algul

Nagu me nägime, ilmneb eriti sellisest arut-
elust täie selgusega, et nii nagu me allikaid
tõlgitseme, selliselt muutub ka hüpotees.

Kõige ulatuslikumalt on analüüsinud abso-
luutse kronoloogia küsimust J.V.Zeimal. Ta jao-
tab allikad gruppidesse, nagu me eelpool vaata-
sime (hiina, india, iraani, rooma ja kohalikud
allikad).

Zeimal arvab, et india allikad on sobimatud
absoluutsete daatumite tarvis, sest seal on
ainult kirjas üksikud faktid ja needki on legen-
daarsed. J.V.Zeimal nimetab Indias kehtivaid aja-
arvamise süsteeme, mida on proovitud ühendada
Kušana riigiga. Tema arvates ei ole selleks aga
küllaldast fakti ja ei olevatki vaja samastada
Kušana ajaloo mingit mujalt teadaolevat aja-
järku. 1. Vikrama Samvat ei sobi seetõttu, et
see on legendaarne ja võrreldamatu nn. "tundma-

tu ajaga". 2. Ka saki ajajärk ei sobi kokku Kaniška ajajärguga, sest nende alguste vahe on 135 aastat (Vikrama ajajärk algas aastal 57 e.m.a. ja saki ajajärk aastal 78 m.a.j) ja pealkirjad ei kinnita seda. 3. On kahtlane et ühel ja samal territooriumil oli kasutusel korraga kaks ajaarvamise süsteemi. 4. Saki ajajärgu kohta ei ole ühtki tõendit, et see oleks Kaniška ajajärk. 5. Saki ajajärk võiks pigem olla nn. "tundmatu ajajärk", sellisel juhul nihkub Kaniška ajajärgu algus aastasse 278 m.a.j. ja Vasudeva lõppdaatum aastasse 376 m.a.j.⁶⁵ 6. Üheaegne Kaniška ajaarvamise ja Gupta ajaarvamise kasutamine ei ole vastuolus (Gupta ajajärgu alguseks loetakse aastat 320 m.a.j.). J.V.Zeimeli arvates viies punkt sisaldab kõige vähem vastuolusid ja sellisena esitab autor oma hüpoteesi.

Edasi analüüsib autor kõiki teisi allikaid. Budistlikust kirjandusest teeb ta järelduse, et ükski neist teadetest pole kasutatav selleks otsustarbeks, vaid nende põhjal võib J.V.Zeimali arvates öelda, et Kaniška pooldas budismi. Autor esitab andmeid Lääne-India satraapide kohta, kelle valdused külgnesid Kušaani riigiga. Nendest andmetest aga ei saa autori arvates midagi välja lugeda, sest selleks sobivad teated need ikkagi ei ole. Samuti ei ole andmeid Kušaani ja Gupta riikide vahelistest suhetest.

Autor kasutab hiina allikaid samuti nagu kõik teised uurijad, lugedes sealt välja riigi algdaatumi. J.V.Zeimel määrab riigi alguseks ligikaudu aasta 25 m.a.j.. Kindlate arvudena esi-

tab ta teated Ban-Chao'ga seoses (aa.73;84;87;88;90;100 m.a.j.), aga neid ei saa seostada ühegi Kušaani valitsejaga. Iraani allikatest toob ta välja lõppdaatumid, ehkki ka nendest saab ainult ligikaudu midagi välja öelda.

Iraani allikad on vaadanud seoses Kušaani riigi langusega veel V.G.Lukonin⁶⁶. Autor analüüsib Sassaniidide riigi poliitilist suunda, mis oli järgmine: 1. Lääne suund. Võitlus Rooma-ga aastatel 230-300 m.a.j. Mesopotaamia pärast (Artašir I ja Narses). 2. Lääne piiri stabiliseerumine Iraanis aastatel 300-370 ja idapoolne suund Šapura II-se ajal. 3. Ülekaal orientatsioonis läände a.380. Siit järeldub, et Sassaniidi riik hakkas ida poole enda piire laiendama aastast 300. Edasi esitab ta rida pealkirju, mis on teadeteks sassaniidide kokkupuutumistest kušaanidega. Järgnevalt püüab autor kasutada "Tabari" teateid⁶⁷. Siit teeb ta järelduse, et sassaniidid vallutasid kušaanidelt Horezmi ja Balh'ini ning Kušaani kuningas sai Artašir I vasalliks. Vastuväitena esitab ta roomlaste teated, kes pidasid Baktria alasi sõltumatuks isegi Šapura I ajal. Siit teeb autor järelduse, et "Tabari" teade võis ka vale olla, sest kroonika autor võis ülistada oma valitsejat, aga rooma autoritel polnud põhjust seda teha. V.G.Lukonin, analüüsinud pealkirju ja münste, leidis, et kolmanda sajandi 40 aa. oli Sassaniidide riigi idapiiril neli iseseisvat valitsejat, kes allusid Artašir I-le. See tõestab, et Kušaani riik oli juba lagunemas. Kokkuvõtteks märgib autor, et Kušaani riigilt vallutati osa territooriumi ära alles Šapura II

ajal, s.o. aastal 245-249. Löpliku langusena märgib autor aastaid 360-370. Selline töetus on omaks võetud ka teiste autprite poolt, sest mingeid muid töendeid ei ole ja need töendid on küll ligikaudsed, aga lubavad ainult ühtviisi otsustada.

Kušaani kronoloogia uurimisega on paljud uurijad tegelenud, aga vaatamata sellele on üle 30-ne erineva seisukoha. Allpool on esitatudki kokkuvõtte ülejäänud seisukohtadest.⁵⁸

=====
I. A. 57 e.m.a., Kaniška aeg = Vikrama aeg.

-
1. A.Cunningham, 1871.
 2. J.Dowson, 1875.
 3. J.F.Fleet, 1906.
 4. J.Kennedy, 1912.

=====
II.A. 9 e.m.a., Kaniška aeg=seulekiidi aja IV saj. vahelejäänud sajandi numbritega

-
1. F.W.Thomas, 1912.
 2. A. Cunningham, 1892.

=====
III Ligikaudu meie ajaarvamise alguses

S.Levi, 1897.

=====
IV Aastates 60-65 m.a.j.

V.Smith, 1901

=====
V. 80 a. m.a.j. Seleukiidi aja järgi arvestatud vahelejäänud sajandi numbriga.

A.Cunningham, 1883

=====
VI. A. 78 m.a.j. Kaniška aeg = saki aeg.

-
1. J.Fergusson, 1880.
 2. H.Oldenberga, 1881.
 3. F.W.Thomas, 1913.
 4. Diskussioon, 1913.
 5. J.E.van Lohuizen-de Leeuw, 1949.
 6. S.P.Tolstov, 1960.
- =====

VII. Pärast aastat 90 m.a.j.

-
1. M.Boyer , 1900.
 2. H.Oldenberga, 1911.
- =====

VIII. Aastates 103/106-110 m.a.j.

-
1. A.K.Narain, 1960.
 2. Diskussioon, 1960.
 3. J.M.Rosenfield, 1967.
- =====

IX. Aasta 125 m.a.j. kui (32) Ol aasta Lau-
kika ajast

-
1. F.S.Growse, 1877.
 2. V.Smith, 1903.
- =====

X. A. 128 m.a.j..Wima saki aja alustaja

-
1. W.E. van. Wijk, 1926.
 2. S.Konow, 1929.
- =====

XI. A. 144 m.a.j. Kaniška aeg= "tundmatu aeg"
III saj. "Tundmatu aeg"= Vikrama aeg.

-
1. R.Ghirshman, 1946.
 2. H.Deydier, 1951.
 3. S.K.Dikshit, 1953.
 4. R.Göbl, 1960.
- =====

=====

XII. a. 200 m.a.j.

S.Konow, 1929.

=====

XIII. A. 225/230 m.a.j.

R.Göbl, 1964.

=====

XIV. A. 248 m.a.j. Kaniška aeg=Kalatsuri aeg

1. R.S.Majumdar, 1920.

XV. A. 278 m.a.j. Kaniška aeg = "tundmatu aja"
III saj.. "Tundmatu aeg" = saki aeg.

1. D.R.Bhandarkar, 1900.

2. D.R. Bhandarkar, 1930.

3. J.V. Zeimal, 1964.

S U H T E L I N E K R O N O L O O G I A

Suhteline kronoloogia määrab kindlaks kušaani valitsejate järjekorra. Üldiselt näeb see probleem välja sellisena nagu B.J.Staviski selle esitab ¹, ta toob välja valitsejate järjekorra nagu see on enam - levinud kujul. See süsteem tugineb "Hou-hang shu"-le, millest on teada, et Kudžula Kadfizes oli esimene kušaani valitseja, kes elas üle kaheksakümne aasta. B.J.Staviski asetab selle põhjal Wima Kadfizesi umbkaudu I saj. teise poolde. Autor märgib ka võimalust, et Kušaani riigi ajaloos esines kaks või kolm Kaniškat, kaks Huviškat ja kaks või kolm Vasudevavat. Autor esitab probleemi tutvumiseks lugejale ilma, et ise süveneks tõestamise keerdkäikudesse.

V.M.Masson² tõestab müntidele tuginedes, et enne Kadfizes I -st oli valitsenud keegi nimega Hermäus ja autor viitab võimalikule sugulussidemele nende vahel, sest müntidelt on näha, et need on välja antud kahe isiku poolt. Müntidel on kaks nime, tagaküljel Kadfizes I ja esiküljel Hermäus. V.M.Masson järeldab, et Kadfizes I oli Hermäuse suhtes alluv. Sarnane suhe olevat esinenud veel Arahosia valitsejate vahel ³. Kui nende suhe oli selline, siis Kadfizes I ei olnud esimene kušaani valitseja, vaid ta ühendas esimesena naaberhõimud. Peab märkima, et see otsustus ei ole vastuolus hiina kroonikaga.

V.M.Masson pöörab tähelepanu nn. "nimetu valitseja" müntidele ⁴. Autori arvates on see Kadfizes II väejuht ja kaasvalitseja Indias, aga on ka võimalik, et need müntid kuuluvad Kadfizes I või Kadfizes II-le. Kui "nimetu valitseja" oli kaasvalitseja, siis on veel üks tõend selle kasuks, et Kušaani riigis kehtis kahe valitseja süsteem. G.A.Pugatšenkova arvates kuuluvad need müntid Kadfizes I-le. Ta tugineb selles nn. "uutele and-

metele", aga nimelt millistele, seda autor ei selgita⁵.

Et Wima mündid on Kudžula müntidega sarnased, kinnitab see V.M.Massoni arvates hiina kroonika teadet, et Wima on Kudžula poeg. "Kaniška daatum" üle otsustamisel tugineb autor pealkirjadele, mis on dateeritud Kaniška aja järgi ja annavad küllaltki usutava ülevaate järgnevatest valitsejatest. Pealkirjadest selgub, et järgmine valitseja oli Vasiška ja siis Huviška, aga selline järgnevus ei peegeldu müntides. Müntide põhjal loeb autor järglaseks Oopiko, kelle aga mõned autorid samastavad Huviškaga. Vasiška mündid aga puuduvad hoopis. V.M.Masson viitab võimalusele, et viimane võis olla alluv valitseja, kellel sel juhul ei olnud õigust münte veremida. Aga Huviška mündid sarnanevad järgnevuselt Kaniška omadega, see nagu tõestaks, et Vasiška oli igal juhul alluv kas Kaniškaga koos valitsedes või Huviškaga. Isegi arvatakse, et Huviška oli alluv Kaniška ajal. V.M.Masson on seisukohal, et järgnevate valitsejate kohta on raske midagi kindlat ütelda.

"Oxfordi India ajalugu"⁶ esitab seisukoha, et viie kušaani valitseja järjekord on lõplikult kindlaks määratud: Kadfizes I, Kadfizes II, Kaniška, Huviška ja Vasudeva I. Autor toob ka esile ajavahe miku Kadfizes II ja Kaniška vahel, mis olevat olnud umbes 10 aastat, ja lisab, et ei ole veel teada sugulusvahekord ega võimu üleminek.

"Bombay India ajalugu"⁷ nimetab Hermäust kreeka valitsejaks Kabulis, kellele Kadfizes I pidi alluma. Autor viitab müntidele. Seal esinevad Kudžula Kadfizesi tiitlid "Kujula-Kasasa kushāna-yavugasa dharmā-thidasa", teisel mündil on lõpp veidi muudetud "...Sachadhrama thita", esimesel juhul on tõlge "Kudžula Kasa kušaani pealik, kes võitis lahingu" ja teisel juhul on lõpp "...võitis õiglasel lahingus. Hilisematel müntidel on aga tiitel "Mahārāja Mahātasā Kušāna Kujula-Kaphasa", tõlkes "suurim kuningas

suur Kudžula Kapha kušaani kuningas". Sellega on autor esitanud sellise võrdluse, mis tõestab, esimesel juhul, et Kudžula oli tagasihoidlik ja võis olla alluv Hermäusele, aga teisel juhul iseseisev ja võimutipul. Autori poolt koostatud kronoloogiline tabel on järgmine:

Kudžula Kadfizes I
Wima Kadfizes II

	Kaniška aja järgi
Kaniška	1/2 - 23
Vasiška	23 - 28
Huviška	28 - 60
Kaniška II	41
Vasudeva	67 - 98

Kaniška III
Vasudeva II

R.Göbl esitab järgmise tabeli⁸.

	Kaniška aja järgi
Kaniška I	1 - 40 vanem (senior Augustus)
(Vasiška)	24 - 28 noorem (junior Augustus)
(Huviška)	29 - 40 noorem (junior Augustus)
Huviška	41 - 60 vanem (senior Augustus)
Vasudeva	61 - 98 vanem (senior Augustus)

Vasudeva II
Kaniška II

Selline süsteem põhineb Rooma keisririigi eeskujul ja seetõttu nimetataksegi seda süsteemi "Senior Augustus ja junior Augustus". Selline süsteem seletab, miks puuduvad Vasiška mündid. Sellisel juhul pealkiri "K-41" märgib Kaniška I võimult lahkumist. Huviška mündid hiljem muutuvad, mis võib olla tõendiks selle süsteemi poolt. Pealkirjad näitavad, et sellisel juhul aastatel 28 kuni 41 oli Kaniška võim väiksem, mida müntidelt ei saa välja lugeda.

Selle süsteemi vastu esitab J.V.Zeimal argumentideks:

1. Miks Kadfizes I ja Kadfizes II ajal selline süsteem ei kehtinud? (Mõned autorid siiski mainivad Hermäust koos Kadfizes I-ga). 2. Kui Kaniška viis sisse selle süsteemi, miks pealkirjad ei räägi sellest? 3. Miks puuduvad nende mündid, kes oli juniorideks Huviška ja Vasudeva ajal? Siiski need argumendid on nõrgad, sest selline süsteem võis kehtida ainult Kaniška ajal⁹.

J.V.Zeimal lähtub suhtelise kronoloogia kindlaksmääramisel "Hou-hang-shu'st". Autor oletab, et Kadfizes I võis võimule tulla 30 - 60 aastasena ja oli maksimaalselt võimul 50 aastat. Pealkirjadest pöörab ta tähelepanu "TA-122", "TA-136" ja "TA-187 (184)". Nendest pealkirjadest märgib autor välja, et aastatel 122 ja 136 oli võimul üks ja sama valitseja, kelle nime ei teata, aga viimatimainitud pealkirjadest selgub, et valitseja oli Wima Kadfizes. Teistest pealkirjadest märgib autor ainult niipalju, et need sisaldavad kaudseid meenutusi ja mõned pealkirjad on vaieldavad, millisesse ajajärku nad asetada ja kellele nad kuuluvad. Seega "tundmatu ajajärgu" pealkirju J.V.Zeimali järgi ei saa rohkem kasutada. Järgnevalt analüüsib autor Kaniška ajajärgu pealkirja "K-1" ja "K-2" kuni pealkirjani "K-23". Need pealkirjad määratakse Kaniška pealkirjadeks ja aastaid valitsemisaastateks. Pealkirjad "K-64" kuni "K-98" kuuluvad Vasudevale ja pealkirjad nende vahel "K-28" kuni "K-60" Huviškale.

Nagu siit näha kuuluvad need pealkirjad kõik Kaniška ajajärku ja on olnud aluseks selle perioodi ajaloo taastamisel. Et "tundmatu aja" pealkirjadel on dateeringus saja aastane vahemik ja Kaniška ajajärgu pealkirjad on dateeritud saja aasta ulatuses on paljudele teadlastele tekkinud mõte, et enne Kaniškat on olnud teine ajaarvamise süsteem, mis jätkus uuesti pärast saja aastast vaheaega, mil kestis Kaniška ajajärk.

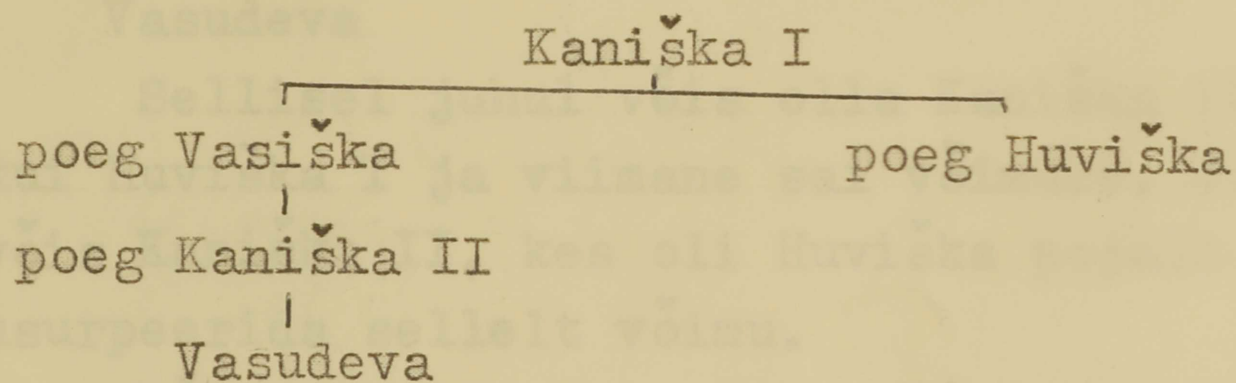
J.V.Zeimal jaotab Kadfizes I-se mündid viide gruppi ja analüüsib neid¹⁰. Suur gruppide arv näitab autori arvates, et hiina kroonika teade on õige, sest ainult siis saab niipalju münste välja anda kui ollakse kaua võimul. Mündid tõendavad, et Kadfizes I ja Kadfizes II vahel ei ole teisi valitsejaid, sest Kadfizes II-se esimesed mündid sarnanevad Kadfizes I-se viimaste müntidega. Raskusi valmistavad "nimetu valitseja" mündid. Nende asetamises kaheldakse. Osa uurijaid asetab need Kadfizes II-se ja Kaniška vahele. J.V.Zeimal on arvamusel, et neid ei ole võimalik sinna asetada, sest Kaniška mündid on Kadfizes II müntidega sarnased ja võivad olla tehtud ühe ja sama vermija poolt¹¹. Vasiška mündid aga puuduvad täielikult ja Huviška mündid oleksid nagu järgnevateks Kaniška müntidele. Osa münste võivad kuuluda nii Kaniška I-le kui ka Kaniška II-le ja saavad tõestada, et oli kaks Kaniškat. Aga mündid ei kinnita kahe Huviška olemasolu. J. V. Zeimal peab erinevuse põhjuseks seda Huviška mündi gruppide vahel, et Huviška võis mündi kujundust lihtsalt muuta. Autor kahtleb Vasudeva II-se ja Vasudeva III olemasolus, sest mündid erinevad vähe ja ei ole alust neid kahele valitsejale omistada. Grupp münste on omistatud Kaniška III-le, keda aga pealkirjad ei nimeta. Teda on loetud üheaegseks Vasudevaga, sest kumbagi mündid on põhiliselt leitud Kušaani riigi territooriumi eri poolelt, mis on andnud põhjust oletamiseks, et riik oli nende ajal jaotatud kaheks võrdseks pooleks. Vaieldakse veel Vasiška II müntide olemasolus, sest neid võib ka kellelegi teisele omistada.

A.L.Basham käsitleb lähemalt Kaniška dünasti-
at¹². Pealkirjast "K-3^a"¹³ loeb ta välja, et Kaniškal oli suur valdus Põhja-Indias ja ta valitses satraabi abil Benarest. Kaniška on märgitud selles

pealkirjas kui "Mahārāja". Pealkirjas "K-14"¹⁴ on tiitlile lisatud "Devaputra". Pealkirjas "K-11^a"¹⁵ on täielik tiitel "Mahārāja Rājātirāja Devaputra". Kahes hilisemas pealkirjas "K-18^a"¹⁶ ja "K-23"¹⁷ on jälle ainult "Mahārāja".

Vasiška tiitel pealkirjas "K-24^a"¹⁸ on "Mahārāja Rājātirāja Devaputra šahi". Täielik tiitel on Vasiškal ta viimases pealkirjas "K-28^a"¹⁹ ja Huviškal pealkirjas "K-28^c"²⁰. Siit on järeldatud, et juhul kui keegi valitses täieliku tiitliga, siis oli ta üksi võimul. Pealkirjas "K-41"²¹ on tiitel "Mahārāja Rājātirāja Devaputra (ka) i (sa) ra" ja nimi "Kaniška Vajheška poeg". Autor järeldab sellest, et Kaniška oli veel a. 41 võimul rooma tiitliga ja valitses Pandžaabis. Huviška tiitel säilis pealkirjades "K-33^a"²²; "K-40^a"²³; "K-44"²⁴; "K-48"²⁵, kusjuures kahes viimases on ainult tiitel "Mahārāja", aga pealkirjas "K-51^a"²⁶ on jälle täielik tiitel. Vasudeva täielik tiitel esineb pealkirjades "K-74"²⁷ ja "K-98^a"²⁸.

F.W.Thomas järeldas nende andmete põhjal, et Huviška oli Kaniška või Vasiška noorem vend. Vasiška suri varakult, peale lühiajalist valitsemist ja Huviška sai võimule Vasiška poja Kaniška II nooruse tõttu.

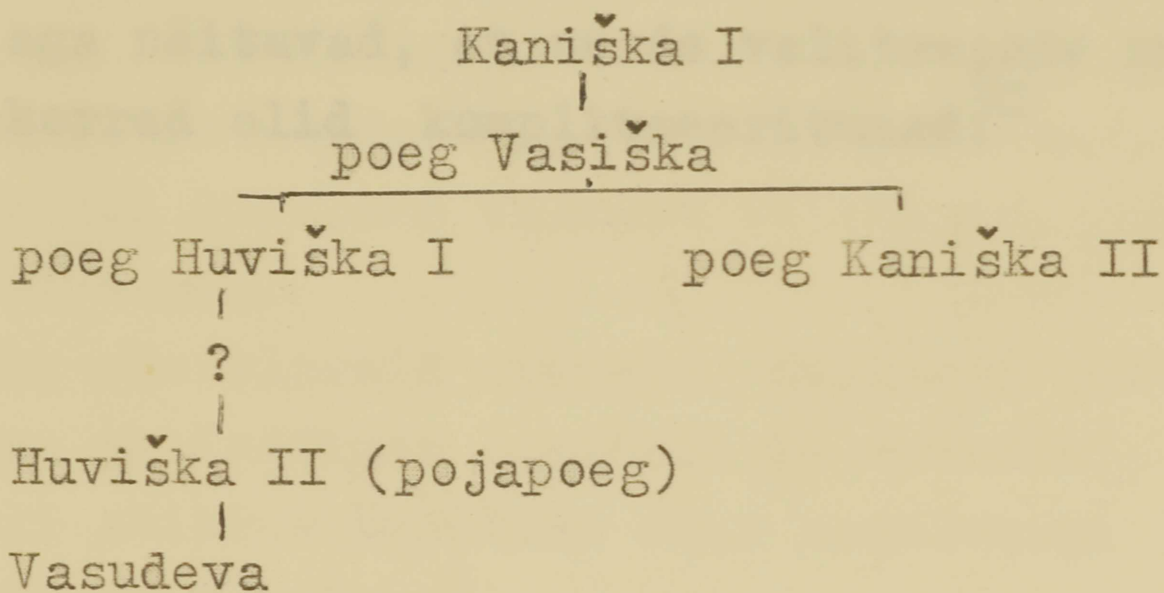

A.L.Basham loeb selle süsteemi puudusteks:

1. Miks ei ole rohkem Kaniška II pealkirju pärast a. 41?
2. Miks valitses Huviška 20 aastat, sest tegelikult pidi valitsema Kaniška II? Vastuseks sobib küll, et Kaniška II võis varakult surra ehk ta tapeti, või oli Kaniška II Huviška vend ja valitses koos temaga, või oli Kaniška II ebaseadus-

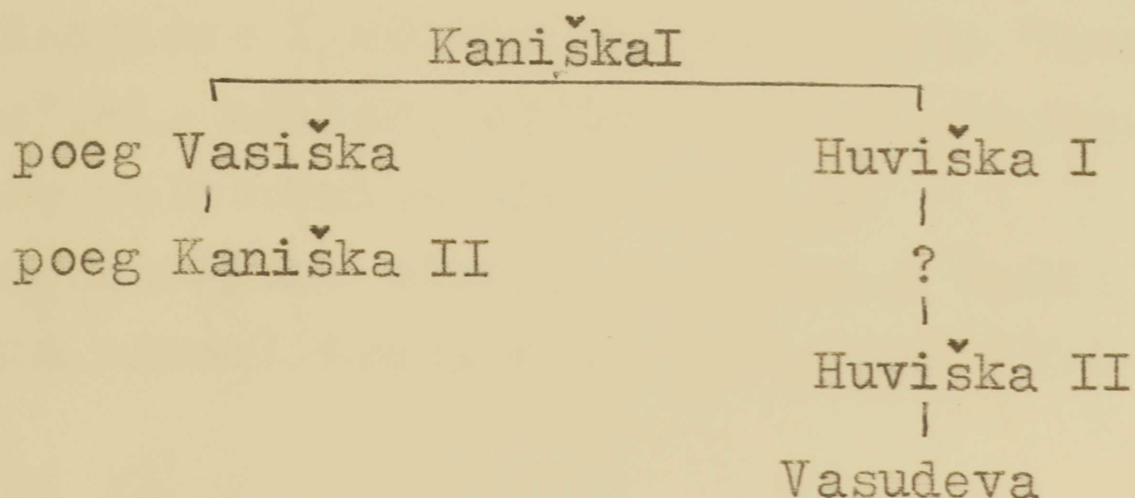
lik poeg, kes usurpeeris korraks võimu mõnes riigi osas.

On esitatud kahe Huviška Hüpotees ,mille jär-
gi üks nendest valitses aastatel 28 - 40 ja oli
vanaisa Huviška II-le, kes valitses aastatel 44 -
60 (Huviška kui vanaisa on kirjutatud pealkirjas,
mis on dateerimata) ²⁹ . Selles pealkirjas esineb
tiitel "Mahārāja Rājātirāja Devaputra Huviskasya
pitamahasya", mis võib tähendada "Huviška vanaisa"
või "Huviška, Huviška vanaisa". Sellisel juhul on
kronoloogiline süsteem selline: Kaniška I - Vasiš-
ka - Huviška I - Kaniška II - Huviška II - Vasude-
va. Kui oletada, et võim läks isalt pojale, siis so-
bib Huviška II Huviška I-se pojapoeg. Võib-olla
oli siis Huviška I Vasiška poeg ja Kaniška I poja-
poeg ja troonil oli mõni aasta noorem vend Kaniš-
ka II, keda hiljem asendas Huviška II.

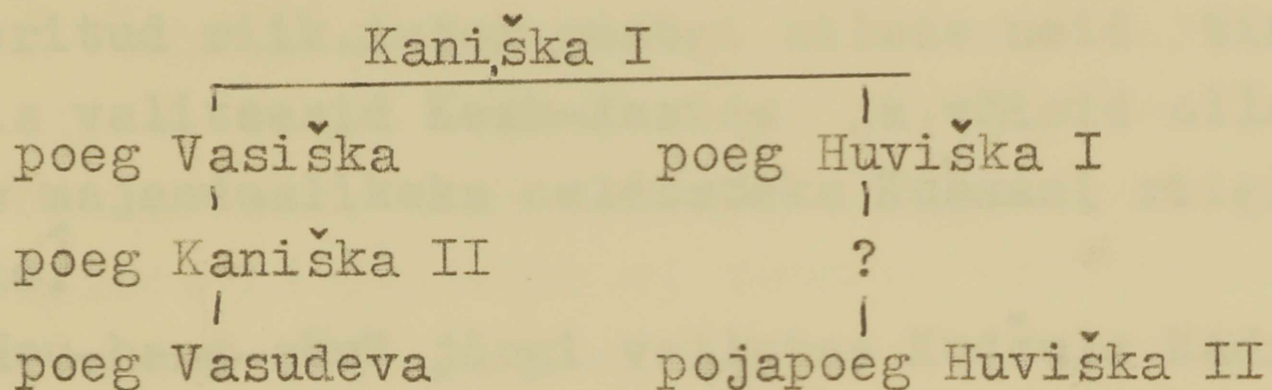

Sellisel juhul võis olla Kaniška II noorem
kui Huviška I ja viimane sai võimule. Hiljem aga
võis Kaniška II, kes oli Huviška pojale onu ,
usurpeerida sellelt võimu.

Võis kehtida ka selline süsteem kus Vasiška
ja Huviška I olid vennad.

Milline neist õige on, ei saa öelda, siit selgub ainult, et olukord meie ajalooteaduse jaoks on segane. Võimalik on, et 98 aastaga valitses viis põlvkonda. Lisaks nendele, mis eespool on esitatud võib lisada veel ühe oletuse, et "Vasudeva" on sanskritipärane kirjutusviis nimest "Vasiška", siis on ilmne, et vanaisa nime võis saada pojapoeg.

Kokkuvõtteks võib öelda, et vaatamata kõikidele hüpoteesidele jääb ikkagi suhteline valitsejate järjekord selliseks üldjooneliseks nagu pealkirjad seda väljendavad. Mündid ja muud andmed aga näitavad, et nende valitsejate suhted ja vahekorrad olid komplitseeritumad.³⁰

S I S E- J A V Ä L I S P O L I I T I K A

J.G.Guljamovi sõnade järgi tekkis Kušaani riik seetõttu, et rändhõimud muutusid paikseteks maaharijateks hõimudeks. Maaharimine neis piirkondades nõuab niisutussüsteeme, sest maapind on viljakas, aga kuiv. Niisutussüsteeme saab korras hoida ainult tugev tsentraliseeritud riik. Autor peabgi silmas neid tingimusi, mis valitsetesid Kesk-Aasias ja võisid olla olulisteks majanduslikeks eeldusteks Kušaani riigi tekkimisele.¹

"Hou-hang-shu" järgi vallutas Kudžula Kadfizes, pärast seda kui ta oli alistanud naaberhõimud, esmajärjekorras Partia ja siis Kabuli. Sirkapist leiti Gondofaresi, Pacoresi ja Kadfizesi münste, mille järgi J.Marshall arvas, et Taxilā vallutati Pakoreselt, kes oli tol ajal nõrk valitseja². Esimeses vallutusfaasis alistas Kadfizes I Gondofaresi ja Pacoresi. Arvatakse, et Gondofares pidi hiljem Kadfizes I-st toetama kui liitlane viimase võitluses Arahosia ja Kasmiiri³ vastu.

Ei ole täpseid andmeid millised olid suhted Hermäuse ja Kadfizes I vahel. On arvamusi, et viimane oli abielus Hermäuse mõne sugulasega ja Hermäus oli ta liitlane⁴.

Arvatakse, et pärast Partia ja Kabuli vallutamist Kadfizes I puutus kokku Roomaga kui viimase liitlane. Selline suhe on järeldatud kušaani müntide põhjal, kus Hermäus ja Kadfizes I müntidel olev büst sarnaneb rooma müntidel oleva büstiga. Wima mündid on ka kaalult ja materjalilt sarnased rooma müntidega⁵. Kadfizes I võttis hiljem tiitli "kuningate kuningas", mis näitab, et ta võim oli kasvanud võrreldes ta valitsemise algaastatega.

Wima Kadfizes olevat vallutanud India ja jätnud sinna asevalitseja nagu arvatakse "Hou-hang-shu"

põhjal. J.E. van Lohuizen-de Leeuw arvab, et osa Wima vallutustest läks hiljem kaduma ja ta oli sunnitud uuesti India vallutama⁶. "Hou-hang-shu" nimetab veel Tien-Chu'd e. Shen-Tu'd, mis vallutati Wima poolt, mida võib samastada Sindh'iga⁷. Mõnede autorite arvates oli Kadfizes II võimul 14 aastat. Selle seisukoha vastased arvavad, viimane ei oleks suutnud sel juhul nii suurt ala vallutada. Selle vastu on võib-olla ka argument, et Wima Kadfizesi tiitel oli ta valitsemisaja lõpul "Mahārāja Rājā-tirāja Devaputra". Need on küll nõrgad argumendid, sest Kadfizes II sõjakäik ei sarnane küll Makedoonia Aleksandri sõjakäigule, kes valitses lühikest aega ja jõudis vallutada hiiglasuure territooriumi. Suurkuninga tiitel sõltub ka osaliselt kuningavõimu tugevusest üldiselt, on kuningaid, kes on tituleerinud end kohe kõrgema valitseja tiitliga.

Ei ole lähenenud kušaaani valitsejate ja Lääne-India satraapide vaheliste suhete küsimus, sest satraapide mündid ei märgi nende iseseisvuse määra, ehkki näitavad, et nad olid suuremate õigustega kui nad olid kušaaani asevalitsejad. Arvatakse, et seal olid käibel satraapide endi hõbemündid ja Wima kuld- ja mündid. Satraapidena on tuntud kaks dünastiat Nahāpāna ja Ghashtana. Neid on tituleeritud kui "Kshātrapa" ja "Mahāksātrapa". B.N. Puri arvates on asevalitseja ka nn. "nimetu valitseja", kes valitses India põhjapiirkonnas⁸. Wima Kadfizesi ajal oli Kušaaani riigi territoorium küllalt suur, et asevalitsejate abil valitseda. J.E. van Lohuizen-de Leeuw toetub sellele, et tiitlid olid "tundmatul valitsejal" ja Wimal sarnased ning "tundmatu valitseja" võis kauem elada kui Kadfizes II ja võtta siis omale tiitel "Soter Megas", mis tõlkes tähendab "suur päästja"⁹.

Kadfizes II võim ulatus W. Smithi järgi üle kogu tänapäevase Afganistani, Buhaara, Hiina-Turkestani ja suure osa India¹⁰.

Suhetest Roomaga on teada, et kušaani valitseja saatis saatkonna Rooma Dion Cassiusega eesot-
sas ¹¹. B.N.Puri järgi oli võimul selle sündmuse
ajal Kadfizes II ¹². Majanduslike sidemete olemas-
olu oletatakse selle põhjal, et kušaani mündid on
kaalult võrdsed rooma müntidega ¹³.

Suhetest Hiinaga räägivad Ban-Chao kirjad ¹⁴.
Esiialgu kušaani valitseja oli liidus Ban-Chaoga
viimase võitluses usunnidega ja Kang-Kiu vastu.
Tollest ajast on teada mitu vastastikust saatkon-
da. Aga hiljem, kui Ban-Chao oli saavutanud võidu
oma vastaste üle ja oli ületanud Pamiirid ning paik-
nes Kušaani riigi vahetus läheduses, otsustas
kušaani valitseja ohu vältimiseks sõlmida Hiinaga
dünastilise abielu kaudu liit. Ta saatis saatkonna
Ban-Chao juurde, kellele viidi kingitusi ja paluti
kušaani valitseja nimel Han'i dünastiast naist. Hii-
na ei pidanud Kušaani riiki endaga võrdseks ja ei
võtnud saatkonda vastu. Selle tagajärjel puhkes sõ-
da, mille tegelikuks põhjuseks loetakse aga kauba-
teede sõlmpunkti vallutamise soovi Kušaani riigi
poolt.

Kaubateedest on tuntumad: ¹⁵ 1. Suur Pamiiri
tee, mis läks piki Vahangi jõe orgu, piki kogum Ida-
Hindukušši. See on sama tee, mis kannab veel nime-
tusi "suur siidi ja budismi tee", mille üle kontroll
oli poliitiliselt ja majanduslikult kasulik mõle-
male poolele. Kušaanid kaotasid esimese sõja, ehk-
ki nende sõjavägi oli suur, aga Pamiiridest läbimi-
nek nõrgestas seda niivõrd, et Ban-Chao saavutas
võidu ¹⁶. Sõjaliste kokkupõrgete tunnistajateks on
kindlused, mis paiknevad piki seda teed ¹⁷. 2. Sküü-
di stepi tee, mis läks läbi stepi põhjapoolt Pa-
miiri ja ühendas Baktriat Ida-Turkestaniga. 4. Kaš-
miiri tee. 5. Fergana tee.

On teada, et kušaani valitseja maksis andan-
mit pärast kaotatud sõda ehk viis kingitusi nagu

ütleb hiina kroonika. Hiljem püüti seda kaotust tassa teha Hiina Kesk-Aasia vasalli alistamisega, kelle poega hoiti kušaani valitseja juures pantvangina

Sisepoliitiline olukord peale Wima surma oli arvatavasti keeruline. J.E. van Lohuizen-de Leeuw arvab pealkirja "TA-191"¹⁸ põhjal ja müntide järgi, millel esinevad nimed Jihonika ja Zeionises, et need olid Kadfizes II järeltulijad. Arvatakse, et pärast Wima surma haarati võim satraapide poolt, sest pealkiri näitab iseseisvust ja ei märgi ülemvalitsejat¹⁹. J.E. van Lohuizen-de Leeuwi järgi on Jihonika Manigula poeg ja Wima Kadfizesi järeltulija kui vennapoeg.

Kadfizes II järeltulija Kaniška arvatakse olevat teisest dünastiast, mille nimi lõpeb teisiti. Uue dünastia nime lõpp oli "ska", "iska", "eska", mis sunnib oletama, et nad kõik olid Ühest dünastiast. Kaniška ja Wima vahel oli arvatavasti kümneaastane vahe. Kaniška on tuntud paljude pealkirjade, müntide ja budistliku kirjanduse järgi. Teda arvatakse kuuluvat väike yue-zhi hõimu hulka²⁰. Pealinn Kaniška ajal viidi üle Põhja-Baktriast Indiasse Purushapurasse e. Pešavari.

Pealkirjade andmetel vallutas Kaniška maad idas kuni Vārānasini (Ravalpindi) ja edelas Bahawalpurini "Rajatarāṅgiṇi"²¹ ja "Kalpanamaṇḍiṭīka"²² järgi valitses Kaniška Khotanis, Kašmiiris, Tunglis, Pan-Tsis ja Edela- ning Põhja-Indias. Münte on leitud ka Biharist. Pealkirju on leitud Sārnāthist²³, millel on tiitlid "Kshatrap" ja "Mahāksatrap", mis võivad tähendada ka, et ida piirkonda valitseti Rooma eeskujul ja sel juhul provintsi keskus võis olla Sārnāth-Varanas. Bihari vallutamist tõendab veel "Sriḍḍharamapitakanidanasutka"²⁴, mis märgib, et Chen-t'an-Kia-ni-ch'a alistab Pataliputra kuninga. Hiuen-Tsang ütleb, et Kaniška va-

litse idas Tsung-Lingi mägedeni. Pealkirja "K-11" järgi valitses Kaniška kogu Lääne-India, sealhulgas ka Sindh'i üle. Ka Sindhi ja Suivihari valitsejad Rudradamani peetakse Kaniška võimu esindajaks. B. N. Puri arvates aga Kaniška vallutas Rudradamanilt Suivihari ja surus ta lõunapoole²⁵. Kaniška aja pealkirjades esinevad samuti tiitlid "Kshatrap" ja "Mahākshatrap"²⁶. Nende nimedeks on loetud Sārnath'i pealkirja põhjal Vanasapara ja Kharapallana, selle järgi võib üks neist olla ülemvalitseja ja teine alluv või võisid ka teineteise järel valitseda. Asevalitsejatele viitavad veel pealkirjad "Zedast"²⁷, Manikalast²⁸ ja pronkslaeka pealkiri, nimedena on kirjutatud Liaka, Vespasi ja Kapisa. Seega võisid asevalitsejad olla Rawalpindi piirkonnas Manikalas ja Afganistani piirkonnas Zedas, Kapisa arvatavasti oli Begramis. Muidugi ei tähenda et rohkem asevalitsejaid polnud, neid võis olla veel Induse oru piirkonnas ja Kašmiiris.

Huviška valitsemise aeg on segane nagu me eelmises peatükis nägime, ei ole kindlalt tõestatud kuidas toimus riigi valitsemine peale Kaniškat. Ei teata kas Huviška oli Kaniška poeg ja kuidas ta võimule sai. Suur osa autoreid arvab, et Kušaa-ni riigis kehtis tol ajal kahe valitseja süsteem, mis eriti kerkib esile Huviška ja Vasiška suhteid uurides. Arvatakse, et riik jagunes kaheks või oli üks lihtsalt noorem kaasvalitseja, Huviška valitsemist aga peetakse Kušaa-ni riigi õitseajaks, sest Kaniška pärandas suured valdused oma järglastele ja ei ole andmeid, et riik oleks tol ajal veel langema hakkanud. Mõned autorid arvavad, et tegelikult veel Huviška ajal vallutati Kašmiir²⁹.

Vasudevati peetakse viimaseks Kaniška dünastia esindajaks. Nime järgi on ta India päritoluga või on ta nimi indianiseerunud. Müntide järgi valitses

ta laia territooriumi. Idas ulatus impeerium Vārānasini ja läänes haaras kogu Afganistani. Arvatakse, et Vasudeva saatis aastal 230 m.a.j. saatkonna Hiinasse. Armeenia kroonika nimetab teda kui Kušaani kuningat Vehsadjan, kes võttis osa sõjast Artasiiri vastu liidus armeenia kuninga Khorsu I-ga.

Šāpura I pealkiri Kaabe'Zorastralt³⁰ viitab Kušaani riigi territooriumile mis oli annekteeritud Šāpura I poolt. Mündid, mis on sellest piirkonnast leitud, tõendavad et selle piirkonna vallutamine vastab tõeale.

Järgnev periood Kušaani riigi ajaloos oli langusedaeg. Sel ajal võis toimuda üksikute piirkondade eraldumine kas asevalitsejate iseseisvumise või sassaniidide ja Gupta riigi vallutuste tõttu. Pealkirjad Mathurāst ja Sanchist lasevad oletada, et need piirkonnad kuulusid ka hiljem Kušaani valitsejatele. Üks pealkiri nimetab valitsejaks Kushānaputra. K. P. Jayaswal'i arvates kuulub see valitseja varasema dünastia järeltulijate hulka, kusjuures "Kušāna" on dünastia nimi³¹. Samuti loetakse ühelt dateerimata pealkirjalt pärineva nimega valitseja hilis-Kušaani valitsejaks³². See valitseja nimega Vamataksha samastatakse mõnede poolt Vimataksaha'ga, kes usurpeeris trooni Mathurās pärast Vasudeva surma.

Pealkirjadest on välja loetud veel üks Kaniška. See valitseja dateeritakse aastase 104 või 204³³, aga temast ei teata enam midagi, arvatavasti oli ta mingi Kušaani riigi osa valitseja, kelle ajal sassaniidid vallutasid Baktria. Kušanide võim võis sel ajal säilida veel ainult Gandhāras, Pandžāabis ja Mathurās, milledest kaks viimast vallutati hiljem Gupta riigi poolt. B.N. Puri nimetab viimaste valitsejatena Mathurās Vamataksa't ja Vaskušana-

-Vasiškat³⁴.

Münthe on verminud hilis-kušaani valitsejatest Kaniška(III) ja Vasu. Mündi leidude^{järgi} otsustades valitsetesid nad Pandžaabis, Sindhis ja Afganistanis.

Selliste ajalooallikate puudumine tollest ajast võib viidata riigi killunemisele ja langusele. Idapool kasvas Gupta riik, mille kõige varasem pealkiri on dateeritud aastasse 380 m.a.j. .Lääne poolt tungis peale Sassaniidide riik, mis saavutas arvatavasti lõpliku võidu Kušaani riigi üle sama aja paiku kusagil aastate 370 ja 380 ümber.

J.G.Guljamovi järgi oli Kušaani riigi funktsiooniks hoolitseda irrigatsiooni süsteemi eest, kusjuures sisepoliitiline protsess oli järgmine: Ülemkiht, kes algul omas ainult poliitilist võimu, haaras järk-järgult kogukonna maid ja muutus seetõttu pikkamööda iseseisvaks, mis tegi tarbetuks keskvoimu olemasolu. Valitsemise poliitiline iseloom on J.G.Guljamovi järgi idamaale iseloomulik despootia koos orjandusega, kus orjapidajate administratsioon rõhus rahvast³⁵. B.N.Puri peab samuti võimalikuks, et Kušaani riiki valitseti suure administratsiooniga, sest selline suur territoorium nõudis differentseeritud valitsemise süsteemi. Asehaldurite süsteem B.N.Puri järgi oli võetud üle Armeenia eeskujul. Lääne-India saki satraabid, kes olid B.N.Puri järgi iseseisvad omasid tiitli "Mahārāja Rājātirāja". Kušaani riigis oli kõrgem asevalitseja tiitel arvatavasti "Mahāksatrāpa". Selle tiitliga valitsejad olid näiteks B.N.Puri järgi Kharapallana, Ksatrapa, Vanaspara, Kshatrāpa Liaka³⁶ jt.

Kuninga võim nagu B.N.Puri selle esile toob oli pealkirjade järgi piiramatult, sest ei ole teada ühtki teist valitsevat organit. Budistlikust tekstist ilmneb, et oli nõukogu kelle liikmeid nimetati "parishadyam"³⁷ või teise allika järgi

"tilaka"³⁸.

Kuninga tiitlite järgi "Mahārāja Rājātirāja", Rājādhirāja, Sarvalokais'vara, Mahisvara, Mahes'vara" (kuningate kuningas, suur kuningas, Siva asemik, maailma valitseja) ja "Devaputra" (jumala poeg). tähendab, et kuningas oli piiramatu võimuga. Sama näitavad tiitlid "Basileon, Shanao Shao, Shahanshah, Keiser", (kuningate kuningas), milledest esimene on võetud üle Kreeka Baktria Riigi valitsejatelt ja teine Iraani valitsejatelt, viimane tiitel kui selle lugemine on õige, on Rooma päritoluga. Nagu näha on kušaani valitseja pidanud end küllalt suureks ja võimsaks, et üle võtta kreeka, rooma, iraani ja india tiitleid. Kokkuvõtteks võib öelda, et kušaani kuningas võis olla piiramatu võimuga, keda arvatavasti nõukogu ei aheldanud, vaid oli ainult nõuandja osas. Tiitel "kuningate kuningas" näitab, et on olemas alluvad, kes omavad ka kuninga tiitlit. Selle põhjal võib öelda, et absoluutset monarhiat kui ainuvalitsemist ei saanud olla. Satraapide kõrval esinevad veel tiitlid "Daṇḍanayaka" ja "Mahadaṇḍanayaka", mis on tõlgitud kui sõjaväe ülem või ametnik. Samuti on leitud tiitlid "Garamika" ja "Padrapala", mis on tõlgitud kui kohaliku võimu esindaja³⁹. Need nimetused näitavad, et Kušaani riigis oli differentseerunud administratsioon.

On selge, et võim oli pärilik ja piiramatu, aga mil määral see despootlik oli ei ole veel selge. Despoodile omane tiitel "Devaputra", kes on võrdne jumalaga, näitab, et kõik peavad alluma kuningale usust jumala vastu, aga "Rājātirāja" lubab oletada, et oli ka allkuningaid, kes olid kahtlemata sõjalises liidus Mahārājaga. Kolmas aspekt, millele tuleb tähelepanu pöörata võimu liigitamisel on usu iseloom, millisel määral usk on diferentseeritud ja elujaatav, seda vähem on võim despootlik. J.G.Guljamov ei põhjenda oma

seisukohta, aga arvatavasti käsitleb idamaadel olevat võimu standartse arvamuse põhjal, mis peab igat idamaist võimu despootlikuks.

Teine J.G.Guljamovi seisukoht, nagu kuuluksid maad kogukonnale, millised ülemkiht talt aja jooksul usurpeerib on vastuolus ta enda seisukohaga, et ainult riik ja tugev keskvoim suudab niisutussüsteemi korras hoida, aga järelikult kogukond sellisel juhul ei suuda. Teiseks. Kogukonna süsteem kujuneb välja tavaliselt sugukondlikust korrast, aga sellises mitmete hõimude ja tsivilisatsioonide konglomeraadis on see kahtlane, pealegi me ei saa kirjutada nende väheste andmete põhjal, mis on teada Kušaani riigist, kogukonna ajalugu, sest need andmed puudutavad ainult valitsejaid. Järelikult oletus kogukonnast on alusetu.

On aga selge, et Kušaani riik etendas teatud osa rändhõimude muutumisel paikseteks, kes tänu Kušaani riigile omandasid kohaliku kultuuri, mis oli samm edasi nende hõimude arengus. Ehkki küsimus, kas rändhõimud moodustasid riigi või oli see kohalik hõim, on lahtine.

Välispoliitikas etendas Kušaani riik küllaltki olulist osa. Ta oli üheks selliseks riigiks, mis ühendas endas Lääne ja Ida elemente nii poliitilises, majanduslikus kui ka kultuurilises mõttes. See riik oli esimene poliitiline ühendus, mis asus India, Kesk-Aasia, Hiina ja Väike-Aasia piiril. Seega Kušaani tsivilisatsioon ühendas poliitiliste sidemetega Euroopat ja Aasiat. Poliitiliselt tähtsuselt oli ta tole aja suurriikide hulgas, kes mängis olulist osa maailma poliitikas. Kušaani riik võttis osa koos Roomaga Partia purustamisest, samuti oli liidus Hiinaga. Hiljem oli tal oluline osa tähtsate kaubateede

sõlmpunktis Pamiiris. Kõige suuremat osa etendas ta India ajaloos olles üks suuremaid riiklikke ühendusi Vanas Indias. Samasuurt osa etendas ta ka Kesk-Aasia rahvaste ajaloos.

Kušaani perioodi peetakse üheks suureks sõltumatu ajaks. Arheoloogilised kaevandused on näidanud, et linnade ümbruses olid juba 3000 aastat eelajal ajal, mil kušaani riik oli oma alla saanud, ja kušaani riigi ümbruses olid juba 3000 aastat eelajal ajal, mil kušaani riik oli oma alla saanud, ja kušaani riigi ümbruses olid juba 3000 aastat eelajal ajal, mil kušaani riik oli oma alla saanud.

Seoses linnade arenguga arenes ka kaubandus. F.F. Peri arvates oli põlvkondades küll tolle aja majanduse alus, aga see ei ole veel see ainult kohalike vajadusi. Põllukultuurid olid piirkonnas on võimalik, kuid väljareostamine on tussisteenide abil. Kušaani riigi riigiteenistused on lähemalt uurinud J.S. Suljanov, kes on teinud järelduse, et riigiteenistused sõltusid ja seonud paljude linnade arenguga. B.S. Safarov näeb Kušaani perioodi kui uut majanduslikku tõusu aega, kus arendati välja irrigatsioonisteenuseid, ehitati palju linnu ja kindlustusi. Käsitööstuses on teada ainult käsitöölise ühendused, ja teada kullaseppad, paberiidid, perruureid, pottseppad, siliditeid ja käsitöölised. Linnade teinud põ-

Kušaani perioodi peetakse linnade arengu ja öitsengu ajaks. Arheoloogilised andmed kinnitavad seda, et linna tüüpi asulate öitseng toimus neil sajanditel, mil eksisteeris Kušaani riik.¹ Kušaani riik oli oma aja majandusliku ja kultuurilise öitsengu keskus, aga hiljem kandus keskus mujale. Enne seda eksisteeris Kreeka-Baktria riik, millest antiikautorite teadete järgi on tuntud see kui tuhande linna maa. Ilmselt sel ajal levis kreeka linnakultuur Kesk-Aasiasse, Kušaani riik näib olevat üle võtnud selle linnakultuuri ja oli nähtavasti teine etapp linnade öitsengus Kesk-Aasias. Ehkki Kušaani riiki tunti vähem antiikautorite poolt, ütleb Claudius Ptolemiose teade, et Kušaani riigi öitseajal oli Baktrias 18 linna, mis tole aja kohta on suur arv. Tuntumad linnad asusid Termez'i², Begrami³, Taxilā⁴ ja Mathurā⁵ piirkonnas.

Seoses linnadega areneb tavaliselt ka käsitöö ja kaubandus. B.N.Puri arvates oli põllumajandus küll tole aja majanduse alus, aga siis rahuldab see ainult kohalikke vajadusi⁶. Põllumajandus tolles piirkonnas on võimalik hästi väljaarendatud niisutussüsteemide abil. Kušaani riigi niisutussüsteeme on lähemalt uurinud J.G.Guljamov, kes on teinud järelduse, et niisutussüsteemide sõlmpunktid on saanud paljude linnade asukohaks⁷. B.G.Gafurov hindas Kušaani perioodi kui uut majanduslikku tõusu aega, kus arendati välja irrigatsioonisüsteemid, ehitati palju linna ja kindlustusi⁸. Käsitöö ettevõtetest on tuntud mingid käsitöölise ühendused. On teada kullassepad, juveliirid, parfümeerid, pottsepad, siiditootjad jt. käsitöölised⁹. Loomulikult toimus põ-

hiliselt nende kaupade vahetus välismaa kaupade vastu.

Kaubanduslik tähtsus oli Kušaani riigil suur. Poliitiline ühendus suurte kaubateede sõlmpunktis, omab alati tähtsa koha maailma kaubanduses, kusjuures sellise riigi enese öitseng toimub sellesama vahekaupmehe osa tõttu. Kohalikud kaupmehed olid vahendajateks Siberi, Kesk-Aasia, Hiina, India ja Lääne-Aasia alade, Euroopa ning Aafrika vahel. Kušaani riigiga seoses olevaid esemeid on leitud kaugel selle riigi territooriumist.

L.S.Vassiljev analüüsib Hiina vahekorda rändhõimudega, kelledest arvatakse, et nad olid Kušaani riigi loojad¹⁰. Nende mõju Hiinale on kultuurilist laadi. Hiinlased õppisid neilt ratsutamist ja karjakasvatamist, hiinlastelt levisid rändhõimude seas hiina käsitööoskused. Kaupadena vahetati Hiinaga karjakasvatussaadusi hiina käsitöötoodete vastu. Hiljem on teada Baktria elanikest kui headest kaupmeestest ja kes omasid laia siseturu¹¹. Kušaani riigi väliskaubanduslikud sidemed ulatusid kaugele. On teada palju kaubateid Indiast ja Baktriast Vahemere maadesse. Kaubateed olid hästi tähistatud ja iga peatuskoha kaugus oli teada tolle aja maailmale. Kaupu veeti ka mereteed mööda Indiast Egiptusesse ja Rooma. Indias esines mitu kaubanduslikku faktooriat, mis olid asutatud kaupmeeste poolt. Kaubad anti sadamates üle kohalikele kaupmeestele, kes need edasi toimetasid sisemaale või veel kaugemale. Roomast toodi kangaid, riideid, klaasnõusid, kuld- ja hõbeesemeid, veini jms.. Kušaani riigist veeti Rooma vürtse, idamaiseid väärtasju, kalliskive, elevandiluid, värvaineid jms..

Kušaani müntide järgi arvatakse, et Wima Kadfizes tegi rahareformi müntides kušaani kuldmündid võrdse kaaluga rooma müntidega, selleks et lihtsam oleks kaubelda. Lisaks sellele on "Peripuluse" järgi teada, et kaubanduskeskustes olid isegi rahava-

hetuspunktid¹².

Arheoloogilised leiud tõestavad, et Kušaani ja Rooma riikide vahel oli tihe kaubanduslik side nii mereteed kui ka maismaateede kaudu. Samasugune tihe side oli Kušaani riigil Hiinaga Pamiiri teede kaudu. On teada palju Hiina ekspeditsioone läände. Hiinast veeti välja esmajoones siidi, mistõttu suurt Pamiiri teed nimetati ka suureks siidi teeks. Hiina kaubaartiklitena olid tuntud nahad, lakeeritud esemed, portselan ja peenrauatooted. Kušaani riik oli aga eelkõige oma kaubandusega vahendaja Lääne ja Ida vahel, sest ta kontrollis kõiki teid idast läände. Kušaani riigi kaudu levis Idast Läände hiina paberivalmistamise, lakeerimise ja rauasulatamise kunstid.

Samasugune osa nagu Kušaani riigil oli poliitilises ja majanduslikus elus oli tal ka rahvaste kultuurielus. Kušaani riik ühendas endas mitmete rahvaste keele, kultuuri, ja usundi. See jättis kušaani kultuurile omapärase jälje, mille omapäraks ongi see, et ei ole mingit ühtset ühenäolist kultuuri, vaid on tuntud mitu kohalikku koolkonda. Tuntumad neist on Mathurā ja Gandhāra kultuurikeskused. Peale selle loetakse veel kušaani kultuuri omapäraks ida ja lääne elementide ühendamise. B. Rowlandi järgi oli kušaani kunsti Gandhāra koolkonna vorm läänepärane ja sisu idamaine, kus humanistlik klassikaline vorm väljendas müstilist idamaa budismi. Mathurā kunsti peab ta rohkem indiapäraseks¹³. H. Buchtal ütleb, et lääne humanistlik ratsionalism esines esmakordselt budistlikes stseenides¹⁴. B.G. Gafurov ütleb, et Kušaani riigis puutusid kokku kolm kultuurikomponenti - hellenistlik, baktria ja kohalik¹⁵.

Lääne kultuur avaldas mõju kreeka-baktria kultuuripärandi ja sidemete kaudu Roomaga. Ida poolt aga levis Kušaani riigi territooriumil budistlik

kultuur, eriti varabudistlik.

Kaniška müntidelt võib leida igasuguste jumaluste kujutisi, sama kirju oli ka pantenon Huviška ajal. Budismi ajaloos on Kaniškal tähtis koht. Kušaani riik etendas budismi levitaja osa lääne poole ja Kesk-Aasiasse. Niisamuti nagu ta ühendas kõik need maa-alad, niisamuti levis seal budism. Teed läbi Pamiiri nimetati seetõttu suureks budismi teeks, et viimase kaudu levis budism Tiibetisse, Hiinasse ja Jaapanisse. Budismi seisukohast on Kaniška aeg tähelepanuväärne seetõttu, et siis tekkis uus suund budismis mahajanism, mille kaudu Kušaani riigi tähtsus ulatub tänapäevani. Kušaani riiki nimetas B.G.Gafurov haruldaseks seetõttu, et seal olid samaaegselt mitu usuvoolu - budism, džainism, šivism ja zorastrianism¹⁶. B.N.Puri nimetab peale nende veel brahmanismi ja yoga õpetust¹⁷.

L Ö P P S Ö N A

Nagu me nägime oli see tundmatu riik maailma ajaloos küllaltki suur ja võimas pretendeerides suurriigi nimetusele. Miks ta siiski nii vähe tänapäeval tuntud on, selle süü võib veeretada nende endi ölgadele, sest nad on endist järele jätnud vähe kirjalikke allikaid. Nähtavasti oli kiri rändhõimudele uudne ja nad võisid kohaliku kultuuri suhtes olla barbarid. Kirja vähene tarvitamine ei lasknud neil jäädvustada oma ajalugu tervikina, seda eriti võrreldes Rooma ja Hiina ajalooga. Sellepärast ongi Kušaani riigi ajaloo fakte detailides raske taastada ja tänapäeva teadlased näevad vaeva väheste ajalooallikate tõlgendamise ja uute hüpoteeside väljamõtlemisega.

Vaatamata kõigele on Kušaani periood jätnud meile suurepärase kultuuri ja see periood on samasugune lüli ajalooahelas nagu kõik teised suurepärase kultuuriga ajajärgud.

Р Е З Ю М Е.

Во второй половине II в. до н.э. в области Средней Азии стали проникать племена, жившие к востоку от Бактрии. В скором они создали самостоятельную империю. Ядром государства Кушан была Бактрия, откуда их власть распространилась на районы Афганистана и Индии.

Но спорным остается вопрос о происхождении создателей империи. Даже политическая история и хронология этого периода известны недостаточно. Наиболее спорным вопросом кушанской истории остается вопрос об абсолютной хронологии. В настоящее время нет общепринятой даты для начала правления Куджулы Кадфиза, Вимы Кадфиза и Канишки.

В 1913 и в 1960 г. в Лондоне состоялся специальный симпозиум, посвященный этой проблеме. Также важным событием следует считать Международную конференцию по Кушанской эпохе в Душанбе (1968).

Наивысшего расцвета Кушанская держава достигла при царе Канишке. Годы правления Канишки были периодом подъема ремесла и торговли, в том числе и международной, оживления городской жизни. Купцы из Кушанской империи часто выступали между посредниками Востока и Запада.

Изучение кушанского пантеона показывает, что Канишка и Хувишка проводили политику религиозной терпимости. При Канишке был созван буддийский собор в Кашмире, где создали Махавибхати — энциклопедия доктрины сарвастивадинов.

Кушанская эпоха одна из самых ярких в истории всего Востока. Объединение в рамках одного государства разнородных областей привлек к сближению самых различных культур, сочетавшие в себе лучшие достижения античной культуры с элементами местных художественных традиций.

V I I T E D

1

Isegi termin "kušaani" on andnud põhjust paljudeks diskussioonideks. Riigi algstaadiumil välja antud müntidel on kirjutatud kreeka tähtedega nimi "Koshsanu" või "Khoshānsu", aga karōsti kirjas on sama nimi "Kushāna" või "Khushāna" või "Gushana" või "Khusana", aga Kesk-Aasias samas kirjas on kirjutatud "Kushana" ja "Kurshana". (Konow, S., *Kharoshthī Inscriptions with exception of those of Aśoka*, CII, vol. II., pt I, Calcutta, 1929). Pealkiri Mathurāst märgib "Kushānaputra" (Vogel, J. Ph., *Explorations at Mathurā*, -ASI AR, 1911/1912.) Hiina allikad esitavad "Kuei-shuang", aga "Kalpanamaṇḍiṭika (Kumāralāta) esitab "Kiu-sha" (Lüders, H., *Bruchstücke der Kalpanamaṇḍiṭika des Kumāralāta*, Leipzig, 1926.) "kušaani" on tuletatud tüvest "kuša" ja on mitmuse genitiiv või omadussõna. Esineb ka lühike vorm "Kusha" või "Kushi", Manikala pealkiri märgib "Gushanavasasarhvardhaka" (Konow, S., CII, 1929, lk. 149). Jayaswali arvates on see dünastia nimi (Jayaswal, K. P., *Problems of Śaka-Sātavāhana History*, -JBORS, XVI, 1930, lk. 256).

2

"Kaniška daatum" tähendab Kaniška valitsemise algaastat. See termin on kokkuleppeline ja kirjanduses esineb see lühendina "DK", mis tuleneb inglise keelest (*The Date of Kanishka*).

3 Зеймал Е.В., *Кушанская хронология*, Душанбе, 1969, lk. 5 - 6.

4 Гафуров Б.Г., *Кушанская эпоха и Мировая цивилизация*, Душанбе, 1968, lk. 3; Ставиский Б.Я., *Между Памиром и Каспием*, М., 1966, lk. 194.

- 5 Гафуров Б. Г., Великая цивилизация Кушан, КЮ, ф, 1969,
lk.3 - 12.
- 6 Гафуров Б.Г., Кушанская эпоха ... , lk.19.
- 7 Зеймаль Е.В., Кушанская... , lk.6 - 7.
- 8 Diskussiooni materiale vaata, The Date of Kanishka, Discussion, - JRAS, Oct. 1913.
- 9 Report on the Conference on the Date of Kanishka, Discussion, - D 1960; Brill, E.J., Papers on the Date of Kanishka, Leiden, 1968.
- 10 Vaata materjalidest J.V.Zeimali kokkuvõte, Зеймаль, Кушанская... .
- 11 Pikem ülevaade nõukogude teadlaste väljakaevamistest ja kirjandusest selle kohta, Stavisky, B.Y.; Bongard-Levin, G.M., Central-Asia in the Kushan Period, - Dushanbe, 1968, kirjanduse nimekiri väljakaevamiste tulemuste kohta on lk.26 - 34; Ставиский Б.Я., др, Советская археология Средней Азии и кушанская проблема. Аннот. библиогр. вып. I, 1968 и вып. II, 1968.
- 12 Esimeste välitööde kohta vaata, Толстов С.П., и Шишкин В.А., Археология, "25 лет советской науки в Узбекистане", 1942, lk.261.
- 13 Стрелков А.С., Доисламские памятники Термеза, КВ, М.1928 , lk.46.
- 14 Cunningham, A., Notes on the Gold Coins found in the Ahin Posh Tope, - PASB, 1879; Hoernle, A.F.R., Description of the gold coins and relics found by Mr. W. Simpson in the Ahin Posh Tope, Jelalabad, - PASB, 1879.
- 15 Growse, F.S., Mathurā. A district Memoir, Oudh, (2nd ed.) 1880.
- 16 Growse, F.S., Mathurā Inscription, - IA, vol. VI, 1877.

- 17 Böhler, G., New Jaina Inscriptions from Mathurā, - EI, vol. I, 1892; Further Jaina Inscriptions from Mathurā, - EI, vol. II, 1894; Epigraphic Discoveries at Mathurā, - "The Academy", vol. 49, 1896.
- 18 Vaata "Lühendid".
- 19 Sellises jaotuses on pealkirjad täielikult esitanud J. V. Zeimal Puri, B. N. (India Under the Kushans, Bombay, 1965; Зеймаль Е. В., Кушанская...). lk. 14 - 57.)
- 20 Cunningham, A., Coins of Indian Buddhist Satraps, with Greek inscriptions, - JASB, vol. 32, 1863; Gardner, P., The coins of the Greek and Scythic kings of Bactria and India in the British Museum. London, 1879.
- 21 Müntide andmetel on teinud kokkuvõtted R. Göbl, Grundriss einer historischen Paläographie der Kusān-münzen, - "Iranica Antiqua", vol. I, Leiden, 1961; Зеймаль Е. В. Кушанское царство по нумизматическим данным, автореферат ..., Л., 1965.
- 22 Pilem ülevaade Kušāni riigi kultuurist vaata, J. M. Rosenfield, The Dynastic Arts of the Kushans, Berkeley - Los Angeles, 1967.
- 23 Vaata budistlikud tekstid ja muud kirjalikud allikad, B. N. Puri, India Under..., lk. 253 - 254 ja sama nimekiri käesoleva töö lõpul veidi täiendatud kujul, vaata, "Kirjalikud allikad".
- 24 Esimesena võib nimetada hilise Han'i dünastia kroonikat "Hou-hang-shud", mis haarab sündmusi alates a. 25 e. m. a. kuni a. 220/221 m. a. j.. Kroonika koostajaks peetakse Fan-Yeh-Si'd. Бичурин Н. Я., (Иакинф) Собрание сведений о народах обитавших в Средней Азии в древние времена, т. I-III, М.-Л., 1950-1953.

- Chavannes, E., Les pays d'Occident d'après le Heou Han.-"T'oung pao", 1907; Les pays d'Occident d'après le Heou Han Chou,-"T'oung pao", sér.II, vol. VIII, 1906. Teise kroonikana võiks nimetada varase Han'i riigi kroonikat "Hang-shu"-d, mis haarab sündmusi kuni a.25 e.m.a.. Selle koostajaks peetakse Ban-Gu'd ja Ban-Bei'd, vaata, Wylie, Notes on the Western Regions,-JRAS, London, 1882. Veel võiks nimetada "Wei-shu"-d, Chavannes, E., Les pays d'Occident d'après le Wei lio,-"T'oung pao", sér.II, vol. VI, 1905.
- 25 Ban-Chao oli Hiina Han'i riigi väepealik ja asehaldur Hiina Lääne provintsis Васильев Л.С., Бань Чао в Западном крае, ВДИ, 1955, №1.
- 26 Kirjalikest allikatest võib nimetada "Tabarit", Nöldeke, Th., Geschichte der Perser und Araber zur Zeit der Sassaniden. Aus der arabischen Chronik des Tabari übersetzt und mit ausführlichen Erläuterungen und Ergänzungen versehen, Leyden, 1879. Teiste allikate kohta vaata, Луконин В.Г., Завоевания сасанидов на Востоке и проблема кушанской абсолютной хронологии, - ВДИ, 1969, № 2.
- 27 Phillipps, The Connection of St. Thomas the Apostle with India,-IA, vol.32, 1903.
- 28 Reinaud, M.T., Mémoire sur le commencement, et la fin du royaume de la Mésène et sur l'époque della rédaction du Périples de la mer Erythrée,-JA, VI sér., 1861.
- 29 Kronoloogia esimesi käsitlusi vaata, Fergusson, J., On Indian Chronology,-JRAS, vol.IV(new ser.), 1870; Smith, V.A., Chronology of the Kuṣān Dynasty of Nor-

thern India, -JRAS, 1902.

30

Suuremad tööd on: Brill, E.J., Papers on...
Rosenfield, J.M., The Dynastic Arts... ja Зеймаль
Е.В., Кушанская ... ,

31

B.N. Puri, India Under... .

32

Coldman, R.P., India Under the Kushans by B.N.
Puri, -JAOS, vol. 89, num. 2, 1969, lk. 447 - 449.

33

Гулямов Я.Г., Кушанское царство и древняя иррига-
ция Средней Азии, ОНУ, 1968, № 8, lk. 5 - 13.

I P T K. V I I T E D

1

Tohhaaride nimi pärineb hiinakeelsest Baktria
nimest "Ta-hia" e. "Dahja" ja tähendab Baktria
elanikke.

2

Höimude nimi on võetud hiina kroonikast ja on
oma algkujul selline 大共氏. Mõned autorid esi-
tavad selle kolme silbilisena "Ta-Yüeh-shih" (Ka-
zuo Enoki), "Да-юечжи" (B.J. Staviski). Esimene
silp on tõlgitud "suur" (The Oxford History of
India, Oxford, 1964; J.V. Zeimal jt.). Kazuo Enoki
inglisekeelne kirjaviis on selline "Yueh-shih", tei-
sed autorid kirjutavad "yueh-chi". B.G. Gafurov
kirjutab "юечж" teised autorid "юечжи".

3

Гафуров Б.Г., КЮ, 1969, lk. 3 - 12 ja 32.

- 4 Kroonikatest on kirjutatud: Wylie, -JRAS, 1882; E. Chavannes, "T'oung pao", 1905; "T'oung pao" 1906; "T'oung pao", 1907 ja *Trois genaux Chinois de l'adynastic des Han orientaux*, "T'oung pao", sér. II, Vol. VIII, 1906; Бичурин Н.Я., Собрание... .
- 5 B. N. Puri, *India Under...*, lk. 2 - 3.
- 6 The Oxford History..., lk. 147; The History and culture of the Indian People, the age of Imperial Unity, Bombay, 1968, lk. 136 - 137; Enoki Kazuo, Hsieh, Fu Wang or wang of the Yüeh-shih, -MRDTB, num. 26, 1968, lk. 1 - 2. Толстов С.П., Древний Хорезм. Опыт историко-археологического исследования, М., 1948. lk. 242; Зеймаль Е.В., Кушанская ...; Ставиский Б.Я., Между Памиром, ..., lk. 194; История таджикского народа, том I., lk. 345; Гафуров Б.Г., Великая..., lk. 3 - 12.
- 7 Hõimu jagunemist esitatakse piirkondliku jagunemisena. Hiina allikate järgi on piirkonnad sellised: Heo-mi e. Hieu-mi (Wakan), Shuang-mi e. Chouang-mi (Parwan e. Panšiiir), Gao-fu e. Kao-fu (Kabul) ja Gui-shuang e. Kuei-shuang e. Kusana e. Kouei-shouang e. Kouei-shuang (piirkond Panšiiiri ja Tsitralli vahel). On nimetatud ka Hõimu sisest jagunemist, sel juhul igal hõimu juhil säilis tiitel "jabghu".
- 8 Straboni ja Pompeius Troguse kirjelduste järgi.
- 9 Толстов С.П., Древний..., lk. 242 - 245.
- 10 J. E. van Lohuizen-de Leeuw, The "Scythian" period, Leiden, 1949, lk. 48 - 50.
- 11 Tarn, W. W., The Greeks in Bactria and India, Cam-

- bridge, 1951, lk. 284 - 285.
- 12 B.N.Puri, *India Under...*, lk. 1 - 7.
- 13 Lévi, S., *Notes sur les Indo-Scythes. II. Les textes historiques*, -JA, 9e sér., t. IX, 1897.
- 14 Kennedy, J., *The Secret of Kanishka*, -JRAS, 1912, lk. 670.
- 15 B.N.Puri, *India Under...*, lk. 2.
- 16 Thomas, F.W., *The Cambridge History of India*, vol. II, lk. 303.
- 17 S.Konow, CII, 1929, lk. li; Leumann, *Zur nordarischen Sprache und Literatur*, Strasburg, 1912.
- 18 Purānas, toim. K.M. Banerji, 1865-1882; tōlk. F.E. Pargiter, Calcutta, 1882 - 1904.
- 19 Mahābhārata, Calcutta, 1834; Bhandharkar Oriental Research Institute, Poona.
- 20 B.N.Puri, *India Under...*, lk. 7.
- 21 J.M.Rosenfield, *The Dynastic Arts...*, lk. 7.
- 22 Samas, lk. 8.
- 23 Бернстам А.Н., К вопросу об усун кушан и тохарах, СЭ, 1946, № 3, lk. 41 - 47.
- 24 Лившиц В.А., Cusano-Indica - в сб. "Эллинистический Ближний Восток, Византия, Иран. История и филология. Сборник в честь семидесятилетия члена-корреспондента АН СССР Н.В. Пигулевской 4", М., 1967.
- 25 Бонгард-Левин и Ильин Н.Г., *Древняя Индия*, М. 1969, lk. 475 - 500.
- 26 Müller, F.W.K., *Toxri und Kuisan (kuisan)*, -SPAW, 1918, lk. 574.

- 27 Bailey, H., Six Indo-Iranian Notes, -TPS, 1952, lk. 63 - 64. Samal arvamisel on ka L. Bachhofer, vaata, On Greeks and Sakas in India, -JAOS, vol. 61, 1941, lk. 228.
- 28 Henning, W. B., Surkh Kotal und Kaniska, -ZDMG, Bd 115, 1965, lk. 75 - 87.
- 29 Zadneprovsky, Y. A., History of Central Asian Nomads in the Period, -APSS, 1968, lk. 18 - 20.
- 30 Zezenkova, V. Y., Some Craniological Materials of the Kushan Times in Central Asia, -APSS, 1968, lk. 20 - 22.
- 31 Kiyatkina, T. P., Craniological Material of the 2nd-1st Centuries B.C. from the Territory of Southern Tajikistan, -APSS, 1968, lk. 31 - 33.
- 32 Zelinsky, A. N.; Rychkov, Y. G., On the Question of the Ethnic Antropology of the Kushans, -APSS, 1968, lk. 56 - 58.
- 33 Oransky, I. M., On some Areal Phenomena in the Borderland between the Indo-Aryan and the Iranian Dialects, -APSS, 1968, lk. 52 - 53.
- 34; 35 Vaata täiendavalt päritolu küsimust, Simonetta, A. M., A New Essay on the Indo-Greeks, the Sakas and Pahlavas, EW, vol. IX, num. 3, 1968; Chattattapadhyaya, S., The Sakas in India, 2nd ed., Santiniketon, 1967; Haloun, G., Zur Ue-tsi Frage, -ZDMG, Bd 91, 1937; Maen-Chen Helfen, O. I., The Yueh-chih problem Re-examined, -JAOS, vol. 65, 1945. Бернштам А. Н., Очерк истории гуннов Л. 1951; Гранитовский Э. А., Из истории восточно-странских племен на границах Индии, КСИНА, № 61, 1963; Литвинский Б. А., Археологические откры-

тия на Восточном Памире и проблема связей между Средней Азией, Китаем и Индией в древности. XXV Международный конгресс востоковедов. Доклады делегации СССР, М., 1960; Рерих Ю.Н., Память о тохарах в Тибете, КСИНА, №65, 1964; Иванов В.В., Языковые данные о происхождении кушанской династии и Тохарская проблема, НАА, № 3, 1967.

36

Vaata Iptk. viide 7.

37

Zürcher, E., The Yueh-chih and Kaniska in the chinese sources, -D 1960; Бичурин, Собрание..., II, lk. 227 - 228.

38

Nimi on tuntud müntidel kui Kudžula Kara Kadfizes (Kusuluka). Hiina kroonika järgi aga samastatakse see K'ieoutsieouk'io e. Chiu-Chiu-Chieh e. Ch'ien-Chien-Chi-Ch -ga.

39

Wima Kadfizes on tuntud müntidel esineva nime ja hiina allikate järgi kui Wima e. Vima e. Vemo e. Oemo Kadfizes ja Yang-Gao-zhen e. Yen-Kao-Ching, kes oli K'ieoutsieouk'io poeg ja järeltulija. Kirjanduses esinevad nimed "Kadfizes I" ja "Kadfizes II".

40

Kaniska on tuntud müntidel esineva nime ja sama nime järgi ka budistlikest tekstidest ja pealkirjadest.

41

Гафуров Б.Г., КЮ, 1969, lk.4.

42

Ставиский Б.Я., История таджикского..., lk.353.

43

Pealkirjad on kirjanduses märgitud "TA" või "K" ja aastanumbriga, kusjuures lühend tähendab ajaarvamise süsteemi ja aasta number dateeringut selle süsteemi järgi. "a" või "b" märgivad erinevaid sama aasta pealkirju.

Pealkirjade tõlgitsusi vaata, Goswami, K.G., Kosam Inscription of (the reign of) Kanishka: the year 2, -EI, vol. XXIV, 1938; Vogel, J.Ph.. Epigraphical discoveries at Sarnath, -EI, vol. VIII, 1905/1906; Lüders, H., Mathurā Inscriptions, edited by Klaus Janert, 1961; S. Konow, CII, 1929, nr. lxxiv ja nr. lxxvi.

- 44 Kirjandusest Kušaani riigi kohta vaata, Banerji, A., Eastern Expansion of the Kushan Empire, -INQ, vol. XXVII, num. 4, 1951; Ставиский Б.Я., О северных границах Кушанского Государства, -ВДИ, № I, 1961, lk. 108 - 114; Между Памиром..., lk. 199 - 207; Массон В.М., Хорезм и Кушаны, ЭВ, lk. 79 - 84; Массон М.Е., К вопросу о северных границах государства "Великих Кушан", - ОНУ, № 8, 1968, lk. 14 - 25.
- 45 A. Banerji, Eastern expansion... .
- 46 Gorbunova, N.G., Ferghana in the Time of the Kushan Kingdom (The Question of its Borders), -APSS, 1968, lk. 14 - 16.
- 47 Толстов Б.Я., По следам Древнехорезмской цивилизации, М., 1948, lk. 151 - 152.
- 48 Массон В.М., ЭВ, 1966, lk. 79.
- 49 Ставиский Б.Я., -ВДИ, 1961, lk. 111.
- 50 Массон В.М., ЭВ, 1966, lk. 83.
- 51 Sprengling, M., Third Century Iran. Sapor and Kartir, Chicago, 1953, lk. 14 ja 17; Maricq, A.; Honigman, E., Recherches sur les Res Gestae Divi Saporis, -MARB, t. XLVII, gasc. 4, Brussels, 1953, lk. 11 ; 98 - 110. Манделштам А.М., Материалы к историко-географическому обзору Памира и припамирских областей, Сталинабад, 1957, lk. 85.

52 Foucher, A., L'Art gréco-bouddhique du Gandhara,
T IIр., 1922, lk. 644.

53 Ставиский Б.Я., ВДИ, № I 1961, lk. 111 - 114.

54 Массон М.Е., ОНУ, lk. 14 - 25.

I I P T K. V I I T E D

1 Толстов С.П., Периодизация древней истории Сред-
ней Азии, "Краткие сообщения", вып. 28, 1949,
lk. 18 - 29.

2 Ставиский Б.Я., История таджикского... , lk. 354-
355.

3 Бернштам А.М., Среднеазиатская древность и ее
изучение за 30 лет, - ВДИ, I № 3, 1949, lk. 92 - 93.

4 Hiina saadik Zhan-Gian lahkus Hiinast a. 139
e.m.a. ja Baktriat külastas ta viimati a.
125 e.m.a.; Бичурин Н.Я., Собрание... , lk. 227-228.

5 "Hou-hang-shu" 118. ptk., vaata, A. Chavannes,
"T'oung pao", - 1907.

6 Зеймаль Е.В., Кушанская... , lk. 6 - 7.

7 Samas, lk. 7.

8 Луконин В.Г., Варахран и Нарсе, - ВДИ, № I,
1964, lk. 51; Кушано-сассанидские монеты, ЭВ,
lk. 16 - 33.

9 Sellel diskussioonil arutati peamiselt J.F.

- Fleet'i hüpoteesi "DK=58 e.m.a.", vaata, JRAS, 1913.
- 10 R.S.Majumdar, Classical Accounts of India.
- 11 Hüpotees on tähistatud lühendiga "DK" ja vastava aastanumbriga, mis märgib aastat meie aja järgi, millal olevat Kaniška võimule tulnud.
- 12 See pealkiri on dateeritud Kaniška aja järgi a. 31, vaata, W.B.Henning, The Bactrian Inscription, -BSOAS, vol. XXIII, 1960, lk. 47 - 55; võrdle seda A. Maricq'i dateeringuga, vaata, A. Maricq, La Grande inscription de Kaniska et l'éreo-tokharien-l'ancienne langue de la Bactriane, -JA, t. CCXLVI, 1958.
- 13 Vaata kokkuvõtte, Brill, E.J., Papers on..., lk. 404 - 437.
- 14 Зеймаль Е.В., Кушанская... .
- 15 Гафуров Б.Г., -К Ю, 1969 ; Кушанская эпоха... .
- 16 Ставиский Б.Я., Между Памиром... ja История таджикского... .
- 17 Zhang-Gian'i viibimisest Kesk-Aasias vaata, Hirth, F., The History of Chang Kien, -JAOS, vol. 37, 1917, lk. 97 - 98 ; Aastat 126 pakuvad "The Cambridge History of India, vol. I, Ancient India", 1922, lk. 566 ja Толстов С.П., По следам... , lk. 143.
- 18 Yue-zhi hõimude liikumisest vaadake, G. Haloun, ZDMG, 1937.

- 19 Sprengling, M., Third Century... ; Maricq, A.;
Honigman, E., -MARB, 1953 ja A. Maricq, Res Ges-
tae Divi Saporis, -"Syria", t. XXXV, 1956.
- 20 Vaata V. M. Massoni käsitus, Массон В. М., По-
модин В. А., История Афганистана, Т. I, М., 1964.
- 21 A. Cunningham, Coins of the Kashānas, or Great
Yue-ti, -NC, 3^d ser., vol. XII, 1892.
- 22 Массон В. М., История Афганистана, lk. 162.
- 23 Ghirshman, R., Le problème de la chronologie des
Kouchans, -"Cahiers d'histoire mondiale", vol.
III, no. 3, Neuchatel, 1957, lk. 689 - 722.
- 24 The Oxford History... .
- 25 Vasudeva on tuntud budistlikus kirjanduses.
Nime on indiapärase. Samuti on ta tuntud münti-
delt ja pealkirjadelt.
- 26 The Oxford History... , lk. 162 - 163.
- 27 Bombay, The History... , lk. 136 - 154.
- 28 S. Konow, CII, 1929, nr. xxviii.
- 29 India ajaloos esinevad järgmised ajajärgud:
a) Kaliyuga e. Yudhithira aeg (alg. a. 3102
e. m. a.).
b) Wikrama e. Sa-nanda Wikrama Samvat e. Mal-
va e. Samvat Vikrama e. Sri-Nripa Vikrama
Samvat aeg (a. 57/58 e. m. a.).
c) Aonanda Vikrama aeg (a. 33 m. a. j.).
d) Saki aeg (a. 78 m. a. j.).
e) Lichchavi aeg (a. 111 m. a. j.).
f) Chedi e. Traikutaka Kalachuri aeg (a. 248
m. a. j.).

- g) Gupta aeg(a. 319/320m.a.j. Tsandragupta poolt).
h) Hena aeg(a. 448 m.a.j.).

- 30 See on Wei düⁿastia kroonika, mis käsitleb sündmu-
si kuni Mingi valitsemiseni(227 - 239).
- 31 Banerji, R.D., The Scythian Period of Indian History,
IA, vol. XXXVII, 1908 ; Fleet, J.F., The Question of
Kanishka, -JRAS, 1913; S. Konow, -CII, 1929, nr. lxxxv.
- 32 Bombay, The History... , lk. 146.
- 33 Samas, lk. 700 - 701.
- 34 Бонгард-Левин Г.М. и Ильин Н.Г., Древняя Индия.
- 35 B.N. Puri, India Under... , lk. 12; Boyer, A.M., L'inscrip-
tion en Kharosthi du 15 Asadha 136, -JA, 11e sér. t.
V. 1915; Bhandarkar, D.R., Epigraphic Notes and Ques-
tions, XXI : The Taxilā scroll inscription of the
year 136, -IA, vol. 45, 1916.
- 36 S. Konow, CII, 1929, nr. xx.
- 37 Samas, nr. xxvi.
- 38 Boyer, A.M., -JA, 1915.
- 39 Tölkes "Suur Kuningas Kuningate Kuningas Jumala
Poeg".
- 40 S. Konow, CII, 1929, nr. xxix.
- 41 Esimesena oletas seda J.E. van Lohuizen-de Leeuw,
vaata, The "Scythian"... .
- 42 S. Konow, -CII, 1929, nr. xxx.
- 43 Samas, nr. xxvi ja Lüders, H., Mathurā Inscriptions, ...,
§ 134.
- 44 Chavannes, E., "T'oung pao", 1905.
- 45 S. Konow, -CII, 1929, lk. xciii - xciv ja Kalawan

- Coppe-plate Inscription of the Year 134,-JRAS, 1932. Hiljem S.Konow loobus sellest seisukohast. R.Ghirshman, Cahiers d'histoire mondiale, 1957 ja Bégram. Recherches archéologique et historique sur les Kouchans, Le Caire, 1946, (MDAFA, t.XII).
- 46 Eggermont, P.H., The Origin of the Śaka-era, -IIJ, vol.II, 1958, num.3.
- 47 Thomas, E.J., The Life of Buddha, London, 1952, lk. 109 ja H.Kern, Manual of Indian Buddhism, Strassburg, 1896, lk. 31.
- 48 Edaspidi lühend p.B.s..
- 49 W.Geiger, The Mahāvamsa or the great Chronicle of Ceylon, Pali text Society, London, 1934.
- 50 H.Watters, On Yuang-Chawang's Travels in India, London, 1964, lk. 227 ja H.Kern, Manual of... .
- 51 Pezyluski, J.P., La l'égende de l'empereur Aśoka, (Aśoka-Avadāna), Paris, 1923; Burnouf, E., Introduction du Bouddhisme Indien, 2 me ed, Paris, 1879, lk. 327.
- 52 Dipavamsa, VI, 1.
- 53 Eggermont, P.H.L., IIJ, 1958, lk. 16.
- 54 Enoki Kazuo, MRDTB, 1968, lk. 1 - 13.
- 55 E.Chavannes, "T'oung pao", 1905. "Hou-hang-shu" nime-
tab selle sündmuse daatumiks Yuan-ho 3. a. (algus
a. 86 m.a.j.) e. Yuang-yuan'i 2. a. (algus a. 90
m.a.j.). Teine teade Yuang-ho 2. a., aga kirjeldus
on mõlemal juhul sama.
- 56 E. Chavannes, Trois... , lk. 232.
- 57 Lévi, S., Le "Tokharien B" langue de Kuitcha, -JA, II, 1913, lk. 330.

- 58 Karlgren, B., Analytic Dictionary of Chinese and Sino Japanese, num. 865.
- 59 Autor viitab S. Konovile, kes väidab, et seda ko-
hati esimest korda brahmi kirjutises Kaniška
ajal a. 7 ja Kaniška järeltulijad kasutasid
seda. S. Konow, -CII, 1929.
- 60 Nii on seda tõlgitsenud ka H. Bailey (Indo-Iranian
Studies II, -TPS, 1954, lk. 145) ja W. B. Henning, -
ZDMG, 1965, lk. 82.
- 61 Kazuo Enoki, MRDTB, 1968, lk. 11.
- 62 R. Ghirshman, -MDAFA, 1946, lk. 107 ja 164.
- 63 Göbl, R., Zwei neue Termini für ein zentrales Datum
der Alten Geschichte Mittelasiens, des Jahr I
des Kusankönigs Kaniška, -Ap-hKO AW, 1964.
- 64 J. E. van Lohizen-de Leeuw, The "Scythian"... ,
lk. 388.
- 65 J. V. Zeimali hüpoteesi vaata, Зеймаль Е. В., Ку-
шанская... , lk. 67.
- 66 Луконин В. Г., ВДИ, 1969, № 2, lk. 20 - 44.
- 67 Nöldeke, Th., ... Tabari... , lk. 18 - 19.
- 68 Nimekirja hüpoteesidega on koostanud J. V. Zeimal.
Aastaarv nime järel tähendab tööd, milles esi-
mest korda autor esitas antud hüpoteesi, tööd
vaata kirjanduse nimekirjast. Зеймаль Е. В., Ку-
шанская... , lk. 132 - 133.
- 69 Baskin, A. L., The successive life of the Kaniška, -
BSCAS, vol. III, 1957, lk. 77 - 89.
- 70 Vogel, J. Ph., Epigraphical discoveries at Bernath, -

III РТК VII TED

- 1 Ставиский Б.Я., Между Памиром... ја Исто-
рия таджикского... , lk.340 - 400.
- 2 Массон В.М., История Афганистана, lk.157 - 198.
- 3 Samal järeldusel on Cunningham, A., -NC, 1892, lk,
199 - 248 ja W.W. Tarn, The Greeks... .
- 4 Vaata pikemalt, Массон М.Е., Происхождение "без-
ыменного царя царей - великого спасителя" Тр. САГУ,
нов. сер. вып. XI, 1950 ја Г.А. Пугаченкова, К дискуссии
о "сотере мегасе", Тр. ТГУ, вып. 295, Ташкент, 1966.
- 5 Г.А. Пугаченкова, Халчаян, Ташкент, 1966.
- 6 Oxford, The Oxford History ...-, lk.145 - 156.
- 7 Bombay, The History... , lk.136 - 154.
- 8 Göbl, R., A p-h KO AW, 1964, lk. 107 ja 164.
- 9 Зеймаль Е.В., Кушанская... , lk.51 - 53.
- 10 Зеймаль Е.В., Кушанское... .
- 11 Selle mötte algatas R. Göbl (Die Münzprägung der
Kušan von Wima Kadphises bis Bahram IV, teoses,
F. Altheim, R. Stiehl, Finanzgeschichte der Spätan-
tike, Frankfurt-am-Main, 1957, lk.186.
- 12 Basham, A.L., The succession line of the Kanishka, -
BSOAS, vol. XX, 1957, lk.77 - 89.
- 13 Vogel, J. Ph., Epigraphical discoveries at Sarnath, -

EI, vol. VIII, 1905/1906, lk. 173.

14

Sahni, D.R., Seven Inscriptions from Mathurā, -EI, vol. XIX, 1927/1928, lk. 96.

15

S. Konow, CII, 1929, lk. 141.

16

Samas, lk. 149

17

Sahni, D.R., Three Mathurā Inscriptions and their Bearing on the Kushana Dynasty, -JRAS, 1924, lk. 400.

18

Lüders, H., A List of Brahmi Inscriptions from the Earliest Times to about A.D. 400 with Exception of Aśoka, -EI, vol. X, (1909 - 1910), Calcutta, 1912, nr. 1417.

19

Samas, nr. 161.

20

Agrawala, V.S., Catalogue of the Mathurā Museum 4 Architectural Pieces, -JUPHS, vol. 24, 1951, nr. 1913.

21

S. Konow, -CII, 1929, nr. lxxxv.

22

Lüders, H., -EI, 1912, nr. 38.

23

Lüders, H., Mathurā Inscriptions... , §137.

24

Lüders, H., EI, 1912, nr. 42.

25

Lüders, H., Mathurā Inscriptions... , §42.

26

Samas, §14.

27

Samas, §30.

28

Lüders, H., EI, 1912, nr. 76.

29

Lüders, H., Mathurā Inscriptions... , §99.

30

Kokkuvõtte suhtelisest ja absoluutsest kronoloogias-
giast on koostanud J.V. Zeimal, vaata "Lisa nr. 1"
ja Зеймалъ Е.В., Кушанская... , lk. 134 - 135.

- 1 Гулямов Я.Г., -ОНУ, №? 8, 1968.
- 2 Marshall, J., Taxilā', Cambridge, vol. I - III, 1951.
- 3 Arvatakse, et Ki-Pin "Hou-hang-shu" järgi on Kašmiir.
- 4 Marshall, J., Taxilā, I, lk. 51.
- 5 Whitehead, R. B., Notes on the Indo-Greeks, NC, 1923, lk. 293 - 343.
- 6 J. E. van Lohuizen-de Leeuw, The "Scythian"..., lk. 375 - 356.
- 7 Kroonika kirjeldab seda kui riiki, mis asub jõe kallastel, millise elanikud võitlevad sõjas elevanti-dega, aga kes on nõrgemad kui yue-zhi'id.
- 8 B. N. Puri, India Under..., lk. 24.
- 9 J. E. van Lohuizen-de Leeuw, The "Scythian"..., lk. 373.
- 10 Smith, V. A., The Kushan, or Indo-Scythian, Period of Indian History, -JRAS, 1903, lk. 31.
- 11 McCrindle, J. W., Ancient India, Calcutta, 1902, lk. 26.
- 12 B. N. Puri, India Under..., lk. 26.
- 13 Rapson, E. I., Indian Coins, Strassburg, 1898, lk. 14; 69 ja 123.
- 14 Васильев Л. С., -ВДИ, № I, 1955: lk. 108 - 125.
- 15 Kaubateedest vaata pikemalt, Зелинский А. Н., Древние пути Памира, автореферат. . . , 1969, М.
- 16 "Hou-hang-shu", lk. 86 - 90.

- 17 Бабаель А.Д., Крепости и погребельные сооружения древнеог Вахана, Автореферат... , Душанбе, 1965.
- 18 S.Konow, -CII, 1929, nr. xxx.
- 19 J.E. van Lohuizen-de Leeuw, The "Scythian"..., lk. 379.
- 20 S.Konow, -CII, 1929; Bagchi, P.C. arvates ei kuulunud Kaniška väike yue-zhi hulka, vaata Bagchi, P.C., Presidential address-Indian History Congress, Aligorh Sec. I.
- 21 Rajataranṅiṇi of Kalhana, A. Stein, Bombay, 1892, I lk. 168.
- 22 Lüders, H., Bruchstücke der Kalpanamaṇḍiṭīka des Kumaralata, Leipzig, 1926, ref. nr. 5.
- 23 Pealkirjad "K-3^a" ja "K-3^b", vaata, Lüders, H., EI, 1912.
- 24 Beal, S., Si-Yu-Ki. Buddhist records on the Western World, I-II, London, 1906, lk. 50.
- 25 B.N. Puri, India Under... lk. 28.
- 26 Vogel, J. Ph., La sculptures de Mathurā, "Ars Asiatica" t. XV, Paris, 1930 ja Lüders, H., EI, 1912, lk. 926.
- 27 S.Konow, CII, 1929, nr. xxv .
- 28 Samas, nr. xxvi.
- 29 Samas, nr. lxxxix.
- 30 Sprengling, M., Third Century... .
- 31 Jayaswal, K.P., The statue of Wima Kadphises and Kushan chronology, -JBORS, vol. VI, 1920, lk. 12 - 22.
- 32 Dikshit, S.K., The Problem of the Kushānas and the Origin of the Vikrama Samvat, ABORI, 1952; 1953, lk. 74.
- 33 Sahni, D.R., -EI, 1927/1928.

- 34 B.N.Puri, India Under... ,lk.72.
35 Гулямов Б.Г., ОНУ, № 8, 1968. lk, 11 - 12.
36 B.N.Puri, India Under... ,lk.79.
37 Divyāvādāna, E.B.Cowell & Neil, Cambridge, 1896,
lk. 359.
38 Samas, lk.291.
39 B.N.Puri, India Under... ,lk.79 - 85.

V P T K V I I T E D

- 1 Юркевич Э.А., Кушанская культура на территории Афганистана, Пакистана и Индии, Автореферат..., М., 1968.
2 Linna endine nimi on "Baktr". Массон М.Е., Городища старого Термеза и их изучение, Тр.ТАКЭ, т. I, Ташкент, 1950, lk.77 - 84.
3 Linna endine nimi on Kāpiśa. Ghirshman, R., -MDAFA, 1946.
4 Marshall, J., Taxilā .
5 Growse, F.S., Mathurā; Vogel, J.Ph., -ASI AR, 1911/1912.
6 B.N.Puri, India Under... ,lk.105.
7 Гулямов Я.Г., ОНУ, № 8, 1968.
8 Гафуров Б.Г., Кушанская эпоха... , lk.4.
9 Rhys Davids, C.A.F., Papers Economic Conditions in Ancient India, JRAS, 1901.

- 10 Васильев Л.С., Культурные и торговые связи Ханьского Китая с народами Центральной и Средней Азии, ВИМК, № 5, 1958, lk.49.
- 11 Бичурин Н.Я., Собрание... , т. II, lk.151.
- 12 Majumdar, R.S., Classical ... , § 49.
- 13 Rowland, B., The Art and Architecture of Ancient India (Buddhist. Hindu. Jain), Baltimore, 3d ed, 1967, lk. 72.
- 14 Buchthal, H., The Western Aspects of the Gandhara Sculpture, -PBA, vol. XXXI, 1946, lk.151.
- 15 Гафуров Б.Г., Кушанская эпоха... , lk.3.
- 16 Samas, lk.14.
- 17 B.N.Puri, India Under... , lk.136 - 160.

L Ü H E N D I D

- ABORI -"Annals of the Bhandarkar Research
Institute", Poona.
- AO -"Acta Orientalia", Lugduni Batavorum.
- Ap-hKO AW -"Anzeiger der phil.-hist. Klasse der
Osterreich. Akademie der Wissenschaft".
- APSS -Abstracts of Papers by Soviet Scholars.
- ASI(AR) -Archaeological Survey of India (Annu-
al Report).
- BSOAS -"Bulletin of the School of Oriental and
African Studies (University of London)".
- CII -Corpus Inscriptionum Indicarum.
- D -Discussion.
- DK -"Kaniška daatum"
- EI -"Epigraphia Indica", Calcutta - Dehli.
- EW -"East and West" Rome.
- IA -"Indian Antiquary", Bombay.
- IHQ -"Indian Historical Quarterly".
- IIJ -"Indo-Iranian Journal".
- JA -"Jornal Asiatique", Paris.
- JASB -"Journal of the Asiatic Society" of
Bengal", Calcutta.
- JAOS -"Journal of the American Oriental
Society", New Haven.
- JBBRAS -"Journal of the Bombay Branch of the
Royal Asiatic Society", Bombay.
- JBORS -"Journal of the Bihar and Orissa Re-
search Society "
- JDL -"Journal of the Department of Letters",
Calcutta.
- JPTS -"Journal of the Pali Text Society".
- JRAS -"Journal of the Royal Asiatic Society
of Great Britain and Ireland", London.
- JUPHS -"Journal of the United Provinces His-
torical Society", Lucknow.

- K -"Kaniška ajajärk"
- MARB -"Mémoires de l'Academie Royale de Belgique. Classe des lettres", Brussels.
- MDAFA -"Mémoires de la Délégation archeologique française en Afghanistan", Paris - Le Caire.
- MRDTB -"Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko", Tokyo.
- NC -"Numismatic Chronicle", London.
- PASB -"Proceedings of the Asiatic Society of Bengal", Calcutta.
- PBA -"The Proceedings of the British Academy", London.
- SBE -Sacred Books of the East.
- SPAW -"Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaft".
- TA -"tundmatu ajajärk".
- TPS -"Transactions of Philological Society".
- ZDMG -"Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft", Leipzig, Wiesbaden.
- ZN -"Zeitschrift für Numismatik".
- АН -Академия наук.
- ВДИ -"Вестник древней истории", М.
- ВИМК -"Вестник истории мировой культуры".
- КВ -сб. "Культура Востока"
- КСИНА -"Краткие сообщения Института народов Азии АН СССР", М.
- КЮ -Курьер ЮНЕСКО.
- ОНУ -"Общественные науки в Узбекистане:."
- НАА -"Народы Азии и Африки".
- САГУ -Среднеазиатский государственный университет, Ташкент.
- СЭ -"Советская этнография", М.-Л.
- ТАКЭ -Термезская археологическая комплексная экспедиция
- ТГУ -Ташкентский Государственный Университет им. В.И.Ленина.
- ЭВ -"Эпиграфика Востока", М-Л.

K I R J A L I K U D A L L I K A D

x

Aśvaghosha

I Buddhacharita.

Toimetanud, E. B. Cowell, Oxford, 1893.

" , E. H. Johnston, Calcutta, 1935.

Tõlkinud, E. H. Johnston, Calcutta, 1936.

II Saundarananda.

Toimetanud, H. P. Sastri, Calcutta, 1910.

" , E. H. Johnston, Lahore, 1928.

Tõlkinud, E. H. Johnston, Oxford, 1932.

III Sūtrālakāra.

Toimetanud, E. Huber, Paris, 1908.

Tõlkinud, Kumarajīva.

IV Sāriputraprakara.

Katkendid, Konow, Das Indische Drama, Berlin, 1920.

Lüders, Bruchstücke buddhistischer Dramen.

I Avadanaśataka.

Toimetanud, J. S. Speyer, St. Petersburg, 1902 - 1909.

Tõlkinud, Feer, (Annales du Musée Guimet Paris, 1891).

II Charakasamhitā.

Toimetanud, Kaśinathasastri.

III Chien-han-shu.

Vaata kirjandusest Wylie.

IV Dipavamsa.

V Divyāvadāna.

Toimetanud, E. B. Cowell & Neil, Cambridge, 1896.

VI Hou-hang-shu.

Vaata Chavannes "T'oung pao", -1907.

VII Kalpanamanjita

Lüders, H., Bruchstücke der Kalpanamandīṭika
des Kumāralāta, Leipzig, 1926.

VIII Kālakāchāryakathānaka.

Refereeritud, Zacobi, -ZDMG, 34.

IX Kalpasūtra.

Tõlkinud, Bühler, SBE, XXII.

X Lalitavistara.

Toimetanud, Rajendra Lal Mitra, Calcutta, 1877,

Tõlkinud, Rajendra Lal Mitra.

Toimetanud, S. Lefman, Halle, 1902.

XI Mahābhārata, Calcutta, 1834.

Bhandharkar, Oriental Research Institute, Poona.

XII Mahāvamsa, W. Geiger, The Mahāvamsa or the great

Chronicle of Ceylon, Pali text Society, Lon-

don, 1934.

XIII Mahāvastu.

Toimetanud, Senart, Paris, 1882 - 1887.

Tõlkinud, Jones, London, 1949.

XIV Mānavadharmasāstra.

Toimetanud, J. Jolly, London, 1877.

Tõlkinud, G. Bühler, SBE, XXV, Oxford, 1886.

XV Milīndapañha.

Toimetanud, Trencker, London, 1887.

Tõlkinud, T. W. Rhys Davids, SBE, vols. XXXV,

XXXVI, Oxford, 1890 - 1894.

XVI Purānas Mārkaṇḍeya.

Toimetanud, K. M. Banerji, 1865 - 1882.

Tõlkinud, F. E. Pargiter, Calcutta, 1882 - 1904.

XVII Purānas Viṣṇu, Wilson, 1840.

XVIII Rājatarāṅgiṇi. Kalhaṇa.

Toimetanud ja tõlkinud, A. Stein, Bombay, 1892.

Tõlkinud Pandit, Allahabad, 1931.

XIX Saddharmapūṇḍarīka.

Toimetanud, Kern & Bunju Najio, St. Petersburg,
1908.

Tõlkinud, Burnouf, Paris, 1952 ja Kern, SBE, vol.
XXI, 1884.

XX Suśrutasaṃhitā, Kunji Lal, 4 vols.

K I R J A N D U S

- Agrawala, V.S., Catalogue of the Mathurā Museum, 4 Architectural Pieces, - JUPHS, vol. 24, 1951.
- Bachhofer, L., On Greeks and Sakas in India, - JAOS, vol. 61, 1941.
- Bagchi, P.C., Presidential address - Indian History Congress, Aligohr Sec. I.
- Bailey, H., Six Indo-Iranian Notes, - TPS, 1952.
- Bailey, H., Indo-Iranian Studies II, - TPS, 1954.
- Banerji, A., Eastern expansion of the Kushan empire, - IHQ, vol. XXVII, num. 4, 1951.
- Banerji, R.D., The S^ythian Period of Indian History, IA, vol. XXXVII, 1908.
- Basham, A.L., The succession line of the Kanishka, - BSOAS, vol. XX, 1957.
- Beal, S., Si-Yu-Ki. Buddhist records on the Western World, vol. I-II, London, 1906.
- Bhandarkar, D.R., Epigraphic Notes and Questions, XXI: The Taxilā scroll inscription of the year 136, - IA, vol. 45, 1916.
- Bhandarkar, D.R., A Piip into the Early History of India from the Foundation of the Maurya Dynasty to the Downfall of the Imperial Gupta Dynasty. B.C. 322 - circa 500 A.D., Bombay, 1930 (= JBBRAS, vol. XX, 1897/1900).
- Bombay, The History and culture of the Indian People, the age of Imperial Unity, Bombay, 1968.
- Boyer, A.M., L'époque de Kanishka, - JA, 9e sér. t. XV, 1900.
- Boyer, A.M., L'inscription en Kharosthi du 15 Asadha 136, - JA, 11e sér., t. V. 1915.
- Brill, E.J., Papers on the Date of Kanishka, Leiden, 1968.
- Buchthal, H., The Western Aspects of the Gandhara Sculpture, - PBA, vol. XXXI, 1946.
- Burnouf, E., Introduction a' l'histoire du Buddhisme

- Indien, 2 me ed, Paris, 1879.
- Bühler, G., New Jaina Inscriptions from Mathurā, -EI, vol. I, 1892.
- Bühler, G., Further Jaina Inscriptions from Mathurā, -EI, vol. II, 1894.
- Bühler, G., Epigraphic Discoveries at Mathurā, -"The Academy", vol. 49, 1896.
- Cambridge, The Cambridge History of India, vol. I, "Ancient India", 1922.
- Chattattapadhyaya, S., The Sakas in India, 2 ed., Santiniketon, 1967.
- Chavannes, E., Les pays d'Occident d'après le Wei lio, "T'oung pao", sér. II, vol. VI, 1905.
- Chavannes, E., Les pays d'Occident d'après le Heou Han Chou, -"T'oung pao", sér. II, vol. VIII, 1906.
- Chavannes, E., Trois genoux Chinois de la dynastie des Han orientaux, -"T'oung pao", sér. II, vol. VIII, 1906.
- Chavannes, E., Les pays d'Occident d'après le Heon Han, -"T'oung pao", 1907.
- Coldman, R.P., India Under the Kushānas by B.N. Puri, JAOS, vol. 89, num. 2, 1969.
- Cunningham, A., Coins of Indian Buddhist Satraps, with Greek inscriptions, -JASB, vol. 32, 1863.
- Cunningham, A., ASI Report, vol. II, 1871.
- Cunningham, A., Notes on the Gold Coins found in the Ahin Posh Tope, -PASB, 1879.
- Cunningham, A., Book of Indian Eras with Tables for Calculating Indian Dates, Calcutta, 1884.
- Cunningham, A., Coins of the Kushānas, or Great Yueti, -NC, 3^d ser., vol. XII, 1892.
- Dikshit, S.K., The Problem of the Kusānas and the Origin of the Vikrama Samvat, -ABORI, vol. XXXIII, 1952; vol. XXXIV, 1953.
- Discussion, The Date of Kanishka, -JRAS, Oct. 1913.
- Discussion, Report on the Conference on the Date of Kanishka, -D, 1960.

- Dowson, J., Notes on the Bactrian Pali Inscriptions and the Samvat Era, -JRAS, vol. VII, 1875.
- Eggermont, P. H. L., The Origin of the Śaka-era, -IIJ, vol. II, 1958.
- Enoki Kazuo, Hsieh, Fu Wang or wang of the Yüeh-shih, -MRDTB, num. 26, Tokyo, 1968.
- Fergusson, J., On Indian Chronology, -JRAS, vol. IV (new ser.), 1870.
- Fergusson, J., On the Saka, Samvat and Gupta Eras, -JRAS, 1880.
- Fleet, J. F., The Inscriptions on the Piprāwā Vase, -JRAS, 1906.
- Fleet, J. F., The Question of Kanishka, -JRAS, 1913.
- Foucher, A., L'Art gréco-bouddhique du Gandhara, T II p., 1922.
- Gardner, P., The coins of the Greek and Scythic kings of Bactria and India in the British Museum, London, 1879.
- Ghirshman, R., Bégram. Recherches archéologique et historique sur les Kouchans, Le Caire, 1946, (MDAFA, t. XII).
- Ghirshman, R., Le problème de la chronologie des Kouchans, -"Cahiers d'histoire mondiale", vol. III, no. 3, Neuchâtel, 1957.
- Gorbunova, N. G., Ferghana in the Time of the Kushan Kingdom (The Question of its Borders). APSS, Dushanbe, 1968.
- Goswami, K. C., Kosam Inscription of (the reign of) Kanishka: the year 2, -EI, vol. XXIV, 1938.
- Growse, F. S., Mathurā Inscription, -IA, vol. VI, 1877.
- Growse, F. S., Mathurā. A district Memoir, Oudh, (2 nd. ed.) 1880.
- Göbl, R., Die Münzprägung der Kuśān von Wima Kadpises bis Bahram IV, teoses: Altheim, F.; Stiehl, R., Finanzgeschichte der Spätantike, Frankfurt-am-Main, 1957.
- Göbl, R., Grundriss einer historischen Paläographie der Kuśān-münzen, -"Iranica Antiqua", vol. I, Leiden,

- 1961.
- Göbl, R., Zwei neue Termini für ein zentrales Datum der Alten Geschichte Mittelasiens, des Jahr I des Kušankönigs Kaniška, -Ap-hKO AW, 1964.
- Haloun, G., Zur Ue-tši Frage, -ZDMG, Bd 91, 1937.
- Henning, W.B., The Bactrian Inscription, -BSOAS, vol. XXIII, 1960.
- Henning, W.B., Surkh Kotal und Kaniška, - ZDMG, Bd 115, 1965.
- Hirth, F., The history of Chang Kien, -JAOS, vol. 37, 1917.
- Hoernle, A.F.R., Description of the gold coins and relics found by Mr. W. Simpson in the Ahin Posh Tope, Jelalabad, -PASB, 1879.
- Jayaswal, K.P., The statue of Wima Kadphises and Kushan chronology, -JBORS, vol. VI, 1920.
- Jayaswal, K.P., Problems of Śaka-Sātavāhana History, -JBORS, vol. XVI, 1930.
- Karlgren, B., Analytic Dictionary of Chinese and Sino-Japanese, num. 865.
- Kennedy, J., The Secret of Kanishka, -JRAS, 1912.
- Kern, H., Manual of Indian Buddhism, Strassburg, 1896.
- Kiyatkina, T.P., Craniological Material of the 2nd-1st Centuries B.C. from the Territory of Southern Tajikistan, -APSS, Dushanbe, 1968.
- Konow, S., Kharoshthī Inscriptions with exception of those of Aśoka, CII, vol. II., pt I, Calcutta, 1929.
- Konow, S., Kalawan Copper-plate Inscription of the Year 134, -JRAS, 1932.
- Konow, S., Note on the Eras in Indian Inscriptions, -"India Antiqua", Leyden, 1947.
- Lévi, S., Notes sur les Indo-Scythes. II. Les textes historiques, -JA, 9e sér., t. IX, 1897.
- Lévi, S., Le "Tokharien B" langue de Kuitcha, -JA, II, 1913.
- Leumann, Zur nordarischen Sprache und Literatur, Strasburg, 1912.

- J.E.van Lohuizen-de Leeuw, The "Scythian" period, Leiden, 1949.
- Lüders, H., A List of Brahmi Inscriptions from the Earliest Times to about A.D. 400 with Exception of Those of Aśoka, -EI, vol. X, (1909 - 1910), Calcutta, 1912.
- Lüders, H., Mathurā Inscriptions, edited by Klaus Janert, 1961.
- Maen-chen Helfen, O.I., The Yueh-chih problem Re-examined, -JAOS, vol. 65, 1945.
- Majumdar, R.S., Kushan chronology, -JDL, vol. I, 1920.
- Majumdar, R.S., Classical Accounts of India.
- Maricq, A.; Honigman, E., Recherches sur les Res Gestae Divi Saporis, -MARB, t. XLVII, gasc. 4, Brussels, 1953.
- Maricq, A., La Grande inscription de Kaniška et l'étéo-tokharien - l'ancienne langue de la Bactriane, -JA, t. CCXLVI, 1958.
- Maricq, A., Res Gestae Divi Saporis, -"Syria", t. XXXV, 1956.
- Marshall, J., Taxilā, Cambridge, vol. I - III, 1951.
- McCrintle, J.W., Ancient India, Calcutta, 1902.
- Müller, F.W.K., Toxri und Kūišan (kūišan), -SPAW, 1918.
- Narain, A.K., Date of Kaniška (the basic paper for discussion), D1960.
- Nöldeke, Th., Geschichte der Perser und Araber zur Zeit der Sassaniden. Aus der arabischen Chronik des Tabari übersetzt und mit ausführlichen Erläuterungen und Ergänzungen versehen, Leyden, 1879.
- Oldenberg, H., Über die Datierung der ältern indischen Münz- und Inschriftreihen, ZN, Bd8, 1881.
- Oldenberg, H., The Era of Kaniška, -JPTS, 1912.
- Oransky, I.M., On some Areal Phenomena in the Borderland between the Indo-Aryan and the Iranian Dialects, -APSS, Dushanbe, 1968.

- J.E.van Lohuizen-de Leeuw, The "Scythian" period, Leiden, 1949.
- Lüders, H., A List of Brahmi Inscriptions from the Earliest Times to about A.D. 400 with Exception of Those of Aśoka, -EI, vol. X, (1909 - 1910), Calcutta, 1912.
- Lüders, H., Mathurā Inscriptions, edited by Klaus Janert, 1961.
- Maen-chen Helfen, O.I., The Yueh-chih problem Re-examined, -JAOS, vol. 65, 1945.
- Majumdar, R.S., Kushan chronology, -JDL, vol. I, 1920.
- Majumdar, R.S., Classical Accounts of India.
- Maricq, A.; Honigman, E., Recherches sur les Res Gestae Divi Saporis, -MARB, t. XLVII, gasc. 4, Brussels, 1953.
- Maricq, A., La Grande inscription de Kaniska et l'étéo-tokharien - l'ancienne langue de la Bactriane, -JA, t. CCXLVI, 1958.
- Maricq, A., Res Gestae Divi Saporis, -"Syria", t. XXXV, 1956.
- Marshall, J., Taxilā, Cambridge, vol. I - III, 1951.
- McCrintle, J.W., Ancient India, Calcutta, 1902.
- Müller, F.W.K., Toxri und Kuisan (kuisan), -SPAW, 1918.
- Narain, A.K., Date of Kaniska (the basic paper for discussion), D1960.
- Nöldeke, Th., Geschichte der Perser und Araber zur Zeit der Sassaniden. Aus der arabischen Chronik des Tabari übersetzt und mit ausführlichen Erläuterungen und Ergänzungen versehen, Leyden, 1879.
- Oldenberg, H., Über die Datierung der ältern indischen Münz- und Inschriftreihen, ZN, Bd8, 1881.
- Oldenberg, H., The Era of Kaniska, -JPTS, 1912.
- Oransky, I.M., On some Areal Phenomena in the Borderland between the Indo-Aryan and the Iranian Dialects, -APSS, Dushanbe, 1968.

- Oxford, The Oxford History of India, Oxford, 1964.
- Pezyluski, J.P., La légende de l'empereur Aṣoka, (Aṣoka-Avadāna), Paris, 1923.
- Phillipps, The Connection of St. Thomas the Apostle with India, -IA, vol. 32, 1903.
- Puri, B.N., India Under the Kushānas, Bombay, 1965.
- Rapson, E.I., Indian Coins, Strassburg, 1898.
- Reinaud, M.T., Mémoire sur le commencement, et la fin du royaume de la Mésène et sur l'époque de la rédaction du Périples de la mer Erythrée, JA, VI sér., 1861.
- Rhys Davids, C.A.F., Papers Economic Conditions in Ancient India, JRAS, 1901.
- Rosenfield, J.M., The Dynastic Arts of the Kushans, Berkeley - Los Angeles, 1967.
- Rowland, B., The Art and Architecture of Ancient India (Buddhist. Hindu. Jain), Baltimore (3d ed.), 1967.
- Sahni, D.R., Three Mathurā Inscriptions and their Bearing on the Kushana Dynasty, -JRAS, 1924.
- Sahni, D.R., Seven Inscriptions from Mathurā, -EI, vol. XIX, 1927/1928.
- Simonetta, A.M., A New Essay on the Indo-Greeks, the Sakas and Pahlavas, EW, vol. IX, nr. 3, 1968.
- Smith, V.A., The Jain Stupa and other antiquities of Mathurā, -ASI, num. 20 (New Imperial series) 1901.
- Smith, V.A., Chronology of the Kuṣān Dynasty of Northern India, -JRAS, 1902.
- Smith, V.A., The Kushan, or Indo-Scythian, Period of Indian History, -JRAS, 1903.
- Sprengling, M., Third Century Iran. Sapor and Kartir, Chicago, 1953.
- Stavisky, B.Y.; Bongard-Levin, G.M., Central-Asia in the Kushan Period, Dushanbe, 1968.
- Zadneprovsky, Y. A., History of Central Asian Nomads in the Kushan Period, -APSS, Dushanbe, 1968.

- Zelinsky, A.N.; Rychkov, Y.G., On the Question of the Ethnic Antropology of the Kushans, -APSS, Dushanbe, 1968.
- Zezenkova, V.Y., Some Craniological Materials of the Kushan Times in Central Asia, -APSS, Dushanbe, 1968.
- Zürcher, E., The Yueh-chih and Kanishka in the Chinese sources, -D 1960.
- Tarn, W.W., The Greeks in Bactria and India, Cambridge, 1951.
- Thomas, E., "Academy", 16 Dec. 1874.
- Thomas, E.J., The Life of Buddha, London, 1952.
- Thomas, W.F., The Date of Kanishka, -JRAS, 1913.
- Thomas, F.W., The Cambridge History of India, vol. II.
- Tolstov, S.P., Dated documents from the Toprak-kala Palace and the Problem of the "Saka Era" and "Kanishka Era", -D 1960.
- Vogel, J.Ph., Epigraphical discoveries at Sarnath, -EI, vol. VIII, 1905/1906.
- Vogel, J.Ph., Explorations at Mathurā, -ASI AR, 1911/1912.
- Vogel, J.Ph., La sculptures de Mathurā, "Ars Asiatica", t. XV, Paris, 1930.
- Watters, H., On Yuang-Chawang's Travels in India, London, 1964.
- Whitehead, R.B., Notes on the Indo-Greeks, NC, 1923.
- W.E. van Wijk, On dates in the Kanishka Era, -AO, vol. V, 1926.
- Wylie, Notes on the Western Reigions, -JRAS, London, 1882.

- Бабаел А.Д., Крепости и погребельные сооружения древнего Вахана, Автореферат, Душанбе, 1965.
- Бернштам А.Н., К вопросу об усунь кушан и тохарах, СЭ, 1947, № 3.
- Бернштам А.Н., Среднеазиатская древность и ее изучение за 30-лет, ВДИ, № 3, 1947.
- Бернштам А.Н., Очерк истории гуннов, Л., 1951.
- Бичурин Н.Я., (Иакинф), Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена, т. I-III, М.-Л., 1950-1953.
- Бонгард-Левин Г.М. и Ильин Н.Г., Древняя Индия. Ист. очерк, М., 1969.
- Васильев Л.С., Бань Чао в Западном крае, - ВДИ, 1955, № I.
- Васильев Л.С., Культурные и торговые связи Ханьского Китая с народами Центральной и Средней Азии ВИМК, 1958, № 5.
- Гафуров Б.Г., Кушанская эпоха и Мировая цивилизация, Душанбе, 1968.
- Гафуров Б.Г., Великая цивилизация Кушан, курьер Юнеско, № 1969.
- Гранитовский Э.А., Из истории восточностранских племен на границах Индии, КСИНА, 1963, № 61.
- Гулямов Я.Г., Кушанское царство и древняя ирригация Средней Азии, ОНУ, 1968, № 8.
- Зеймаль Е.В., Проблема Кушанской хронологии и монеты, - "Тезисы докладов на юбилейной научной сессии. Государственный Эрмитаж. 1764-1964 (секционные заседания)", Л., 1964.
- Зеймаль Е.В., Кушанское царство по нумизматическим данным, автореферат, Л., 1965.
- Зеймаль Е.В., Кушанская хронология, Душанбе, 1969.
- Зелинский А.Н., Древние пути Памира, Автореферат, 1969, М.
- Иванов В.В., Языковые данные о происхождении кушанской династии и Тохарская проблема, НАА, № 3, 1967.
- Лившиц В.А., *Cusano-Indica* - в сб.: "Эллинистический Ближний Восток, Византия, и Иран. История и филология. Сборник в честь семидесятилетия члена-корреспондента Академии Наук СССР Н.В. Пигулевской", М., 1967.

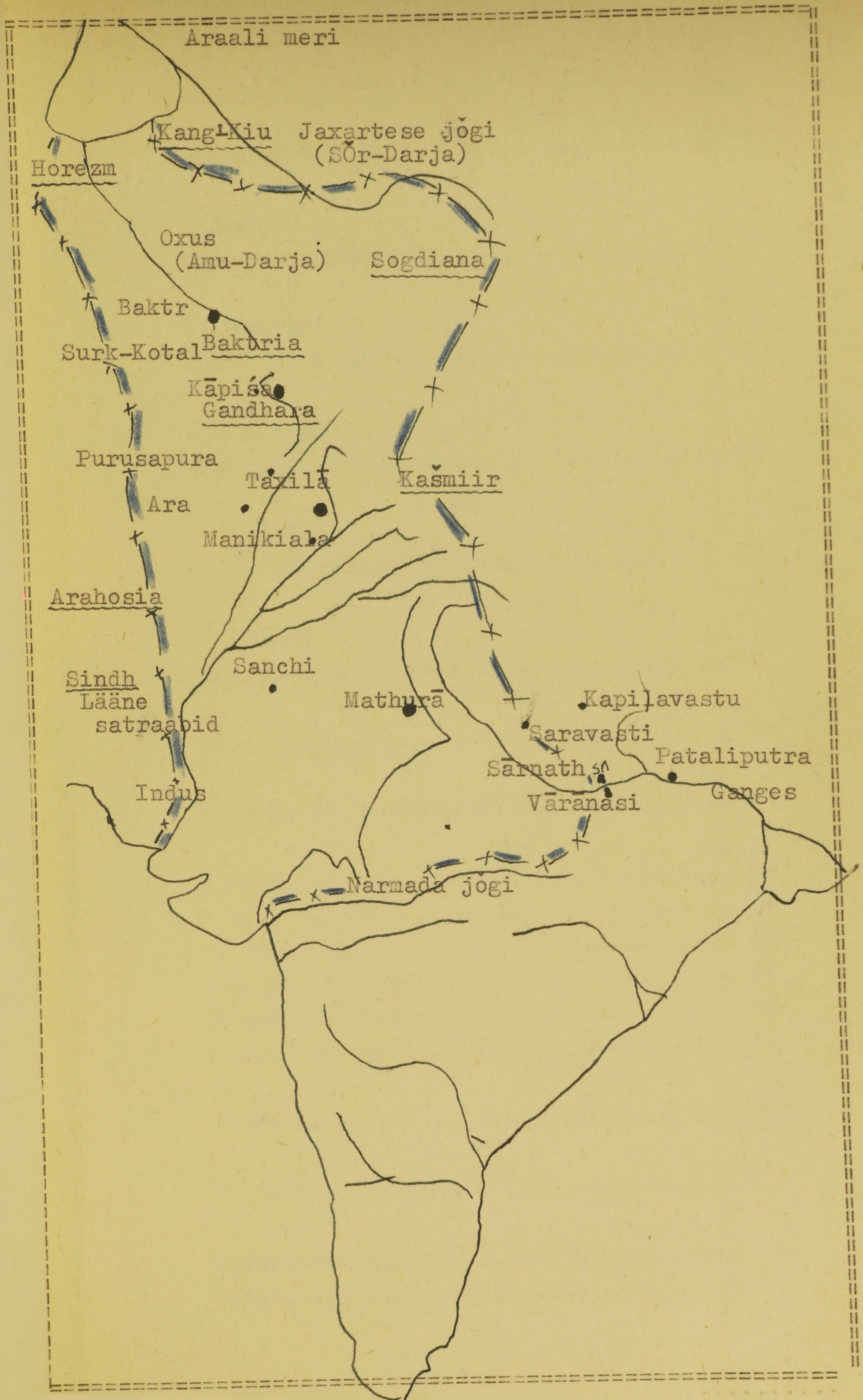
- Литвинский Б.А., Археологические открытия на Восточном Памире и проблема связей между Средней Азией, Китаем и Индией в древности. XXV Международный конгресс востоковедов. Доклады делегации СССР, М., 1960.
- Луконин В.Г., Варахран II и Нарсе (Иран, 70-90-е годы III в.), - ВДИ, 1964, № I.
- Луконин В.Г., Кушано-сасанидские монеты, - ЭВ, т. ХУШ, Л., 1967.
- Луконин В.Г., Завоевания сасанидов на Востоке и проблема кушанской абсолютной хронологии, - ВДИ, 1969, № 2.
- Мандельштам А.М., Материалы к историко-географическому обзору Памира и припамирских областей (с древнейших времен до X в.н.э.), Тр. АН ТССР, т. III, 1957.
- Массон В.М.; Ромодин В.А., История Афганистана, т. I, М., 1964.
- Массон В.М., Хорезм и Кушаны, ЭВ, № I7, 1966.
- Массон М.Е., Городища старого Термеза и их изучение, Тр. ТАКЭ, т. I, Ташкент, 1940.
- Массон М.Е., Происхождение "безыменного царя царей - великого спасителя", - Труды САГУ, нов. сер., вып. XI, 1950.
- Массон М.Е., К вопросу о северных границах государства и "Великих Кушан", ОНУ, 1968, № 8.
- Пугаченкова Г.А., Халчаян, К проблеме художественной культуры Северной Бактрии, Ташкент, 1966.
- Пугаченкова Г.А., К дискуссии о "сотере мегасе", вып. 295, (Археология Средней Азии, вып. II), Ташкент, 1966, Тр. ТГУ, 1966.
- Рерих Ю.Н., Память о тохарах в Тибете, КСИНА, 1964, № 65.
- Ставиский Б.Я., О северных границах кушанского государства, - ВДИ, 1961, № I.
- Ставиский Б.Я., История таджикского народа, том I. С древнейших времен до V в.н.э., М., 1963, стр. 341-400 (гл. УШ. Средняя Азия в кушанский период).
- Ставиский Б.Я., Между Памиром и Каспием, М., 1966.
- Ставиский Б.Я., и др., Советская археология Ср. Азии и кушанская проблема. Аннот. библиография (Вып.) I 1968 2 1968.

- Стрелков А.С., Доисламские памятники Термеза, КВ, М. 1928.
- Толстов С.П., Шишкин В.А., Археология, "25 лет советской науки в Узбекистане", Ташкент, 1942.
- Толстов С.П., Древний Хорезм. Опыт историко-археологического исследования, М., 1948.
- Толстов С.П., По следам древнехорезмской цивилизации, М., 1948.
- Толстов С.П., Периодизация древней истории Средней Азии, "Краткие сообщения", вып. 28, 1949.
- Юркевич Э.А., Кушанская культура на территории Афганистана, Пакистана и Индии, Автореферат..., М., 1968.

KOKKUVÕTE SUHTELISEST JA ABSOLUUTSEST KRONOLOOGIAST

Suhtelise krono- loogia andmed	DK=78 van Lohuizen-de 1949	DK=103 (-110) a. Leeuw Narain ,1960	DK=144 Ghirshman,1957	DK=225/230 Göbl, 1964	DK=278 Bhandarkar,1900 Zeimal,1964
Pealkiri "TA-103" Gondofaresi valitse- mine 78-103+x aa.	a.20 e.m.a. (aa.14 - 20 m.a.j.)	a. 15 m.a.j.(11 - 20 aa.e.m.a.-15 a. m.a.j.+x)	a. 46 m.a.j. (20-46+x aa.)		181.a. (155-181+x aa.)
Kudžula Kadfizes x+122-136+x aa.	x+1 a. e.m.a. - 13 a. m.a.j. +x	x+34-48+x aa.	x+65-79+x aa.		x+200-214+x aa.
Pealkiri "TA-187(184)" Wima Kadfizes x+187(184)+x aa.	64. (61)a. m.a.j.	99.(96) a.	130.(127)a.		265.(262)a.
Kaniška I 1 - 23 K	78. - 101. aa.	103. - 125. aa.	144.- 167.aa.	225.- 266.aa.	278. -301.aa.
Vasiška 24 - 28 K	102. - 106. aa.	126. - 130. aa.	168.- 172.aa.	249.- 253.aa.	302.-306.aa.
Huviška 28 - 60 K	106. - 138. aa.	130. - 162. aa.	172.- 204.aa.	254.- 285.(-265.a. kui junior)	306.-338.aa.
Pealkiri "K-41" (Kaniška II)	II saj. K	143. a.	185. a.	266.a.	319.a.
Vasudeva 64 - 98 K	142. - 166. aa. Kaniška II a.219	147. - 200. Kaniška II a.216	208.-242.aa.	286.- 323.aa. Vasudeva II + 325.- 356.aa. Kaniška II-325.-? aa.	342.-376.aa.

KUŠĀANI IMPEERIUM

S I S U K O R D

	lk.
Sissejuhatus.....	1
I peatükk	
Kušaanide päritolu.....	9
II peatükk	
Absoluutne kronoloogia.....	20
III peatükk	
Suhteline kronoloogia.....	48
IV peatükk	
Sise- ja välispoliitika.....	56
V peatükk	
Majandus ja kultuur.....	66
Lõppsõna.....	70
Resümee (vene keeles).....	71
Viited.....	72
I ptk. viited.....	76
II ptk. viited.....	82
III ptk. viited.....	88
IV ptk. viited.....	90
V ptk. viited.....	92
Lühendid.....	94
Kirjalikud allikad.....	96
Kirjandus.....	98
Lisad.....	